

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

ΣΧΟΛΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΒΑΛΚΑΝΙΚΩΝ, ΣΛΑΒΙΚΩΝ ΚΑΙ ΑΝΑΤΟΛΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

**ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ «ΙΣΤΟΡΙΑ,
ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ ΣΤΗΝ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΚΑΙ ΝΟΤΙΑΝΑΤΟΛΙΚΗ
ΕΥΡΩΠΗ»**

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

**Η ΕΙΚΟΝΑ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΑ ΜΝΗΜΕΙΑ, ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ
ΤΗΣ ΟΘΩΜΑΝΙΚΗΣ ΚΑΤΑΚΤΗΣΗΣ 1430-1912**

της φοιτήτριας

ΚΑΛΛΙΩΡΑ ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ

ΑΜ: [hac17030]

ΕΠΙΒΛΕΠΟΥΣΑ: ΕΛΕΝΗ ΓΑΒΡΑ

ΔΕΥΤΕΡΟΣ ΒΑΘΜΟΛΟΓΗΤΗΣ: ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΣΤΑΜΑΤΟΠΟΥΛΟΣ

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 2019

«Η έγκριση της Μεταπτυχιακής Εργασίας από το Τμήμα Βαλκανικών, Σλαβικών και Ανατολικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Μακεδονίας δεν υποδηλώνει αναγκαστικά ότι αποδέχεται το Τμήμα τις γνώμες του συγγραφέα.»

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ.....5-6

ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....7-10

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1. Η ΠΟΛΗ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΡΥΣΗ ΤΗΣ ΕΩΣ ΚΑΙ ΤΗΝ ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΣΗ ΤΗΣ ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΟΘΩΜΑΝΟΥΣ. ΤΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1.1: Ιστορικοί σταθμοί της Θεσσαλονίκης έως και την Άλωση
1430.....11-12

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1.2: Η άλωση της Θεσσαλονίκης από τους Τούρκους
(1430).....13-15

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1.3: Ο 16^{ος} αιώνας- Μετακινήσεις πληθυσμών.....15-16

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1.4: Η Θεσσαλονίκη κατά το 17^ο και 18^ο αιώνα.....17-19

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1.5: 19^{ος} αιώνας- Η Επανάσταση στη Μακεδονία.....20-22

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1.6: Ο Μακεδονικός Αγώνας.....22-23

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1.7: Οι Βαλκανικοί Πόλεμοι και η απελευθέρωση της Θεσσαλονίκης
(1912).....23-24

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2. Η ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΑ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΟΘΩΜΑΝΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2.1. Περιοχές εγκατάστασης των Εβραίων της Θεσσαλονίκης.....25-30

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2.2. Η τοπογραφία των Ελλήνων έως και τον 16^ο αιώνα.....31-33

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2.3. Η τοπογραφία των Ελλήνων από το 17^ο αιώνα έως και το 1912-
1913.....33-35

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2.4 Η οθωμανική τοπογραφία από την κατάκτηση της Θεσσαλονίκης
έως και τον 16^ο αιώνα.....35-37

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2.5. Περιοχές εγκατάστασης των Μουσουλμάνων της Θεσσαλονίκης
από τον 17^ο αιώνα και μετά.....38

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3. ΤΟ ΜΝΗΜΕΙΑΚΟ ΑΠΟΘΕΜΑ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ ΤΗΣ ΟΘΩΜΑΝΙΚΗΣ ΚΑΤΑΚΤΗΣΗΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3.1 Τζαμιά.....	39-44
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3.2 Λουτρά.....	45-51
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3.3 Δημόσια Κτίρια.....	52-62
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3.4 Εκπαιδευτικά Ιδρύματα.....	63-69
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3.5 Νοσοκομεία.....	69-72
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3.6 Χάνια και Εμπορικά κτίρια.....	72-77
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3.7 Οικίες.....	78-100
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3.8 Συναγωγές.....	101-102
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	104-109
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	110-119
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΕΙΚΟΝΩΝ.....	120-217
SUMMURY.....	218-219

Πρόλογος

Η Θεσσαλονίκη ως πόλη ανέκαθεν είχε τρία χαρακτηριστικά: διατηρούσε βαθιές θρησκευτικές παραδόσεις, δεν έπαψε ποτέ να έχει έναν αστικό και μητροπολιτικό χαρακτήρα, ενώ σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό, διέπονταν από ένα πολυπολιτισμικό χαρακτήρα. Συνδέθηκε από την οίκησή της με τον συγκρητισμό των πρώιμων ελληνιστικών χρόνων, την ρωμαιοκρατία, κοινότητες όπως η ιουδαϊκή, αργότερα τον βυζαντινό χαρακτήρα και φυσικά τους Λατίνους. Όλα αυτά, ήδη, πριν την τουρκοκρατία, η οποία επήλθε στα 1430, 23 χρόνια πριν την Κωνσταντινούπολη.

Στην παρούσα εργασία, μελετάται η μεταβολή της εικόνας της πόλης ανά τους αιώνες την περίοδο της οθωμανικής κατάκτησης μέσα από τα ίχνη που άφησαν οι τρεις μεγάλες κοινότητες από τις οποίες απαρτιζόνταν η πόλη την περίοδο εκείνη δηλαδή των ιδρυτών Ελλήνων, των εγκατεστημένων ήδη από τα αρχαία χρόνια, των Εβραίων καθώς και των κατακτητών Οθωμανών. Το πρώτο κεφάλαιο της εργασίας αναφέρεται στην ιστορία της πόλης της Θεσσαλονίκης από την ίδρυσή της το 315π.Χ μέχρι και την απελευθέρωσή της το 1912. Πιο συγκεκριμένα γίνεται αναφορά στις πολιτικές και οικονομικές συνθήκες που επικρατούσαν την περίοδο εκείνη καθώς και στα γεγονότα εκείνα που αποτέλεσαν σταθμούς στην ιστορία της πόλης όπως η ίδρυσή της από τον Κάσσανδρο το 315π. Χ., η κατάκτησή της από τους Οθωμανούς το 1430, οι μετακινήσεις των πληθυσμών, οι περίοδοι ακμής και παρακμής της πόλης, ο Μακεδονικός αγώνας και τέλος οι Βαλκανικοί πόλεμοι και η απελευθέρωση της πόλης το 1912. Στο δεύτερο κεφάλαιο γίνεται αναφορά στην οικιστική τοπογραφία της πόλης των τριών βασικών κοινοτήτων της Θεσσαλονίκης. Οι κοινότητες αυτές εξετάζονται κατά σειρά, με πρώτη την εβραϊκή, δεύτερη την ελληνική και τρίτη την μουσουλμανική. Το τρίτο κεφάλαιο πραγματεύεται τα οθωμανικά και εβραϊκά κτίσματα της Θεσσαλονίκης, τα οποία οικοδομήθηκαν από την άλωσή της το 1430 έως την απελευθέρωσή της το 1912. Η εξέταση των μνημείων που ακολουθεί περιλαμβάνει κτίσματα τόσο στο ιστορικό κέντρο της Θεσσαλονίκης όσο και στη συνοικία Hamidye και η ομαδοποίησή τους έγινε ανάλογα με την λειτουργία τους. Εξετάζεται η θέση του κάθε μνημείου στον ευρύτερο πολεοδομικό ιστό της πόλης και αναφέρονται θέματα ονομασίας, χρονολόγησης, ρυθμού και εξέλιξης. Στη συνέχεια

περιγράφεται ο αρχιτεκτονικός τύπος τους καθώς και τα εξωτερικά μορφολογικά χαρακτηριστικά. Η μελέτη ολοκληρώνεται με τον επίλογο στον οποίο συνοψίζονται οι κοινές παράμετροι ανάμεσα στα μουσουλμανικά και τα εβραϊκά κτίσματα.

Το χρονικό όριο της εργασίας αυτής, εκτείνεται από το 1430, έως και το 1912, όταν ο ελληνικός στρατός απελευθέρωσε την πόλη.

Αναζήτηση Βιβλιογραφίας

Αρχικά, ύστερα από τον ακριβή προσδιορισμό του θέματος, *Η εικόνα της Θεσσαλονίκης μέσα από τα μνημεία, την περίοδο της Οθωμανικής κατάκτησης, 1430-1912*, προχώρησα στην αναζήτηση της κατάλληλης για το θέμα βιβλιογραφίας. Έτσι, πραγματοποίησα αναζήτηση σε καταλόγους βιβλιοθηκών, ευρετήρια άρθρων και περιοδικών, ξεκινώντας από τη βιβλιοθήκη της σχολής που φοιτώ, τη βιβλιοθήκη του ΑΠΘ καθώς επίσης και τη βιβλιοθήκη του Κέντρου Ιστορίας Θεσσαλονίκης. Από πλευράς βιβλιογραφίας, ως κύριες πηγές χρησιμοποίησα τα έργα των Β. Δημητριάδη, Ζυγομαλά, Βακαλόπουλου, και το έργο «Τα νεώτερα μνημεία της Θεσσαλονίκης» ενώ επικουρικά ανέτρεξα και σε άλλα ιστορικά έργα της περιοχής μας, όπως των Κολώνα, Α. Γρηγορίου, Ε. Χεκίμογλου, Γ. Ταχόπουλου, Κανετάκη κ.α. Κάποιες από τις υπόλοιπες πληροφοριακές υποδομές που χρησιμοποίησα είναι το Εθνικό Αρχείο Διδακτορικών Διατριβών, <https://www.didaktorika.gr/eadd/> και η Μηχανή αναζήτησης ελληνικών ψηφιακών βιβλιοθηκών, <http://www.openarchives.gr/>. Αφού κατέληξα στις πηγές που θα χρησιμοποίησω, τις σύγκρινα ως προς τη χρονολογία έκδοσής τους, ώστε να χρησιμοποιηθούν οι πιο πρόσφατες μελέτες και να διαμορφώσω μια εικόνα της εξέλιξης των ερευνών ανά τα έτη. Παράλληλα, εντόπισα πηγές στο διαδίκτυο, κυρίως για την κάλυψη του παραρτήματος με εικόνες και σχέδια των κτισμάτων. Επιπλέον, επισκέφτηκα και η ίδια τα μνημεία όπου και πραγματοποίησα φωτογραφικές λήψεις ούτως ώστε να αποτυπώσω την εικόνα τους σήμερα. Τέλος, η σύνταξη της βιβλιογραφίας και των βιβλιογραφικών αναφορών και παραπομπών υλοποιήθηκε σύμφωνα με το πρότυπο Harvard.

Εισαγωγή

Η άλωση της Θεσσαλονίκης από τον Μουράτ Β΄ το 1430 άφησε πίσω της μια πόλη κατεστραμμένη και έρημη από την μακρά πολιορκία και την επακόλουθη λεηλασία. Οι προσπάθειες ξεκίνησαν σχεδόν αμέσως ώστε να ξαναγυρίσει η πόλη στη ζωή και να υπηρετήσει τον σκοπό για τον οποίο κατακτήθηκε: να συνεχίσει να είναι, όπως στους βυζαντινούς χρόνους, ένα σημαντικό εμπορικό λιμάνι και σημαντικό μεταπρατικό κέντρο στο βόρειο άκρο του Αιγαίου. Έτσι, τα πρώτα χρόνια της οθωμανικής κυριαρχίας της πόλης χαρακτηρίζονται από ευνοϊκές συνθήκες προσέλκυσης πληθυσμού ποικίλης προέλευσης, εθνικότητας και θρησκείας και από έντονη οικοδομική δραστηριότητα πάνω στα ερείπια της βυζαντινής πόλης.¹ Η υποχρεωτική μεταφορά χιλίων οικογενειών μουσουλμανικής εθνικότητας από τα κοντινά Γιαννιτσία μαζί με άλλες χίλιες οικογένειες Θεσσαλονικέων, οι οποίες είχαν διασκορπισθεί στη γύρω περιοχή ή είχαν πιαστεί αιχμάλωτες, αποτέλεσε την πληθυσμιακή βάση της πόλεως κατά την οθωμανική περίοδο.² Το 1492, επί Βαγιαζίτ Β΄, ένα σημαντικό γεγονός αλλάζει την ανθρωπογεωγραφία της πόλης, η οποία άρχισε να δέχεται μεγάλο αριθμό Εβραίων από την Ισπανία (Σεφαραδίτες). Ο ερχομός τους δίνει νέα ώθηση στην εμπορική και βιοτεχνική δραστηριότητα της πόλης.³ Από εκείνη την περίοδο και έπειτα ο πληθυσμός της πόλης είχε μια σταθερή άνοδο, με αποτέλεσμα να αναδειχθεί σε ένα από τα σημαντικότερα κέντρα της αυτοκρατορίας. Σύντομα εξελίχθηκε στο σημαντικότερο λιμάνι και μεταπρατικό κέντρο της ευρωπαϊκής Τουρκίας με προεξέχουσα θέση στον πολιτισμό.⁴ Εθνολογικά οι κυρίαρχες ομάδες ήταν οι μουσουλμάνοι, οι Εβραίοι και οι Έλληνες που ζούσαν σε ξεχωριστές συνοικίες μέσα στην πόλη. Η συνύπαρξη ποικίλων πληθυσμιακών κοινοτήτων στην πόλη κατά τους οθωμανικούς χρόνους ενίσχυσε την πολυπολιτισμικότητά της, η οποία αποτυπώθηκε αρκετά εύγλωττα στην πολεοδομία και την αρχιτεκτονική μορφολογία των κτιρίων της.

Χαρακτηριστικό της αρχιτεκτονικής που αναπτύσσεται στη Θεσσαλονίκη κατά το β΄ μισό του 15ου και τον 16ο αιώνα είναι η συνέχιση της βυζαντινής οικοδομικής

¹ Γενικά για την περίοδο της Τουρκοκρατίας στη Θεσσαλονίκη, βλ. Χασιώτης 1997 και Χεκίμογλου 2004.

² Αναγνώστου Ιωάννου, 618-619, 623-624. Δημητριάδης 1983, 15-16.

³ Βακαλόπουλος 1985, 20. Νεχαμά 2000, Α΄, 166.

⁴ Μοσκόφ 1978; Χεκίμογλου 2004.

παράδοσης και τεχνολογίας καθώς και οι έντονες βυζαντινές επιρροές.⁵ Με τις συνήθειες πρακτικές της λιθορυχίας, τη χρήση των παλιών δομικών υλικών και αρχιτεκτονικών μελών και την ενσωμάτωση παλαιότερων ερειπίων στις νέες κατασκευές η αρχιτεκτονική της πόλης παίρνει νέα μορφή. Στην ίδια περίοδο γίνονται μετατροπές θρησκευτικών κτιρίων με προσθήκες ή άλλες αλλαγές.⁶ Οι Οθωμανοί μετέτρεψαν σχεδόν όλες τις εκκλησίες σε τζαμιά αφού πρώτα έκαναν τις απαραίτητες επεμβάσεις στα κτίρια και τον εσωτερικό διάκοσμο. Τα υπόλοιπα κτίρια και ναοί της βυζαντινής περιόδου, τόσο για συμβολικούς όσο και για πρακτικούς λόγους, καταστρέφονται βαθμιαία και εξαφανίζονται.

Κατά τον 17^ο αιώνα καταστροφές, επιδημίες και φορολογικές επιβαρύνσεις επιφέρουν τη μείωση του πληθυσμού που συνετέλεσε στην παρακμή της πόλης. Η καθυστέρηση της ανοικοδόμησης είχε ως αποτέλεσμα τη μείωση της εμπορικής δραστηριότητας. Οι ανακατατάξεις στην εγκατάσταση των διαφόρων στοιχείων που αποτελούσαν τον πληθυσμό της αλλάζουν με τη σειρά τους την όψη της πόλης, η οποία θα διατηρηθεί και τους επόμενους αιώνες.⁷ Τον 18^ο αιώνα η πόλη ανακάμπτει και καθίσταται μαζί με την Κωνσταντινούπολη και τη Σμύρνη κέντρο του εμπορίου στη Μεσόγειο ανακτώντας τον κοσμοπολίτικο χαρακτήρα της. Ο 19^{ος} αιώνας για τη Θεσσαλονίκη αποτέλεσε περίοδο ανάπτυξης της οικονομίας και του εμπορίου καθώς και του εκσυγχρονισμού της πόλης. Πραγματοποιήθηκαν μια σειρά δημόσιων έργων προάγοντάς την σε ένα από τα σημαντικότερα πνευματικά και διοικητικά κέντρα της αυτοκρατορίας.⁸

Η πολυπολιτισμικότητα της πόλης την περίοδο εκείνη αποτυπώνεται αρκετά εύγλωττα και στο τοπίο και το γεωγραφικό χώρο. Το τοπίο αποτελεί ένα χώρο κοινωνικής πρακτικής, μια ζωντανή καταγραφή της κοινωνίας, εκφράζει την ανθρώπινη εργασία και την κοινωνική δομή, ο σχεδιασμός του δε κοινωνικές και οικονομικές σχέσεις. Ο γεωγραφικός χώρος από την άλλη, μέρος του οποίου αποτελεί το τοπίο, μπορεί να προσδιοριστεί τοπικά, να αλλάξει, να διαφοροποιηθεί ή και να παρουσιάζει μια ομοιογένεια⁹. Έτσι λοιπόν ο χώρος και ο τόπος έχουν μια ιδιαιτερότητα, μια ταυτότητα η οποία αποτυπώνεται με τον πλέον διακριτό τρόπο στη

⁵ Δημητριάδης 1983.

⁶ Σαμουηλίδου-Στεφανίδου 1983, 58.

⁷ Δημητριάδης 1983, 16-17.

⁸ Georjeon 1994, 120.

⁹ Ανανιάδου-Τζημοπούλου 1986, 20 - 26

Θεσσαλονίκη την περίοδο της Τουρκοκρατίας. Η οθωμανική κατάκτηση αγκαλιάζει μια μακρά περίοδο περίπου πέντε αιώνων, ένα διάστημα στο οποίο αλλάζουν πολλά τόσο στο τοπίο της πόλης όσο και στα κτίσματά της. Το οδικό δίκτυο αλλάζει με την έλευση των Οθωμανών και αργότερα των Εβραίων, οι δρόμοι, οι γειτονιές, οι πλατείες ακόμη και τα σχολεία μετονομάζονται καθώς αποτελούν τόπους συνάντησης και συνάθροισης των κατοίκων της Θεσσαλονίκης. Μεγάλο τμήμα των τειχών κατεδαφίζεται, νέες οδικές αρτηρίες χαράσσονται και διανοίγονται, σιδηροδρομικά δίκτυα και σταθμοί κατασκευάζονται, το λιμάνι οικοδομείται, δίκτυα υποδομής και αστικών εξυπηρετήσεων δημιουργούνται, ενώ ο πολεοδομικός ιστός επανασχεδιάζεται και επεκτείνεται. Η ανάπτυξη του εμπορίου και της βιοτεχνικής δραστηριότητας, η αύξηση του πληθυσμού, η εκπαιδευτική δραστηριότητα των εθνοτήτων και οι λατρευτικές ανάγκες των διαφόρων θρησκειών απαιτούν περισσότερα, μεγαλύτερα και εξειδικευμένα κτίρια. Έτσι, παρατηρείται μια εντυπωσιακή οικοδομική δραστηριότητα που κορυφώνεται στις αρχές του 20^{ου} αιώνα.¹⁰ Το 1886 ξεκινά η κατασκευή του λιμανιού καθώς και η διαμόρφωση της γύρω περιοχής ως βασική λειτουργική του επέκταση (αποθήκες, τελωνείο). Στη δεκαετία του 1890 δημιουργούνται επίσης δίκτυα ύδρευσης, αποχέτευσης, φωταερίου και δημόσιας συγκοινωνίας με ιππήλατα τραμ. Το 1908 ιδρύεται εργοστάσιο παραγωγής ηλεκτρικού ρεύματος για τον ηλεκτροφωτισμό της πόλης και την ηλεκτροκίνηση του τροχιοδρόμου. Η πόλη μετασχηματίζεται και επεκτείνεται προς τα δυτικά, όπου αναπτύσσονται οι βιομηχανικές μονάδες και οι σιδηροδρομικοί σταθμοί, και προς τα ανατολικά, όπου ανθεί μια περιοχή κατοικίας προσαρμοσμένη στις απαιτήσεις της κυρίαρχης αστικής τάξης. Οι νέοι κτιριακοί τύποι που απαντώνται φέρουν έντονα το στοιχείο της επαναστατικότητας, τόσο ως προς το βαθμό απαλλαγής τους από προηγούμενους τύπους όσο και ως προς τη νέα σχέση μεγέθους και ένταξης στον αστικό ιστό. Στα κτίρια που οικοδομούνται αντανakλάται το νέο πνεύμα της δημόσιας διοίκησης καθώς και οι αυξημένες ανάγκες για τη στέγαση μεγάλου αριθμού υπηρεσιών και οργανισμών που δημιουργούνται ή αναδιαμορφώνονται. Όλες οι εκδοχές κινούνται μέσα στο πλαίσιο του εκλεκτικισμού, πρωτεύοντος αρχιτεκτονικού κινήματος της εποχής, που συνδυάζει μορφές από διαφορετικούς αρχιτεκτονικούς ρυθμούς και οι οποίες αλληλεπιδρούν μεταξύ τους και συνυπάρχουν σε ένα νέο σύστημα ιδιαίτερης συμβολικής αξίας. Η καινούργια

¹⁰ Καραδήμου-Γερόλυπου 1983, 54-67.

αυτή διακοσμητική αντιμετώπιση της αρχιτεκτονικής μορφής, αποδεδειγμένη από τις αυστηρές αρχές οργάνωσης που χαρακτήριζαν τους παλιότερους ρυθμούς, κινείται σε ένα πνεύμα ανανέωσης που συμπορεύεται με τα νέα δεδομένα της εποχής. Επιπλέον, τα δημόσια κτίρια εμφανίζουν μια μορφολογική ενότητα, σε σχέση με τις προηγούμενες τεχνοτροπίες. Η επιλογή του αρχιτεκτονικού ρυθμού δεν προβάλλει τον ιδιαίτερο χαρακτήρα του κτιρίου, αλλά υπογραμμίζει τη σημασία του κτιρίου και τη μορφολογική ενοποίηση που επιθυμούν οι δημόσιοι φορείς για την καταξίωση της ανανεωμένης παρουσίας τους στην νέα τάξη πραγμάτων.¹¹

Η Θεσσαλονίκη του τελευταίου αιώνα της τουρκοκρατίας θα φάνταζε ως ένα τεράστιο εργοτάξιο, με αρχιτέκτονες κάθε εθνικότητας που έρχονταν από κάθε γωνιά του κόσμου και εφάρμοζαν τους αρχιτεκτονικούς ρυθμούς που επικρατούσαν στον τόπο καταγωγής τους. Τα νέα οικοδομήματα, συνδεδεμένα με τη νέα εποχή και την ιστορία της πόλης, θα αλλάξουν την όψη της και θα συνδράμουν στον κοσμοπολίτικο χαρακτήρα της.

¹¹ Κολώνας 1990, 72-77; Ανδρούδης 2008, 52-54.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1. Η ΠΟΛΗ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΡΥΣΗ ΤΗΣ ΕΩΣ ΚΑΙ ΤΗΝ ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΣΗ ΤΗΣ ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΟΘΩΜΑΝΟΥΣ. ΤΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1.1 Ιστορικοί σταθμοί της Θεσσαλονίκης έως και την Άλωση του 1430:

Η Θεσσαλονίκη ιδρύθηκε το 315π.Χ, από τον Κάσσανδρο, ο οποίος της έδωσε το όνομα της συζύγου του Θεσσαλονίκης, κόρης του Φιλίππου του Β΄ και της Νικησίπολης από τις Φέρρες της Θεσσαλίας. Η νέα πόλη διαδέχθηκε τη θρακική Θέρμη. Για να πραγματοποιηθεί αυτό, ενοποιήθηκαν 26 πολίσματα¹². Οι ανασκαφές έδειξαν, πως πρέπει να μεταφέρθηκε ένα μέρος του πληθυσμού τους, χωρίς, όμως, οι παλαιότεροι αυτοί οικισμοί να εγκαταλειφθούν εντελώς¹³. Η κασσάνδρεια Θεσσαλονίκη, περιελάμβανε ένα οχυρωμένο τμήμα περίπου 60 εκταρίων, βόρεια της σημερινής οδού Αγίου Δημητρίου. Ένα άλλο τμήμα της βρίσκονταν εκτός των τειχών αυτών και νοτιότερα, ακολουθούσε ένα ακατοίκητο τμήμα, καταλήγοντας, παραθαλάσσια στο λιμάνι¹⁴. Η πόλη μόλις το 167 π.Χ., ορίσθηκε από τους Ρωμαίους, ως πρωτεύουσα της 2^{ης} μερίδας της Μακεδονίας¹⁵. Η καταστροφή της Πέλλας το 148 π.Χ., θα την προβιβάσει σε γενική πρωτεύουσα και έδρα του ρωμαϊκού διοικητή της Μακεδονίας. Μετά την Μάχη των Φιλίππων, θα είναι ελεύθερη φόρων και απαλλαγμένη από ρωμαϊκή φρουρά (civitas libera). Ο Απόστολος Παύλος θα μείνει στην πόλη και θα γράψει μάλιστα και δύο επιστολές προς τους Θεσσαλονικείς. Επί της βασιλείας του αυτοκράτορα Γαλερίου, η πόλη θα ορισθεί έδρα αυτοκρατορικής Τετραρχίας¹⁶. Ο Μέγας Κωνσταντίνος, προετοιμαζόμενος εδώ για τον αγώνα εναντίον του Λικινίου, πραγματοποίησε αναβάθμιση των λιμενικών εγκαταστάσεων της πόλης¹⁷. Η πόλη αποτελεί εξαρχής έδρα αρχιεπισκοπής, ενώ στον «Συνέκδημο» του Ιεροκλή κατά τον ΣΤ΄ αιώνα, είναι επικεφαλής της Επαρχίας Ιλλυρικού και

¹² Στράβων, *Γεωγραφικά*, 7, 8.21. Βλ. και «Θεσσαλονίκη ἐστὶ πόλις, ἢ πρότερον Θέρμη ἐκαλεῖτο», Στράβων, *Γεωγραφικά*, 7, 8.24.

¹³ Π. Αδάμ – Βελένη, *Θεσσαλονίκη νεράιδα, βασίλισσα, γοργόνα. Αρχαιολογική περιδιάβαση από την Προϊστορία στην Ύστερη Αρχαιότητα* (Θεσσαλονίκη: Ζήτρος, 2001), 78-78.

¹⁴ Π. Αδάμ – Βελένη, *Θεσσαλονίκη νεράιδα, βασίλισσα, γοργόνα. Αρχαιολογική περιδιάβαση από την Προϊστορία στην Ύστερη Αρχαιότητα* (Θεσσαλονίκη: Ζήτρος, 2001), 80-84.

¹⁵ Titus Livius, *Ab Urbe Condita Libri*, XLV, 29.

¹⁶ Π. Αδάμ – Βελένη, *ο. π.*, 101-102.

¹⁷ Ζώσιμος, *Ιστορία Νέα*, Βιβλίο Β΄, 22.

Μακεδονίας¹⁸. Παρότι διοικητικά υπάγονταν στην Ανατολή, θρησκευτικά ανήκε στη Δύση και τη Ρώμη. Αυτό άλλαξε το 731-2 με την εικονομαχία, αφού η Ρώμη εναντιώθηκε στα γεγονότα που συνέβαιναν στην αυτοκρατορία. Τότε ο Λέων ο Ίσαυρος προσάρτησε την αρχιεπισκοπή Θεσσαλονίκης στην Κωνσταντινούπολη¹⁹. Η πόλη πέρασε σε ξένη κατοχή τέσσερις φορές πριν τους Οθωμανούς. Αρχικά την άλωσαν στις 31-07-904 Σαρακηνοί, οι οποίοι λίγες ημέρες μετά την εγκατέλειψαν, οδηγώντας στη σκλαβιά κάπου 22000 Θεσσαλονικείς²⁰. Την δεύτερη φορά, έπεσε στα χέρια των Νορμανδών στις 24-08-1185. Εκδιώχθηκαν γρήγορα, μα άφησαν μια πόλη ρημαγμένη με πάνω από 7000 νεκρούς. Λίγο μετά, το 1204, συνέβη η τρίτη κατοχή, λόγω της άλωσης της Κωνσταντινούπολης από τους Φράγκους. Διήρκεσε 20 χρόνια έως το 1224²¹. Η τέταρτη και επταετής κατοχή της πόλης, έγινε με την υπό όρους παράδοση στους Βενετούς, στις 14-9-1423²².

Η Θεσσαλονίκη, λοιπόν, έχει μία ιστορία πολλών αιώνων, η οποία ξεκινά κατά την ελληνιστική εποχή και φθάνει μέχρι σήμερα. Πρόκειται για μία πόλη η οποία έμελλε να διαδραματίσει πολύ σημαντικό ρόλο στην ελληνική, αλλά και τη βαλκανική ιστορία εξαιτίας της γεωγραφικής της θέσης, λόγω της οποίας υπήρξε σταυροδρόμι των λαών, αλλά και μεγάλο εμπορικό κέντρο. Για το λόγο αυτό, άλλωστε, σε κάθε εποχή, διάφοροι κατακτητές τη διεκδίκησαν και επιχείρησαν να την καταλάβουν.

¹⁸ A. Bvrcckhardt (Ed.), *Hieroclis Synecdemvs; accedvnt fragmenta apvd Constantinvm Porphyrogennetvm servata et nomina vrbivm mvtata*, 638, 1-11 (Lipsiae: Tevbner, 1893), 5.

¹⁹ Α. Αγγελόπουλος, *Η Εκκλησία της Θεσσαλονίκης* (Θεσσαλονίκη: Π. Πουρναρά, 1991), 115-119.

²⁰ Α. Ε. Βακαλόπουλος, *Ιστορία της Θεσσαλονίκης 316 π.Χ. – 1983* (Θεσσαλονίκη: χ. ε., 1983), 102-110.

²¹ Α. Ε. Βακαλόπουλος, *ο. π.*, 118-128.

²² Α. Ε. Βακαλόπουλος, *ο. π.*, 174-192.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1.2. Η άλωση της Θεσσαλονίκης από τους Τούρκους (1430)

Η Τουρκοκρατία στη Θεσσαλονίκη ξεκινά με την άλωσή της το 1430 και διαρκεί πέντε περίπου αιώνες κατά τους οποίους η πόλη διέρχεται διάφορες φάσεις ακμής, αλλά και παρακμής, μέχρι την τελική της απελευθέρωση το 1912. Στις 29 Μαρτίου 1430, ο οθωμανικός στρατός, υπό την αρχηγία του σουλτάνου Μουράτ Β', καταλαμβάνει με έφοδο τη Θεσσαλονίκη. Ο στρατός για τρεις ημέρες και νύχτες πραγματοποιεί πλήθος λεηλασιών και καταστροφών στην πόλη²³, ενώ αιχμαλωτίζει μεγάλο μέρος του πληθυσμού, περίπου 7.000 χριστιανούς²⁴. Στην πραγματικότητα, οι δυνάμεις του Μουράτ πολιορκούν την πόλη αρκετά νωρίτερα, ήδη από το 1422, καθώς αποτελούσε ένα μεσογειακό λιμάνι ζωτικής σημασίας καθώς επίσης και προσωπικό στοίχημα του ίδιου του Μουράτ καθώς θεωρούσε ότι η Θεσσαλονίκη του ανήκε δικαιωματικά. «Ένας οθωμανικός θρύλος λέει πως ο σουλτάνος κοιμόταν κάποτε στο παλάτι του όταν ο Θεός ήρθε στο όνειρό του και του έδωσε να μυρίσει ένα ευωδιαστό τριαντάφυλλο το οποίο ήταν η Θεσσαλονίκη και πως ο Θεός πρόσταξε να γίνει δική του»²⁵. Κάποιες από τις πρώτες ενέργειες του Μουράτ ήταν να προσκυνήσει στο ναό της Αχειροποιήτου και να το μετατρέψει σε τζαμί, το οποίο θα συμβόλιζε τη νίκη του²⁶, αλλά και να αναθέσει σε μία επιτροπή να καταγράψει τα σπίτια και τα μοναστήρια της πόλης, ώστε τα καλύτερα να τα διανείμει στους αξιωματικούς του και τα υπόλοιπα στους άλλους κατοίκους²⁷. Οι καταστροφές, οι λεηλασίες και ο κίνδυνος της αιχμαλωσίας οδήγησε πολλούς κατοίκους στη φυγή, έτσι ώστε η πόλη, η οποία ήταν άλλοτε κατοικημένη από πολλούς Έλληνες και Βενετούς, να ερημώσει²⁸. Για το λόγο αυτό, οι Τούρκοι παραχώρησαν φοροαπαλλαγές, ώστε να προσελκύσουν πληθυσμό για να την κατοικήσει²⁹. Επίσης, μετέφεραν εκεί χίλιες οικογένειες Τούρκων νομάδων από τα Γιαννιτσή³⁰. Τελικά, ο

²³ Γεωργία Μιχαήλ, *Πηγές των τριών Αλώσεων της Θεσσαλονίκης. Συγκριτική μελέτη*, Διπλωματική Εργασία, (Θεσσαλονίκη: ΑΠΘ, 2014), σ. 48.

²⁴ Γιάννης Τσάρας, «Οι δύο έμμετρες μονωδίες για την τελευταία άλωση της Θεσσαλονίκης», *Μακεδονικά*, 9, 1969, σ. 79.

²⁵ Mazower, Mark. *Θεσσαλονίκη, πόλη των φαντασμάτων: χριστιανοί, μουσουλμάνοι και εβραίοι, 1430-1950*. 1η εκδ. Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2006, σ 49.

²⁶ Μιχαήλ, ό.π., σ. 48.

²⁷ Τσάρας, ό.π., σ. 79.

²⁸ Τσάρας, ό.π., σ. 78.

²⁹ Archaeology & Arts, «Η Θεσσαλονίκη μετά την άλωση (1430-1912)», 24/06/2011, <https://www.archaiologia.gr/blog/issue/%CE%B7-%CE%B8%CE%B5%CF%83%CF%83%CE%B1%CE%BB%CE%BF%CE%BD%CE%AF%CE%BA%CE%B7-%CE%BC%CE%B5%CF%84%CE%AC-%CF%84%CE%B7%CE%BD-%CE%AC%CE%BB%CF%89%CF%83%CE%B7-1430-1912/>

³⁰ Τσάρας, ό.π., σ. 79.

πληθυσμός της πόλης από την άλωσή της βασίζεται στις χίλιες αυτές οικογένειες, αλλά και σε ισάριθμες ακόμη οικογένειες Ελλήνων, Θεσσαλονικέων και μη. Μάλιστα, αναφέρεται ότι κάποιοι από αυτούς που επέστρεψαν, είχαν πιαστεί αιχμάλωτοι και απελευθερώθηκαν από τον δεσπότη της Σερβίας Γεώργιο Μπράνκοβιτς, ο οποίος πλήρωσε τα λίτρα για την εξαγορά τους³¹.

Η άλωση της Θεσσαλονίκης αποτέλεσε μεγάλο πλήγμα τόσο για τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία, η οποία βρισκόταν ήδη σε παρακμή και κινδύνευε με διάλυση, όσο και για τους Βενετούς, οι οποίοι είχαν στην πόλη τεράστια συμφέροντα, τα οποία σχετιζόνταν τόσο με το στρατιωτικό όσο και με τον εμπορικό τομέα. Ωστόσο, οι συνθήκες οι οποίες επικρατούσαν πριν την άλωση έδειχναν πως η πόλη θα έπεφτε σύντομα στα χέρια των Τούρκων. Πιο συγκεκριμένα, οι συχνές πολιορκίες και οι επιθέσεις των Τούρκων και άλλων εξωτερικών εχθρών είχαν απομονώσει την πόλη από τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία, ενώ η πρωτεύουσα Κωνσταντινούπολη ήταν ήδη εντελώς ανίσχυρη ώστε να την προστατεύσει. Επίσης, οι Βενετοί, οι οποίοι βρίσκονταν σε διαμάχη με τους Τούρκους, δεν χειρίστηκαν σωστά την υπόθεση³². Όπως ήταν φυσικό, μετά την άλωσή της, η Θεσσαλονίκη οδηγήθηκε σε παρακμή, καθώς μειώθηκε σημαντικά ο πληθυσμός της, ενώ παρήκμασαν και οι περισσότερες οικονομικές δραστηριότητες. Όμως, η παρακμή και η ερήμωση αυτή δεν θα διαρκούσε για πολύ, καθώς ήδη από τα τέλη του 15^{ου} αιώνα, αρχίζουν και καταφεύγουν εκεί κύματα προσφύγων εβραϊκής καταγωγής από την Ευρώπη³³. Μάλιστα, οι ίδιοι οι Τούρκοι, όπως προαναφέρθηκε, μερίμνησαν ώστε να αυξηθεί ο πληθυσμός της Θεσσαλονίκης και να οδηγηθεί η πόλη στην ανάπτυξη και την ακμή.

Μετά την άλωση της Θεσσαλονίκης, οι Οθωμανοί προσπάθησαν να τη μετατρέψουν σε ισλαμική πόλη. Το πρώτο πράγμα που μερίμνησαν να κάνουν προς την κατεύθυνση αυτή ήταν να ιδρύσουν τζαμιά, τα οποία ήταν απαραίτητα για την προσευχή των πιστών. Έτσι, επέλεξαν να μετατρέψουν σε τζαμιά τις χριστιανικές, εκκλησίες. Επειδή ο μουσουλμανικός πληθυσμός της πόλης αρχικά ήταν μικρός, οι Τούρκοι άφησαν κάποιες εκκλησίες στους χριστιανούς, όμως, όταν ο πληθυσμός άρχισε να αυξάνεται, τις πήραν πίσω. Άλλα κτίσματα που μαρτυρούσαν την ισλαμική παρουσία στην πόλη ήταν οι τεκέδες και τα λουτρά, ενώ, από ένα σημείο και μετά,

³¹ Ιωάννης Παπαδριανός, «Η άλωση της Θεσσαλονίκης στα 1430 και ο Σέρβος δεσπότης Γεώργιος Μπράνκοβιτς», *Μακεδονικά*, 8, 1, 1968, σ σ.403.

³² Μιχαήλ, ό.π., σ. 48.

³³ *Archaeology & Arts*, ό.π.

άρχισαν να υπάρχουν και ξεχωριστές μουσουλμανικές συνοικίες (και αντίστοιχα χριστιανικές και εβραϊκές)³⁴.

Η άλωση της Θεσσαλονίκης υπήρξε μία από τις καθοριστικές νίκες των Οθωμανών, καθώς, με αυτή, εκείνοι σταθεροποίησαν τη θέση τους στη Βαλκανική χερσόνησο και άνοιξε ο δρόμος για την κατάληψη της Κωνσταντινούπολης και την τελική κατάλυση της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Οι Οθωμανοί προσπάθησαν να επωφεληθούν από τον πλούτο και την ανάπτυξη της πόλης, αλλά και από την καίρια γεωγραφική της θέση. Ωστόσο, ήταν επόμενο, έστω και προσωρινά, η πόλη να ερημώσει εξαιτίας των μεγάλων καταστροφών που προκάλεσαν οι κατακτητές, οι οποίοι πολύ γρήγορα κατάλαβαν ότι θα έπρεπε η Θεσσαλονίκη να κατοικηθεί ξανά και να αποτελέσει, όπως πριν μία ζωντανή και πολυπολιτισμική πόλη. Κατά τη διάρκεια της Τουρκοκρατίας, η πόλη αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα εμπορικά κέντρα και λιμάνια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στην ιστορία των Βαλκανίων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1.3. Ο 16^{ος} αιώνας- Μετακινήσεις πληθυσμών

Η Θεσσαλονίκη κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας αποτελούσε μία πόλη, η οποία θα μπορούσε να χαρακτηριστεί πολυεθνική. Κατοικούνταν κυρίως από Έλληνες, Τούρκους και Εβραίους, αλλά σε αυτή ζούσαν και εργάζονταν και άνθρωποι άλλων εθνικοτήτων, όπως Άραβες, Βλάχοι, Σλάβοι, αλλά και Δυτικοευρωπαίοι, όπως Άγγλοι, Γάλλοι, Ιταλοί και Μαλτέζοι³⁵. Πρόκειται για ένα διάσημο εισαγωγικό και εξαγωγικό εμπορικό κέντρο, καθώς από εκεί διέρχονταν πλήθη πλοίων διαφόρων τύπων, από και προς διάφορες περιοχές, όπως τον Εύξεινο Πόντο, το Αιγαίο, τις χώρες της βορείου Αφρικής και της νότιας και δυτικής Ευρώπης³⁶. Η ερήμωση της Θεσσαλονίκης μετά την άλωσή της από τους Οθωμανούς την κατέστησε μία κωμόπολη χωρίς καμιά οικονομική σημασία, η οποία κατοικούνταν από λίγους Χριστιανούς, Εβραίους και Μουσουλμάνους³⁷. Η παρουσία

³⁴ Βασίλης Δημητριάδης, *Η Θεσσαλονίκη κατά την Τουρκοκρατία*, http://ecourse.uoi.gr/pluginfile.php/93953/mod_resource/content/1/Dimitriadis_gr.pdf, σ. 1-5.

³⁵ Δημητριάδης, ό.π., σ. 1-2.

³⁶ Απόστολος Βακαλόπουλος, « Η οργάνωση του γένους υπό του τουρκικού ζυγού και η επιβίωσή του», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. Γ', (Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών, 1974), σ. 160- 161.

³⁷ Δημοσθένης Δώδος, *Οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης στις εκλογές του ελληνικού κράτους (1915-1936)*, (Θεσσαλονίκη: Εταιρία Μακεδονικών Σπουδών, 2005), σ. 26.

των Εβραίων στη Θεσσαλονίκη μαρτυρείται από την ύστερη αρχαιότητα και οι πρώτοι Εβραίοι, που ήταν ελληνόφωνοι, ονομάστηκαν Ρωμανιώτες. Στη συνέχεια, κατέφθασαν και κατοίκησαν εκεί άλλοι Εβραίοι, οι Ασκεναζίμ, οι οποίοι ήταν πρόσφυγες από την κεντρική Ευρώπη, κυρίως τη Γερμανία, την Ουγγαρία και την Πολωνία³⁸. Ωστόσο, το μεγάλο κύμα μετακινήσεων των Εβραίων πραγματοποιήθηκε από το τέλος του 15^{ου} αιώνα και σε όλη τη διάρκεια του 16^{ου}, όταν άρχισαν να φθάνουν στη Θεσσαλονίκη και όχι μόνο, Εβραίοι Σεφαραδίμ από την Ισπανία, την Πορτογαλία και την Ιταλία. Μάλιστα, μόνο στη Θεσσαλονίκη φαίνεται ότι μετέβησαν περίπου 20000 Εβραίοι. Ο σουλτάνος έδωσε την άδειά του να κατοικήσουν οι Εβραίοι στην πόλη, στο πλαίσιο της προσπάθειάς του να την ξαναζωντανέψει, αυξάνοντας τον πληθυσμό της³⁹. Τελικά, αυτοί που υπερίσχυσαν ήταν οι Ισπανοεβραίοι, οι οποίοι, ως πιο πολυάριθμοι και καλλιεργημένοι, μετέδωσαν και στους άλλους εβραϊκούς πληθυσμούς την καστιλιάνικη διάλεκτο την οποία χρησιμοποιούσαν⁴⁰. Με την αύξηση του πληθυσμού της, η Θεσσαλονίκη άρχισε να αποτελεί ένα εξέχον μητροπολιτικό κέντρο, καθώς και εμπορική πρωτεύουσα της Βαλκανικής Χερσονήσου. Μάλιστα στις αρχές του αιώνα οι Εβραίοι τέθηκαν στην υπηρεσία της αυτοκρατορικής οικονομίας, αρχικά κατασκευάζοντας τις στολές των γενίτσαρων και αργότερα το ρουχισμό της πόλης. Ασχολήθηκαν επίσης με την εξόρυξη ασημιού κάνοντας τα μεταλλεία της Θεσσαλονίκης ένα από τα μεγαλύτερα της Οθωμανικής αυτοκρατορίας. Τη χρηματοδότηση αυτού του εγχειρήματος είχαν αναλάβει πλούσιοι Εβραίοι έμποροι. Έτσι λοιπόν μέχρι τα τέλη του αιώνα η πόλη διοικούνταν από τους Μουσουλμάνους ενώ την οικονομία διαχειρίζονταν οι Εβραίοι⁴¹. Η εικόνα της πόλης ήταν γραφική, με την αμφιθεατρική της οικοδόμηση και την περιβολή της από τα επιβλητικά βυζαντινά τείχη. Εντός της πόλης, συνυπήρχαν πολλά και ετερόκλητα στοιχεία, όπως βυζαντινοί ναοί και τείχη, ρωμαϊκές αρχαιότητες, μουσουλμανικά τζαμιά, μιναρέδες και πύργοι. Οι κάτοικοί της ήταν ένα συνονθύλευμα από διάφορους λαούς. Μετά την άφιξη του μαζικού αυτού κύματος των Εβραίων, που περιγράψαμε παραπάνω, ο πληθυσμός της Θεσσαλονίκης τριπλασιάστηκε (περίπου από 10.000 σε 30.000), αν και ακόμη δεν έφτανε τον παλιό

³⁸ Αλμπέρτος Ναρ, *Κειμένη επί ακτής θαλάσσης*, (Θεσσαλονίκη: University Studio Press, 1997), σ. 42.

³⁹ Γιοζέφ Νεχαμά, *Ιστορία των Ισραηλιτών της Σαλονίκης*, (Θεσσαλονίκη: University Studio Press, 2000), σ. 156 κ.εξ.; Ναρ, *ό.π.*, σ. 57.

⁴⁰ Απόστολος Βακαλόπουλος, *ό.π.*, σ.160- 161.

⁴¹ Mazower, *ό.π.*, σ.79-81.

της πληθυσμό, αυτόν που είχε δηλαδή πριν από την άλωση⁴². Οι Εβραίοι πάντως κατά το 16^ο αιώνα αποτελούν την πρώτη δύναμη σε δημογραφικό επίπεδο, ενώ ακολουθούν οι Μουσουλμάνοι και τέλος, οι Χριστιανοί⁴³.

Όπως μπορεί κανείς να διαπιστώσει, η μεγάλη σημασία της πόλης, εκτός από τη γεωγραφική της ιδιαιτερότητα και τη φυσική της ομορφιά, οφειλόταν και στον ετερογενή πληθυσμό της, ο οποίος ασχολούνταν κυρίως με τις διάφορες εμπορικές δραστηριότητες και έδινε μεγάλη ζωή στην πόλη. Ο εβραϊκός πληθυσμός αποτέλεσε μία καθοριστική παράμετρο για τη ζωή και τη δραστηριότητα της πόλης, μάλιστα όχι μόνο κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας, αλλά και μεταγενέστερα, μέχρι να αποδεκατιστεί από τους Γερμανούς ναζί κατά την περίοδο της Κατοχής και του Ολοκαυτώματος.

⁴² Πασχάλης Ανδρούδης, «Το Μεγάλο Καραβάν Σεράι της Θεσσαλονίκης. Ιστορικές και αρχαιολογικές μαρτυρίες», *Μακεδονικά*, 35, 2006, σ. 63.

⁴³ *Archaeology & Arts*, ό.π.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1.4. Η Θεσσαλονίκη κατά το 17^ο και 18^ο αιώνα

Ο 17^{ος} αιώνας αποτελεί έναν αιώνα κρίσης, η οποία εκδηλώνεται σε πολλά επίπεδα. Η πόλη της Θεσσαλονίκης υποφέρει από διαδοχικές καταστροφικές πυρκαγιές, σεισμούς, αλλά και επιδημίες χολέρας και πανούκλας, οι οποίες έχουν ως αποτέλεσμα τη μείωση του πληθυσμού. Μάλιστα, η πυρκαγιά του 1620, ήταν τόσο καταστροφική, που η πόλη ξανακτίστηκε σχεδόν από την αρχή⁴⁴. Οι πυρκαγιές αποτελούσαν συχνό φαινόμενο τόσο κατά τον 16^ο αι. όσο και κατά το 17^ο αιώνα. Ήταν πολύ εύκολο να ξεσπάσουν, καθώς τα σπίτια ήταν ξύλινα και πολύ κοντά το ένα στο άλλο και οι δρόμοι ήταν στενοί. Πολύ συχνές ήταν επίσης και οι επιδημίες πανούκλας, χολέρας και τύφου, καθώς η Θεσσαλονίκη αποτελούσε μία πυκνοκατοικημένη πόλη, ενώ το λιμάνι της δεχόταν συνεχώς καράβια από διάφορα μέρη, τα οποία συχνά μετέφεραν τις ασθένειες, οι οποίες μεταδίδονταν με γρήγορους ρυθμούς⁴⁵. Επίσης, το εμπόριο, κυρίως των Εβραίων, αντιμετώπιζε προβλήματα εξαιτίας των Βενετών πειρατών που έκαναν επιδρομές στα εμπορικά πλοία. Αυτό το γεγονός ανάγκασε πολλούς Εβραίους να εγκαταλείψουν την πόλη και να καταφύγουν στη Σμύρνη, η οποία την περίοδο εκείνη άρχισε να αναπτύσσεται οικονομικά⁴⁶. Ακόμη ένας λόγος για τον οποίον η πόλη της Θεσσαλονίκης αντιμετώπισε κρίση, και πιο συγκεκριμένα, οικονομική, ήταν η απώλεια συγκεκριμένων συγκοινωνιών από και προς το λιμάνι της, όταν οι Άγγλοι και οι Ολλανδοί καθιέρωσαν τακτική συγκοινωνία προς τις χώρες της Άπω Ανατολής⁴⁷. Αυτό μάλιστα δείχνει πόσο πολυσύχναστο ήταν το λιμάνι της Θεσσαλονίκης, αφού το χρησιμοποιούσαν και πλοία από τόσο μακρινές περιοχές της Βόρειας Ευρώπης.

Από το 18^ο αιώνα όμως η κατάσταση άρχισε να αλλάζει σημαντικά και η πόλη άρχισε να αναπτύσσεται σημαντικά. Ο πιο σημαντικός παράγοντας ήταν η παρακμή και η κρίση την οποία άρχισε να διέρχεται η Οθωμανική Αυτοκρατορία. Η κρίση αυτή οφειλόταν σε πολλές στρατιωτικές ήττες, αλλά και στην κακή διοίκηση και τα προβλήματα στο εσωτερικό της αυτοκρατορίας, που την έκαναν να φθίνει⁴⁸. Επίσης, η όλη δομή και βάση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στηριζόταν στον

⁴⁴ Βασίλης Δημητριάδης, *Η τοπογραφία της Θεσσαλονίκης κατά την εποχή της Τουρκοκρατίας 1430-1912*, (Θεσσαλονίκη: Εταιρία Μακεδονικών Σπουδών, 2008), σ. 16.

⁴⁵ Δημητριάδης, *Η Θεσσαλονίκη κατά την Τουρκοκρατία*, ό.π., σ. 6-7.

⁴⁶ Δώδος, ό.π., σ. 39-40.

⁴⁷ Βακαλόπουλος, ό.π., σ. 161.

⁴⁸ Δώδος, ό.π., σ. 45.

επεκτατισμό, ο οποίος θα μπορούσε να εξασφαλίσει τα απαραίτητα εδάφη και τον πλούτο που θα οδηγούσε σε ευημερία. Αφού όμως η αυτοκρατορία επεκτάθηκε και έγινε μία μεγάλη και ισχυρή αυτοκρατορία, μετά το 16^ο αιώνα δεν υπήρχε άλλη δυνατότητα επέκτασης, καθώς οι γειτονικές χώρες, όπως η Ρωσία και η Αυστροουγγαρία, είχαν μεγάλη δύναμη και κρατούσαν αντιστάσεις. Ένας ακόμη λόγος της κρίσης ήταν οι νέες ανακαλύψεις οι οποίες άνοιξαν νέους θαλάσσιους δρόμους οδηγώντας σε παρακμή το εμπόριο και τον πληθωρισμό. Η άλλοτε ανίκητη αυτοκρατορία δεν ήταν σε θέση να ακολουθήσει τις εξελίξεις και, έτσι, απομονωμένη και οικονομικά εξαθλιωμένη, κατέστη ο «Μεγάλος Ασθενής» της Ευρώπης⁴⁹. Ένας ακόμη παράγοντας βελτίωσης των συνθηκών ζωής όχι μόνο για τη Θεσσαλονίκη, αλλά και για ολόκληρο τον Ελληνισμό είναι η μετάδοση, μέσω της Δυτικής Ευρώπης, των ιδεών του Διαφωτισμού. Όταν αναφερόμαστε στο Διαφωτισμό, εννοούμε το ρεύμα ανανέωσης και προόδου που ξεκίνησε στη δυτική Ευρώπη από το 17^ο αιώνα και, κατά τα τέλη του 18^ο αιώνα, έφτασε και στην Ελλάδα, η οποία, ωστόσο, εξαιτίας των δυσμενών συνθηκών της σκλαβιάς, είχε παραμείνει στο Μεσαίωνα, παρακάμπτοντας την εποχή της Αναγέννησης. Για να μην πλατειάζουμε, αυτό το οποίο σήμαινε ο Διαφωτισμός για τον Ελληνισμό ήταν η πολιτιστική άνθηση και η διάδοση των ιδεών της ελευθερίας και της δημοκρατίας, οι οποίες θα οδηγήσουν αργότερα στην Ελληνική Επανάσταση του 1821⁵⁰. Όπως είναι φυσικό, μία πόλη πολυεθνική και πολυσύχναστη όπως η Θεσσαλονίκη, από το λιμάνι της οποίας διέρχονταν συνεχώς πλήθη δυτικοευρωπαίων, οι ιδέες του Διαφωτισμού, έγιναν πολύ γρήγορα γνωστές. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα την ανάπτυξη των γραμμάτων, αλλά και της παιδείας, καθώς άρχισε να δίνεται περισσότερο ενδιαφέρον στον τομέα αυτό, για το μόρφωση του γένους. Μάλιστα, είναι γνωστό ότι κατά τον 18^ο αιώνα λειτουργούσαν τουλάχιστον 2 σχολεία ελληνικά και γύρω στα 60 εβραϊκά⁵¹.

Η Θεσσαλονίκη, κατά τη διάρκεια ολόκληρου του 18^{ου} αιώνα, ήταν μία πόλη γεμάτη ζωή και κίνηση, πολυάνθρωπη, με πληθυσμό καλλιεργημένο, όπως παρατηρούν οι περιηγητές, αν και αναγνωρίζουν ότι η κατάσταση στη μακεδονική

⁴⁹ Απόστολος Βακαλόπουλος, «Η θέση των Ελλήνων και οι δοκιμασίες τους από τους Τούρκους», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. Ι, (Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών, 1974), σ.36-38.

⁵⁰ Κωνσταντίνος Δημαράς, «Το σχήμα του Διαφωτισμού», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. ΙΑ', (Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών, 1974), σ.328 κε.

⁵¹ Δημητριάδης, «Η Θεσσαλονίκη κατά την Τουρκοκρατία», ό.π.

επαρχία είναι ιδιαίτερα δύσκολη, καθώς η βαριά φορολογία πλήττει του αγρότες⁵². Οι Έλληνες κάτοικοι ασχολούνται με το εμπόριο, τη βιοτεχνία και τη γεωργία, οι μουσουλμάνοι κυρίως με τη γεωργία και την κτηνοτροφία και οι Εβραίοι με το εμπόριο και την ταπητουργία⁵³. Όπως μπορεί κανείς να διαπιστώσει μέχρι το σημείο αυτό, η Θεσσαλονίκη πέρασε κατά την Τουρκοκρατία δύο μεγάλες περιόδους κρίσης, η πρώτη από τις οποίες οφείλεται στην άλωση και τη λεηλασία της από του Τούρκους κατά το 15^ο αιώνα, που είχε ως συνέπεια την ερήμωσή της από το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού, και την κρίση του 17^{ου} αιώνα, η οποία οφειλόταν σε πολλούς παράγοντες όπως εξηγήσαμε και παραπάνω. Παρόλα αυτά, από το 18^ο αιώνα και έπειτα, παρατηρείται μία μεγάλη ακμή η οποία εκφράζεται σε όλους τους τομείς, τον δημογραφικό, τον οικονομικό, τον πολιτιστικό και τον κοινωνικό. Ο ελληνισμός της Θεσσαλονίκης έχει αρχίσει να ανακάμπτει και να ενισχύεται συνεχώς.

Η ανάκαμψη αυτή που γνώρισε η Θεσσαλονίκη κατά το 18^ο αιώνα δεν θα πρέπει να προσεγγίζεται ξεχωριστά από τη γενικότερη ανάκαμψη που γνώρισε ολόκληρος ο ελληνισμός, τόσο από την πολιτιστική και εκπαιδευτική άνθιση που επέφεραν οι νέες ιδέες του Διαφωτισμού και της Επιστημονικής Επανάστασης, όσο και από την οικονομική άνθιση που ήταν αποτέλεσμα της παρακμής της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και της παροχής διάφορων προνομίων στους χριστιανικούς πληθυσμούς. Όλα αυτά τα στοιχεία ανάτασης θα συντελέσουν ώστε να τεθούν οι βάσεις για το ξέσπασμα της Ελληνικής Επανάστασης και την ίδρυση του νεοελληνικού κράτους κατά το 19^ο αιώνα.

⁵² Βασίλειος Σφυρόερας, «Επισκόπηση του Ελληνισμού κατά περιοχές», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. ΙΑ', (Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών, 1974), σ.194-196.

⁵³ Βακαλόπουλος, «Η οργάνωση του γένους...», ό.π., σ. 160-161.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1.5. 19^{ος} αιώνας- Η Επανάσταση στη Μακεδονία

Τα σημαντικότερα γεγονότα για τον ελληνικό κόσμο τα οποία συνέβησαν κατά το 19^ο αιώνα ήταν η ίδρυση της Φιλικής Εταιρίας (1814), η κήρυξη της Ελληνικής Επανάστασης (1821) και η ίδρυση του ανεξάρτητου ελληνικού κράτους (1830), του οποίου όμως τα σύνορα ήταν συρρικνωμένα στο χώρο της κεντρικής Ελλάδας και της Πελοποννήσου. Στην παρούσα ενότητα, θα αναζητήσουμε τα σημαντικότερα στοιχεία τα οποία αφορούν στην πορεία της Θεσσαλονίκης κατά το 19^ο αιώνα, η ιστορία της οποίας διαφοροποιείται, αφού η ώρα για τη δική της απελευθέρωση δεν έχει φτάσει ακόμη. Παρόλο που η περιοχή της Μακεδονίας δεν ήταν ακόμη πρόσφορη για επαναστατική δράση, τουλάχιστον όχι όσο οι νότιες ελλαδικές περιοχές, ωστόσο υπήρξαν προσπάθειες για συμμετοχή στον αγώνα, στον επονομαζόμενο αγώνα της Χαλκιδικής, με βασικότερο κέντρο αυτού την περιοχή της Κασσάνδρας. Στις αρχές Σεπτεμβρίου 1821, εκεί βρισκόταν ο Εμμανουήλ Παππιάς για να οργανώσει τα στρατεύματα, ενώ στα μέσα του ίδιου μήνα επιχειρήθηκε μία απόπειρα επίθεσης από 600 Έλληνες, η οποία όμως απέτυχε, με αποτέλεσμα πολλοί να σκοτωθούν ή να πιαστούν αιχμάλωτοι. Τότε, ο Παππιάς ζήτησε στρατιωτική βοήθεια από διάφορες περιοχές, η οποία όμως δεν έφτασε, με αποτέλεσμα το μέτωπο αυτό να βρίσκεται σε κατάσταση κατάρρευσης⁵⁴. Ο βαλής της Θεσσαλονίκης Μεχμέτ Εμίν πασά είχε πάρει την απόφαση να διαλύσει το μέτωπο της Κασσάνδρας. Το πρώτο απόσπασμα που έστειλε εναντίον των επαναστατών απέτυχε και δημιούργησε ελπίδες πως θα νικούσαν. Ωστόσο, στη συνέχεια εξαπέλυσε γενική επίθεση, πολύ πιο οργανωμένη από την πρώτη και έτσι, τα τρία τέταρτα των Ελλήνων επαναστατών σκοτώθηκαν στη μάχη, ενώ ο Εμμανουήλ Παππιάς κατέφυγε στο Άγιο Όρος, με σκοπό να συνεχίσει την επανάσταση από εκεί. Όμως, η ήττα της Κασσάνδρας ήταν καθοριστική για την τύχη της επανάστασης στο Άγιο Όρος. Πολύ γρήγορα, εγκαταστάθηκε εκεί στρατιωτική φρουρά των Τούρκων, οι οποίοι απαίτησαν δήλωση συγγνώμης και ένα μεγάλο χρηματικό ποσό, ενώ έθεσαν εξευτελιστικούς όρους, όπως ο αφοπλισμός, η απόδοση ομήρων και η καταβολή αναδρομικών φόρων⁵⁵. Το 1830 ιδρύθηκε το ανεξάρτητο ελληνικό κράτος, του οποίου όμως τα σύνορα δεν περιελάμβαναν την περιοχή της Μακεδονίας. Έτσι, το όνειρο της προσάρτησης της Θεσσαλονίκης φαινόταν μακρινό, καθώς η Μακεδονία δε συνόρευε καν με το

⁵⁴ Βασίλειος Σφυρόερας, «Τοπική επικράτηση της επανάστασης», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. ΙΒ', (Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών, 1975), σ. 188.

⁵⁵ Σφυρόερας, ό.π., σ. 188.

νεοσύστατο κράτος και προτεραιότητα για επέκταση είχαν η Θεσσαλία και η Ήπειρος. Παρόλα αυτά, οι κάτοικοι της Μακεδονίας είχαν στενές σχέσεις με την ελληνική κυβέρνηση και τους συμπατριώτες τους από τις απελευθερωμένες περιοχές⁵⁶. Προς το τέλος του 1854, εκδηλώθηκε νέα εξέγερση με επικεφαλής τον Τσάμη Καρατάσο, ο οποίος μάλιστα αυτή τη φορά είχε ενίσχυση από τους μοναχούς του Αγίου Όρους. Το κίνημα αυτό πολεμήθηκε τόσο από τον Τούρκο πασά της Θεσσαλονίκης, Μεχμέτ Βοσνάκ όσο και από το Γάλλο πρόξενο της Θεσσαλονίκης, ο οποίος στράφηκε κατά των επαναστατών, με αποτέλεσμα να ανακόψει την ορμή τους. Ακολούθησαν νέες συγκρούσεις στον Πολύγυρο και στην Κουμίτσα την άνοιξη του 1855, οι οποίες οδήγησαν στην εισβολή των Τούρκων στο Άγιο Όρος και στη λήξη του κινήματος⁵⁷. Μετά την ήττα του αγώνα της ανεξαρτησίας στη Χαλκιδική, ο πληθυσμός της Θεσσαλονίκης συρρικνώθηκε. Παρόλα αυτά, γρήγορα αυξήθηκε ξανά, με αποτέλεσμα η Θεσσαλονίκη να γίνει η πιο πολυπληθής πόλη της Μακεδονίας. Στην αύξηση αυτή του πληθυσμού, συνέβαλε και το γεγονός ότι η Θεσσαλονίκη αποτελούσε το μεγαλύτερο, μετά την Κωνσταντινούπολη, λιμάνι και συγκοινωνιακό κέντρο της Τουρκίας, καθώς και το γεγονός ότι εντός των πλαισίων της πόλης επικρατούσε σχετική ασφάλεια σε σχέση με την επαρχία. Για τους παραπάνω λόγους αυξήθηκε ο πληθυσμός του εβραϊκού, του μουσουλμανικού, του ελληνικού και του δυτικοευρωπαϊκού στοιχείου. Η πιο σημαντική πληθυσμιακή δύναμη ήταν αυτή των Εβραίων, ενώ οι χριστιανοί καταλάμβαναν την τρίτη θέση μετά τους μουσουλμάνους⁵⁸. Σημαντικός ήταν ο ρόλος της πόλης της Θεσσαλονίκης για την οικονομία της Μακεδονίας, καθώς αποτελούσε πολύ σημαντικό εμπορικό κέντρο, ενώ το 1872 ολοκληρώθηκε και η σιδηροδρομική γραμμή, η οποία συνέδεε τη Θεσσαλονίκη με τα Σκόπια και τη Μητροβίτσα. Η κατασκευή του σιδηροδρόμου έφερε νέα ανάπτυξη, καθώς δημιούργησε νέες θέσεις εργασίας και ευνόησε το εμπόριο. Επίσης, την ίδια περίοδο αναπτύχθηκε ιδιαίτερα και ο εκπαιδευτικός τομέας, με την ίδρυση σχολείων και άλλων πολιτιστικών και εκπαιδευτικών ιδρυμάτων και συλλόγων⁵⁹.

⁵⁶ Ευάγγελος Κωφός, «Ο υπόδουλος ελληνισμός από το 1832 ως το 1881», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. ΙΓ', (Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών, 1977), σ. 378.

⁵⁷ Στέφανος Παπαδόπουλος, «Ο Κριμαϊκός πόλεμος και Ελληνισμός», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. ΙΓ', (Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών, 1977), σ. 160-161.

⁵⁸ Κωφός, ό.π., σ. 381.

⁵⁹ Κωφός, ό.π., σ. 384-387.

Το πρώτο μισό του 19^{ου} αιώνα αποτέλεσε, λοιπόν, μία περίοδο μεγάλων αλλαγών και ανακατατάξεων τόσο για τον ελληνισμό όσο και για τα Βαλκάνια γενικότερα. Η παρακμή της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και η ανάπτυξη των ελληνικών πόλεων, αλλά και του ελληνισμού της διασποράς έχουν συντελέσει στην ωρίμανση των συνθηκών για το ξέσπασμα του εθνικοαπελευθερωτικού αγώνα και την απελευθέρωση της Ελλάδας από τους Τούρκους, με αποτέλεσμα στο 1830 την ίδρυση του νέου ελληνικού κράτους. Παρόλα αυτά, οι περιοχές της Μακεδονίας είχαν ακόμη να περιμένουν πολλές δεκαετίες μέχρι την απελευθέρωση τους από τους Οθωμανούς και την ένωσή τους με το ελεύθερο ελληνικό κράτος. Ωστόσο, η γενικότερη κατάσταση και το κλίμα της επανάστασης και της αλλαγής οδήγησε και στις περιοχές αυτές στην έκρηξη επαναστατικών κινημάτων. Πάντως, τα κινήματα αυτά, αν και αποτέλεσαν κατά κάποιον τρόπο την αρχή του επερχόμενου Μακεδονικού Αγώνα, έμελλε την εποχή εκείνη να κατασταλούν, με αποτέλεσμα μία ακόμη περίοδο κρίσης για τη Θεσσαλονίκη.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1.6. Ο Μακεδονικός αγώνας

Το τέλος του 19^{ου} αιώνα και οι αρχές του 20^{ου} αιώνα βρίσκουν τη Μακεδονία σε μία ιδιαίτερα δύσκολη θέση, εξαιτίας των γειτονικών λαών και κυρίως της Βουλγαρίας, η οποία εξέφραζε εδαφικές διεκδικήσεις. Ο Μακεδονικός Αγώνας αποτέλεσε μία δύσκολη υπόθεση που είχε σκοπό την ενδυνάμωση του ελληνικού στοιχείου και την ένωση της Μακεδονίας με το ελληνικό κράτος. Οι δύο πόλοι έλξης της Μακεδονίας, η Αθήνα και η ελληνική κυβέρνηση από τη μία, και η Κωνσταντινούπολη και το Πατριαρχείο, από την άλλη, θεωρούνταν σημαντικοί σύμμαχοι στον αγώνα αυτό, ιδιαίτερα σε επίπεδο διπλωματικό, εκπαιδευτικό, πολιτικό και πολιτισμικό. Τα ζητήματα τα οποία θα έπρεπε να λυθούν, ώστε να αντιμετωπιστεί ο κίνδυνος των Βουλγάρων ήταν διάφορες έριδες εκπαιδευτικής και κοινοτικής φύσεως, που αφορούσαν στη δύναμη των κοινοτικών αρχόντων οι οποίοι είχαν μεγάλη εμπλοκή στα πολιτικά και εκπαιδευτικά ζητήματα⁶⁰.

Για να εξηγήσουμε το βασικό ζήτημα του Μακεδονικού αγώνα, τον βουλγαρικό κίνδυνο, θα πρέπει να εξηγήσουμε τις πολιτικές συνθήκες που οδήγησαν

⁶⁰ Ιωάννης Κολιόπουλος & Ιωάννης Μαζαράκης, «Ο Μακεδονικός αγώνας», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. ΙΔ', (Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών, 1977), σ. 215-219.

σε αυτό. Το 1870 ιδρύθηκε η βουλγαρική Εξαρχία, η ανεξάρτητη βουλγαρική Εκκλησία, με αποτέλεσμα οι Βούλγαροι να έχουν το δικαίωμα να επεκτείνουν την εκκλησιαστική τους δικαιοδοσία. Ωστόσο, η δικαιοδοσία αυτή εκφράζει και πολιτικές και εθνικές αξιώσεις, καθώς μέσα από την εκκλησιαστική δράση, οι Βούλγαροι αξίωναν να καθιερώσουν τη θέση τους στη Μακεδονία. Ως τις αρχές του 20^{ου} αιώνα έχουν ιδρυθεί στη Μακεδονία βουλγαρικές μητροπόλεις, οι οποίες μάλιστα φροντίζουν για την ίδρυση σχολείων και τη διάδοση της βουλγαρικής γλώσσας και εθνικής ιδέας για τη Μεγάλη Βουλγαρία. Με την εξάπλωση αυτή, αλλά και εξαιτίας διαφόρων βίαιων γεγονότων, ο ελληνισμός της Μακεδονίας αρχίζει να αφυπνίζεται⁶¹. Η βουλγαρική παρουσία με τη μορφή της ίδρυσης σχολείων και οικοτροφείων δε λείπει και από την πόλη της Θεσσαλονίκης. Πιο συγκεκριμένα, σε ολόκληρο το βίλαετι της Θεσσαλονίκης, υπήρχαν 521 ελληνικά σχολεία με 32.534 μαθητές και 319 βουλγαρικά με 9.544 μαθητές, ενώ αναφέρονται και άλλα σερβικά και ρουμανικά. Στην πόλη της Θεσσαλονίκης, υπήρχαν ελληνικά γυμνάσια με 2.160 μαθητές, βουλγαρικό με 764 μαθητές και σερβικό με 300 μαθητές⁶². Οι Έλληνες της Μακεδονίας είχαν κατανοήσει τον κίνδυνο που έκρυβε η ίδρυση της βουλγαρικής Εξαρχίας και της εκκλησιαστικής και εκπαιδευτικής εξάπλωσης των Βουλγάρων. Για το λόγο αυτό, οι άνθρωποι της πολιτικής και των γραμμάτων οι οποίοι διακρίνονταν από πατριωτισμό, αισθάνονταν την ανάγκη να κινητοποιηθούν και έτσι, στα αστικά κέντρα άρχισαν να σχηματίζονται επιτροπές, στις οποίες συμμετείχαν γιατροί, δάσκαλοι, επιθεωρητές σχολείων, έμποροι, φαρμακοποιοί, κτηματίες, πρόκριτοι και ιερείς. Στην ανάπτυξη των επιτροπών της Θεσσαλονίκης συνέβαλε και η παρουσία στην πόλη του Ιωακείμ, του ανθρώπου ο οποίος έμελλε να γίνει πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως το 1878. Ο Μακεδονικός Αγώνας είχε ξεκινήσει και εκδηλώθηκε σε όλη τη Μακεδονία με ένοπλες συγκρούσεις, αλλά και με άλλους τρόπους⁶³. Από το 1909 και έπειτα, εκτός από τους Βούλγαρους, οι κάτοικοι της Μακεδονίας είχαν να αντιμετωπίσουν και ένα ιδιαίτερα σκληρό και βίαιο κίνημα, το κίνημα των Νεότουρκων. Για το λόγο αυτό και επειδή φαινόταν ότι επρόκειτο η Ελλάδα να εμπλακεί σε πόλεμο με την Τουρκία, οι Μακεδόνες ανασύνταξαν τις δυνάμεις του Μακεδονικού Αγώνα, με σκοπό να ξεσηκώσουν τη χώρα, να οργανώσουν τα ντόπια ένοπλα σώματα και να δράσουν σαν πρόσκοποι του ελληνικού

⁶¹ Κολιόπουλος & Μαζαράκης, ό.π., σ. 220-222.

⁶² Κολιόπουλος & Μαζαράκης, ό.π., σ. 222, 228.

⁶³ Κολιόπουλος & Μαζαράκης, ό.π., σ. 241.

στρατού. Η συμβολή τους στον πόλεμο που βρισκόταν προ των πυλών ήταν καθοριστική. Η Θεσσαλονίκη θα αποτελέσει τόπο καίριας σημασίας για τα γεγονότα τα οποία θα ακολουθήσουν⁶⁴. Με τον τρόπο αυτό και υπό τις συνθήκες τις οποίες περιγράψαμε, συντελείται το πέρασμα στον πρώτο Βαλκανικό πόλεμο, ο οποίος, όπως θα δούμε παρακάτω, θα οδηγήσει στην απελευθέρωση της Θεσσαλονίκης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1.7. Οι Βαλκανικοί Πόλεμοι και η απελευθέρωση της Θεσσαλονίκης

Ο Α΄ Βαλκανικός Πόλεμος βρήκε δύο αντίπαλα στρατόπεδα, τα βαλκανικά κράτη Ελλάδα, Βουλγαρία, Σερβία και Μαυροβούνιο, από τη μία πλευρά, και την Οθωμανική Αυτοκρατορία από την άλλη. Η γενική επιστράτευση στην Ελλάδα άρχισε τη νύχτα της 17^{ης} Σεπτεμβρίου 1912 και ο ελληνικός στρατός ξηράς διανεμήθηκε σε δύο μέρη, το στρατό Θεσσαλίας και το στρατό Ηπείρου. Οι φρουρές της Θεσσαλονίκης ανήκαν στο στρατό Θεσσαλίας. Κάποια από τα σημαντικότερα γεγονότα και επιχειρήσεις του στρατού Θεσσαλίας ήταν η κατάληψη της Ελασσόνας, η μάχη του Σαρανταπόρου και η μάχη των Γιαννιτσών⁶⁵. Μετά τη μάχη των Γιαννιτσών, ο στρατός Θεσσαλίας μετέβη στην άλλη όχθη του Αξιού ποταμού, ενώ ανακατασκευάστηκαν από άλλες μονάδες οι γέφυρες του Αξιού που είχαν καταστρέψει οι Τούρκοι. Η διάβαση του Αξιού πραγματοποιήθηκε εντός δύο ημερών. Εν τω μεταξύ, από την πλευρά των Οθωμανών γίνονται διαπραγματεύσεις με τις Μεγάλες Δυνάμεις στη Θεσσαλονίκη. Επίσης, στάλθηκε επιτροπή στο διάδοχο του ελληνικού θρόνου Κωνσταντίνο, που ζητούσε από εκείνον να παραδώσει τη Θεσσαλονίκη χωρίς μάχη και να αποσύρει από εκεί τον οπλισμό του, αίτημα το οποίο εκείνος απέρριψε. Εκείνος, αντίθετα, αξίωνε να παραιτηθεί από μάχη μπροστά στη Θεσσαλονίκη, εφόσον ο τουρκικός στρατός παραδινόταν, αφού θα είχε αποπλιστεί ως αιχμάλωτος πολέμου, και να μεταφερθεί σε κάποιο λιμάνι της Μικράς Ασίας με έξοδα του ελληνικού κράτους. Το ίδιο βράδυ έγινε γνωστό ότι οι Βούλγαροι είχαν καταλάβει τις Σέρρες και, επομένως υπήρχε το ενδεχόμενο ταυτόχρονης άφιξης του

⁶⁴ Ιωάννης Κολιόπουλος, «Η κατάσταση στη Μακεδονία από το 1909 έως το 1912», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. ΙΔ', (Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών, 1977), σ. 279-280.

⁶⁵ Νικόλαος Οικονόμου, «Ο Α΄ Βαλκανικός Πόλεμος», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. ΙΔ', (Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών, 1977), σ. 289-295.

ελληνικού και του βουλγαρικού στρατού στη Θεσσαλονίκη⁶⁶. Τα χαράματα της 26^{ης} Οκτωβρίου, η τουρκική πλευρά ανακοίνωσε ότι δεχόταν όλους τους όρους των Ελλήνων, ζητούσε όμως να της επιτραπεί να κρατήσει 5.000 όπλα για την εκγύμναση των νεοσύλλεκτων, αίτημα το οποίο απορρίφθηκε, δίνοντας περιθώριο δύο ωρών για να αποπλιστούν. Επειδή δεν υπήρξε καμιά απάντηση, η εντολή η οποία δόθηκε στον ελληνικό στρατό ήταν να στραφεί προς τη Θεσσαλονίκη. Έτσι, ξεκίνησε για την προέλασή του προς την πόλη⁶⁷. Εν τω μεταξύ, και ενώ ο ελληνικός και ο βουλγαρικός στρατός βαδίζουν προς την Θεσσαλονίκη, ο πασάς δέχεται τελικά τους όρους που είχαν απαιτήσει οι Έλληνες και δίνεται εντολή από το ελληνικό Γενικό Στρατηγείο να προχωρήσουν γρήγορα και να καταλάβουν τη Θεσσαλονίκη. Ταυτόχρονα ειδοποιήθηκε ο αρχιστράτηγος των Βουλγάρων να απαλλάξει το στρατό του από την ίδια πορεία και να στραφεί προς άλλη κατεύθυνση όπου θα ήταν πιο χρήσιμος⁶⁸. Το ίδιο βράδυ, μέσα στη Θεσσαλονίκη, Έλληνες αξιωματικοί του Γενικού Στρατηγείου συνυπέγραψαν το σύμφωνο παράδοσης με τον Ταξίν πασά με τους αρχικούς όρους, ενώ υπογράφηκε και ένα συμπληρωματικό πρωτόκολλο με τους όρους να παραδοθούν ως αιχμάλωτοι 25.000 Τούρκοι στρατιώτες και 1.000 αξιωματικοί και να παραδοθούν στον ελληνικό στρατό 70 πυροβόλα, 30 πολυβόλα, 70.000 τουφέκια, 1.200 άλλα όπλα, πυρομαχικά και άλλα είδη. Εντωμεταξύ, κάποια προβλήματα δημιούργησε η απαίτηση των Βουλγάρων να στρατοπεδεύσουν κι αυτοί στη Θεσσαλονίκη, αλλά η υπόθεση διευθετήθηκε⁶⁹. Αυτή η τόσο σημαντική μακεδονική πόλη, μετά από πέντε αιώνες τουρκικής κατοχής και πολλές περιπέτειες είχε απελευθερωθεί και ανήκε πλέον στο ελληνικό κράτος. Το επόμενο πρωινό, ο διάδοχος Κωνσταντίνος τέλεσε δοξολογία στην εκκλησία του Αγίου Μηνά, ενώ την επόμενη ημέρα έφτασε στην πόλη και ο βασιλιάς⁷⁰.

⁶⁶ Οικονόμου, ό.π., σ. 295-297.

⁶⁷ Οικονόμου, ό.π., σ. 297.

⁶⁸ Οικονόμου, ό.π., σ. 298.

⁶⁹ Οικονόμου, ό.π., σ. 298.

⁷⁰ Οικονόμου, ό.π., σ. 298.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2. Η ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΑ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΟΘΩΜΑΝΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2.1. Περιοχές εγκατάστασης των Εβραίων της Θεσσαλονίκης

Η εμφάνιση των Εβραίων στην πόλη της Θεσσαλονίκης, προσδιορίζεται περί το 145 π.Χ. Το 50 μ.Χ., υπολογίζεται η περίπου 3 εβδομάδων επίσκεψη και δραστηριότητα του αποστόλου Παύλου στην περιοχή και την, τότε, συναγωγή των Ιουδαίων⁷¹. Για την ύπαρξη συναγωγών, μας πληροφορεί η σαρκοφάγος του Μάρκου Αυρηλίου Ιακώβ, η οποία χρονολογείται στον 3^ο αιώνα μ.Χ.⁷². Οι ελληνόφωνοι αυτοί πρώτοι Εβραίοι, είναι γνωστοί ως «Ρωμανιώτες». Το 1169, ο Benjamin της (ισπανικής) Toudela, αναφέρει 500 εβραϊκές οικογένειες στη πόλη. Αγιορείτικα έγγραφα του 1289 και 1420 μνημονεύουν εβραϊκές συνοικίες, η μία εκ των οποίων καμένη νοτιοανατολικά του «Ομφαλού»⁷³. Το 1375 ή και μετά το 1389, αλλά και το 1420-1430, μαρτυρούνται εβραϊκοί εποικισμοί στην πόλη⁷⁴.

Η μικρή κατά την άλωση του 1430 εβραϊκή (και όχι μόνο ρωμανιώτικη) κοινότητα, σχεδόν έπαψε, μετά το 1454 να υπάρχει, αφού κάπου 50 εβραϊκές οικογένειες, μεταφέρονται στην Κωνσταντινούπολη. Η προαναφερόμενη συνοικία ΝΔ του «Ομφαλού», αλλά και η σχετική εγγύτητα με αρχαίες εβραϊκές ταφές (από το κτίριο διοίκησης του ΑΠΘ, έως το χείμαρρο της Ευαγγελίστριας), ίσως συνηγορεί πως η αρχαία τους κοινότητα, βρισκόνταν πάνω από την Εγνατία⁷⁵. Δεν εμφανίζονται στην απογραφή του 1478, αλλά λίγα χρόνια μετά, λαμβάνουν χώρα οι διάφοροι εποικισμοί αναφοράς τους, με πρώτο αυτό των Σεφαραδιτών της Ισπανίας (1492, όταν και ζήτησαν άσυλο από τον Βαγιαζήτ Β΄, [1481-1512]), αλλά και αυτούς από την Σικελία (1493), Προβηγκία και Πορτογαλία (1497), Απουλία (1502), Νεάπολη (1510) και από άλλες περιοχές⁷⁶. Η πολυπληθής αυτή μετακίνηση εβραϊκών

⁷¹ Ε. Μαρκή, *Η νεκρόπολη της Θεσσαλονίκης στους υστερορωμαϊκούς και παλαιοχριστιανικούς χρόνους* (Αθήνα: ΤΑΠ. 2006), σ. 37-39.

⁷² Π. Αδάμ – Βελένη κ.α. (επιμ.), *Οι Εβραίοι στη Θεσσαλονίκη. Ανεξίτηλα σημάδια στον χώρο* (Θεσσαλονίκη: Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης, 2012), σ. 14.

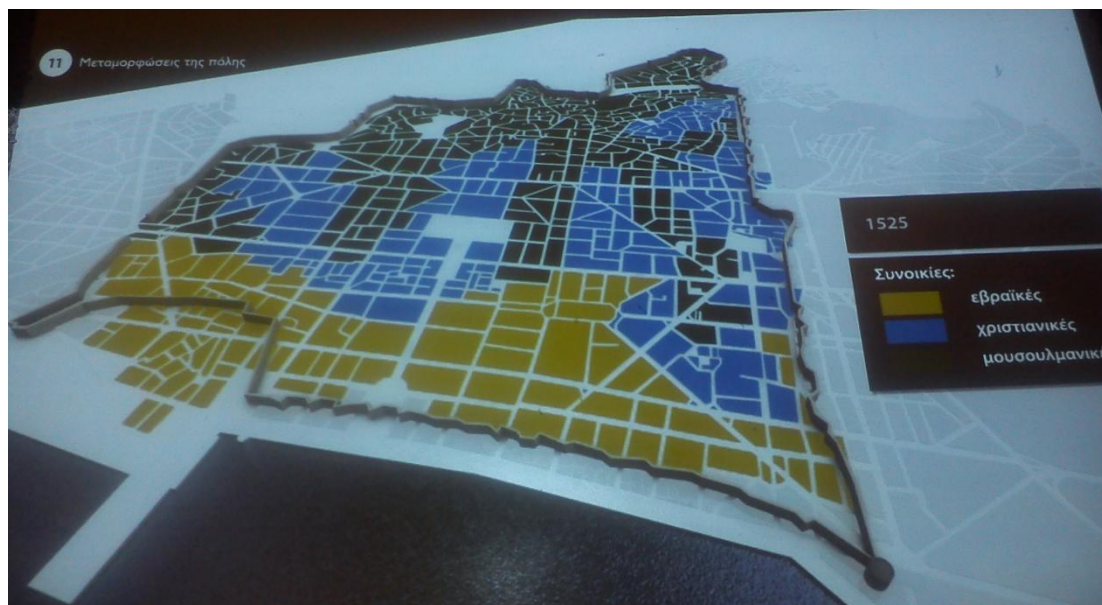
⁷³ Π. Αδάμ – Βελένη, κ.α. (επιμ.), *ο. π.*, σ.12.

⁷⁴ Γ. Ταχόπουλος, *Η Θεσσαλονίκη, ο Μαζάουερ και τα φαντάσματα του οθωμανισμού* (Αθήνα: Εναλλακτικές Εκδόσεις, 2012), 80. Βλ. και Β. Δημητριάδης, *Τοπιογραφία της Θεσσαλονίκης κατά την εποχή της Τουρκοκρατίας 1430-1912* (Θεσσαλονίκη: Αφοι Κυριακίδη, 2008), σ. 154.

⁷⁵ Ε. Μαρκή, «Το εβραϊκό νεκροταφείο», στο *Η νεκρόπολη της Θεσσαλονίκης στους υστερορωμαϊκούς και παλαιοχριστιανικούς χρόνους* (Αθήνα: ΤΑΠ. 2006), σ. 60-61.

⁷⁶ Β. Δημητριάδης, *Τοπιογραφία της Θεσσαλονίκης κατά την εποχή της Τουρκοκρατίας 1430-1912* (Θεσσαλονίκη: Αφοι Κυριακίδη, 2008), 16 και 156. Βλ. και Π. Αδάμ – Βελένη, Πολυξένη κ.α. (επιμ.),

πληθυσμών, γρήγορα μετέβαλε τα δεδομένα. Έτσι, ήδη στην τουρκική απογραφή του 1519, οι Εβραίοι αποτελούσαν το 53,8% του πληθυσμού, σε σχέση με το 23,5% των Τούρκων και το 22,7% των Ελλήνων. Είναι ενδιαφέρον πως ο Σκότος W. Lithgow συσχετίζει την μετά τους αποικισμούς αυτούς άνοδο του στοιχείου τους, με χορήγηση εβραϊκού δανείου προς τον Σουλεϊμάν τον Α΄ το 1516 (πριν γίνει δηλαδή σουλτάνος). Στα προνόμια αυτά που δόθηκαν στους Εβραίους, περιλαμβάνεται και μία μεγάλη περιοχή, η οποία αργότερα θα είναι η περιοχή των εβραϊκών κοιμητηρίων και σήμερα του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου⁷⁷. Έτσι έως το 1525, έχουμε τις συνοικίες Ez – Haim και Baru (σχεδόν παραθαλάσσιες, δυτικά της Μητρόπολης και ανατολικά και νοτιοανατολικά του Αγίου Μηνά), Pulya (δυτικά της Αγίας Σοφίας και κάτω από την Εγνατία) και Aguda. (χαμηλότερα της Pulya και σε τμήματα της Αγίας Σοφίας, Γρηγορίου Παλαμά και Π. Ιωακείμ)⁷⁸.

Εικόνα 1. Πολεοδομική αναπαράσταση της Θεσσαλονίκης του 1525, Copyright © Βυζαντινό Μουσείο Θεσσαλονίκης, Μουσείο Λευκού Πύργου

Αργότερα, από το μέσα του 16^{ου} αιώνα και έως το τέλος του, εμφανίζονται οι δυτικότερες εβραϊκές συνοικίες γύρω από την Αγορά, δηλαδή οι Bedaron, Yeni Havlu, Kadi, Kulhan, Findik. Κοντά σε αυτές και οι Salhane και Tophane (**πίνακας**

Οι Εβραίοι στη Θεσσαλονίκη. Ανεξίτηλα σημάδια στον χώρο (Θεσσαλονίκη: Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης, 2012), σ. 16.

⁷⁷ Α. Χ. Γρηγορίου & Ε. Χεκίμογλου, *Η Θεσσαλονίκη των περιηγητών 1430-1930: Επιλογές κειμένων και μαρτυριών* (Αθήνα: Μίλητος και Εταιρία Μακεδονικών Σπουδών, 2008), σ. 43.

⁷⁸ Β. Δημητριάδης, *ο. π.*, σ. 163-168.

1). Τα παραπάνω ονόματα αναδεικνύουν περιοχές οι οποίες παλαιότερα ήταν τουρκικές, ενώ ήδη το 1551, καταγράφονται 80 συναγωγές⁷⁹. Σύμφωνα με κάποιες μαρτυρίες, υπήρχε στην Θεσσαλονίκη μια μικρή κατοίκηση εκτός και εντός του εκεί οχυρού, ενώ η πλειοψηφία των κατοίκων έμενε στις πεδινές περιοχές, στον λεγόμενο «Κάμπο», με την αρχή των ενοποιημένων εβραϊκών συνοικιών, να ορίζεται από την γειτνίαση με γυναικεία Μονή, ίσως αυτή της Αγίας Θεοδώρας⁸⁰. Η πόλη πλήττεται μαζικά από γεγονότα όπως η πανώλη του 1545, η πανούκλα του 1594 και 1598 ή την μεγάλη φωτιά του 1620⁸¹. Η εβραϊκή παροικία, όπως ήταν φυσικό, γνώρισε μεγάλες απώλειες, ενώ οι περιηγητές της εποχής μαρτυρούν την αξιοσημείωτη παρακμή της πόλης. Το 1669 ο καπουτσίνος μοναχός Robert de Dreux, αναφέρει διαίρεση της πόλης σε τρία μέρη από τις τρεις κοινότητες, με πληθυσμό περίπου ίσο, από 40.000. Όμως μόλις στα 1679, ο de la Croix αναφέρει 30 εβραϊκές συναγωγές (οι οποίες είναι τουλάχιστον 36 το 1689) και πληθυσμό 10000 Τούρκων, μόνο 4000 Ελλήνων και 2200 Εβραίων, με την επισφάλεια πως οι τελευταίοι δήλωναν λιγότερο πληθυσμό, ώστε να μην αυξηθεί ο φόρος που όφειλαν προς το σουλτάνο⁸².

Το φαινόμενο των Ντονμέδων, εξισλαμισμένων υπό απειλής θανάτου, λόγω της πίστης στον εκ Σμύρνης ερχόμενο ως μεσσία Σαμπετάι Σεβί στα μέσα του 17^{ου} αιώνα, θα επιφέρει ριζικές αλλαγές. Πολλοί εξ αυτών θα μένουν στην συνοικία Rogoz, η οποία τότε εμφανίζεται, σηματοδοτώντας την εξάπλωση των Εβραίων πάνω από την Εγνατία. (πάνω από την Findik και την Παναγία Χαλκέων έως την Φιλίππου και από την Αγίου Νικολάου έως την Βενιζέλου). Η συνοικία αυτή, μείωσε δραματικά την παρουσία στην περιοχή αυτή Ελλήνων και Τούρκων⁸³.

Ο 18^{ος} και 19^{ος} αιώνας, αποτελεί περίοδο εβραϊκής παρουσίας, στις συνοικίες Aya Sofya (ανάμεσα στην Αγία Σοφία και την Μητρόπολη) και Kaldirgoc (χαμηλότερα της Aya Sofya και ανατολικά της Μητρόπολης), ασφαλώς σε τμήματα

⁷⁹ Α. Χ. Γρηγορίου & Ε. Χεκίμογλου, *ό.π.*, σ. 35-36.

⁸⁰ Γρηγορίου & Χεκίμογλου, *ο.π.*, σ. 40.

⁸¹ Γ. Ταχόπουλος, *Η Θεσσαλονίκη, ο Μαζάουερ και τα φαντάσματα του οθωμανισμού* (Αθήνα: Εναλλακτικές Εκδόσεις, 2012), σ. 90-91.

⁸² Γρηγορίου & Χεκίμογλου, *ο.π.*, σ. 44, 55-56.

⁸³ Π. Αδάμ – Βελένη, κ.α. (επιμ.), *Οι Εβραίοι στη Θεσσαλονίκη. Ανεξίτηλα σημάδια στον χώρο* (Θεσσαλονίκη: Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης, 2012), 20-21. Βλ. και Β. Δημητριάδης, *Τοπογραφία της Θεσσαλονίκης κατά την εποχή της Τουρκοκρατίας 1430-1912* (Θεσσαλονίκη: Αφοι Κυριακίδη, 2008), σ. 158-160.

όπου έμεναν πριν Τούρκοι⁸⁴. Το 1783 ο πληθυσμός των Εβραίων είναι κάπου 20000 (ή 23000 το 1788), σε σχέση με τους 10-12000 Έλληνες, ενώ μόλις στα 1788, είναι ελάχιστα περισσότεροι από τους Έλληνες (28,7% με 25%), με την πλειοψηφία, τότε, να ανήκει στους Τούρκους⁸⁵. Το 1809, ο Σκώτος John Galt αναφέρει πως οι Εβραίοι μένουν κυρίως στα μεσαία στρώματα της πόλης⁸⁶. Το 1830, ο Adolphus Slade, τους υπολόγισε σε περίπου 30000, σε ένα σύνολο περίπου 60000 ή περίπου 70000 για τον Charles Phillip York. Ο ίδιος αριθμός αναφέρεται και το 1847 και 1850, όμως με διασπορά σχεδόν σε κάθε μέρος έξω από τους ορισμένους εβραϊκούς μαχαλάδες. Φυσικά στον αριθμό αυτό των 30000, πρέπει να υπολογισθούν και οι 5000 Ντονμέδες⁸⁷. Αντίστοιχα το 1885, ο Άγγλος διπλωμάτης Wratishlaw, υπολογίζει τους Εβραίους σε 70000 συν 10000 Ντονμέδες⁸⁸.

Η πυρκαγιά του 1890 θα οδηγήσει στην κατασκευή δύο νέων εβραϊκών συνοικισμών, ο ένας γνωστός ως Χιρς στο Βαρδάρη και ο άλλος ανατολικότερα της πόλης (πέρα από την περιοχή της Αγίας Τριάδας). Στον τελευταίο, όπου και το ισραηλιτικό νοσοκομείο Χιρς (σημ. Ιπποκράτειο), χτίσθηκε το 1902 το Yeni Camii, δίνοντας ένα αρχιτεκτονικό τεκμήριο της μετεγκατάστασης πολλών Εβραίων αλλά ειδικά των Ντονμέδων. Οι τελευταίοι, ως τυπικά μουσουλμάνοι, θα ανταλλαχθούν υποχρεωτικά την περίοδο 1923-24⁸⁹.

⁸⁴ Β. Δημητριάδης, *Τοπιογραφία της Θεσσαλονίκης κατά την εποχή της Τουρκοκρατίας 1430-1912* (Θεσσαλονίκη: Αφοι Κυριακίδη, 2008), σ. 158, 162-162.

⁸⁵ Γρηγορίου & Χεκίμογλου, *ο. π.*, 80. Βλ. και Γ. Ταχόπουλος, *Η Θεσσαλονίκη, ο Μαζάουερ και τα φαντάσματα του οθωμανισμού* (Αθήνα: Εναλλακτικές Εκδόσεις, 2012), σ. 109.

⁸⁶ Γρηγορίου & Χεκίμογλου, *ο. π.*, σ. 106.

⁸⁷ Γρηγορίου & Χεκίμογλου, *ο. π.*, σ. 121, 123, 148-150, 156.

⁸⁸ Γρηγορίου & Χεκίμογλου, *ο. π.*, σ. 185.

⁸⁹ Π. Αδάμ – Βελένη, κ.α. (επιμ.), *Οι Εβραίοι στη Θεσσαλονίκη. Ανεξίτηλα σημάδια στον χώρο* (Θεσσαλονίκη: Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης, 2012), σ. 23.

Πίνακας 1⁹⁰
Οι Εβραϊκές Συνοικίες

Συνοικία	Χρονολογία Ιδρύσεως
1.Ez-Haim	Πριν το 1420
2.Baru	1493
3.Pulya	1497
4.Leviye	1560
5.Aguda	Μέσα 16 ^{ου} αι
6.Yeni Havlu	«
7.Kadi	«
8.Kulhan	«
9.Findik	«
10.Salhane	«
11.Tophane	«
12.Malta	«
13.Bedaron	1631
14.Rogoz	Μέσα 17 ^{ου} αι
15.Aya Sofya	18 ^ο -19 ^ο
16.Kaldirgoc	«

⁹⁰ Βάση της κατάστασης στο Β. Δημητριάδης *ο. π.*, σ. 159.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2.2. Η τοπογραφία των Ελλήνων έως και τον 16^ο αιώνα:

Η Άλωση του 1430 θα σημαίνει για τους Έλληνες της πόλης, μια σημαντική μείωση του πληθυσμού τους και άρα του χώρου τον οποίο κατείχαν: νεκροί, πώληση σε σκλαβοπάζαρα, πέρα από όσους ως πρόσφυγες αναζήτησαν ασφαλέστερες χριστιανικές περιοχές. Πέρα από τον ισλαμικό εποικισμό, η υφαρπαγή - επίταξη ναών (οι οποίοι αποτελούσαν ενορίες – συνοικίες), ώστε να μετατραπούν σε τζαμιά, σήμαινε αυτόματα και μετατόπιση τους. Δεν ήταν ό,τι πιο εύκολο να διαμένεις σε περιοχή όπου έμεναν οι αλλόδοξοι κατακτητές, πολύ περισσότερο όταν είχε απωλεσθεί το κέντρο της κοινότητας, ο ενοριακός ναός. Οι Τούρκοι είχαν αφήσει, αρχικά, στα χέρια των Ελλήνων το Ναό των Αγγέλων (δηλαδή την Ροτόντα), την Αγία Σοφία, τον Άγιο Δημήτριο και έναν τέταρτο ναό, είτε στην συνοικία του Ιπποδρομίου, προς την Ναβαρίνου, είτε την Αγία Παρασκευή, μάλλον κοντά και πιο πίσω από την Αχειροποίητο (η οποία μετατράπηκε απευθείας σε τζαμί). Ο αρχικός αυτός αριθμός, πρέπει να αναφέρεται στις μεγάλες εκκλησίες, και να μην περιλαμβάνει μικρότερους ναούς, οι οποίοι μπορεί να λειτουργούσαν, έστω και μόνο την ημέρα που πανηγύριζαν⁹¹.

Το 1478, οι Έλληνες ζούσαν από κοινού με τους μουσουλμάνους σε 10 συνοικίες, οι οποίες διατηρούσαν, ακόμα, τα βυζαντινά ονόματα: 1) Αγίου Μηνά, 2) Χρυσής, 3) Ομφαλού, 4) Αγίου Δημητρίου, 5) Καταφυγής, 6) Αχειροποίητου, 7) Αγίας Πελαγίας, 8) Ιπποδρομίου, 9) Αγίου Ισαάκ και 10) Ασωμάτων. Μέσα σε αυτές και μια ενδέκατη αμιγώς ελληνική, η συνοικία Γιάννη Μαύρου Κάλη (ίσως είναι η περιοχή κάτω από την Εγνατία και προς την Αγία Θεοδώρα), όπου απετέλεσε πυρήνα της εβραϊκής κοινότητας από τον 16^ο αιώνα⁹² (**πίνακας 2**). Στην πορεία ο Άγιος Δημήτριος έγινε τζαμί το 1483-84 ή 1493, η Αγία Σοφία το 1523-24 και η Ροτόντα τον Οκτώβριο του 1590⁹³. Από τους άλλους ναούς, ενδεικτικά αναφέρουμε την μετατροπή σε τέμενος της Αγίας Αικατερίνης κάπου στα 1510-1511, των Αγίων

⁹¹ «μόνους ἡμῖν τοὺς τέσσαρας νεώς, οἱ καὶ καθολικοὶ λέγονται, καταλελοιπώς, πολλὴν τὴν σπουδὴν ὑπὲρ τούτων τοῦ ποιμένου εἰσενεγκόντος», Ἰωάννης ὁ Ἀναγνώστης, *Διήγησις περὶ τῆς τελευταίας ἀλώσεως τῆς Θεσσαλονίκης συντεθεῖσα πρὸς τινὰ τῶν ἀξιολόγων, πολλακίς αἰτήσαντα περὶ ταύτης, ἐν ἐπιτόμῳ*, 20. Βλ. και Α. Ε. Βακαλόπουλος, *Ιστορία της Θεσσαλονίκης 316 π.Χ. – 1983* (Θεσσαλονίκη: χ. ε., 1983), σ. 201-205.

⁹² Β. Δημητριάδης, *Τοπογραφία της Θεσσαλονίκης κατά την εποχή της Τουρκοκρατίας 1430-1912* (Θεσσαλονίκη: Αφοι Κυριακίδη, 2008), 16. Βλ. και Π. Αδάμ – Βελένη, Πολυξένη κ.α. (επιμ.), *Οι Εβραίοι στη Θεσσαλονίκη. Ανεξίτηλα σημάδια στον χώρο* (Θεσσαλονίκη: Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης, 2012), σ. 27, 39-40.

⁹³ Α. Παπαγιαννόπουλος, *Μνημεία της Θεσσαλονίκης* (Θεσσαλονίκη: Ρέκος, 1983), σ. 36, 49, 62.

Αποστόλων σε Soguk Su Camii το 1520-1530 (στα όρια με το δυτικό τείχος της πόλης, λίγο πάνω από την πλατεία Βαρδαρίου) και του Αγίου Παντελεήμονα (πάνω και δίπλα στην Καμάρα), σε Ishakiye Camii το 1568-1571⁹⁴.

Τα επόμενα χρόνια και έως τις αρχές του 16^{ου} αιώνα, από την μια παρατηρείται σημαντική αύξηση του ελληνικού στοιχείου (~29,5%) και από την άλλη αρχίζουν οι μαζικοί εβραϊκοί εποικισμοί. Πιθανόν το πρώτο οφείλεται σε ερχομό Ελλήνων από άλλες περιοχές, συγκυριακό ή οργανωμένο⁹⁵. Αρχικά θα γνωρίσουν σημαντικές αυξήσεις οι συνοικίες της Αγίας Πελαγίας και του Ιπποδρομίου, ενώ παρά την υφαρπαγή της Αχειροποιήτου, υπάρχουν Έλληνες στην περιοχή. Από τον 17^ο αιώνα, η Αγία Πελαγία και η Αχειροποίητος δεν εμφανίζονται με ελληνικό πληθυσμό. Αντίθετα το Ιπποδρόμιο, συνέχισε διακρινόμενο σε 3 υποτμήματα, του Αγίου Κωνσταντίνου, της Kebir Manastir / Μεγάλης Μονής (Νέας Παναγιάς) και Tuzlu Cesme / Αρμυρής Βρύσης, η οποία αντιστοιχεί στην Υπαπαντή. Έτσι τα ανατολικά τμήματα της Εγνατίας θα διατηρήσουν σημαντικούς πυρήνες των Ελλήνων. Το γεγονός ίσως να οφείλεται και στο ότι οι ναοί αυτοί αποτελούσαν αγιορειτικά μετόχια. Με τον ένα ή με τον άλλο τρόπο μειώνεται και τελικά εξαφανίζεται η ελληνική παρουσία μέσα στον 16^ο αιώνα: στις συνοικίες 1) Χρυσή (με την υφαρπαγή του τοπικού μοναστηριακού ναού / Cezeri Kasim Pasa), 2) Ασωμάτων (υπάρχει έως το 1569 και όχι αργότερα από τον 17^ο αιώνα), 3) Αγίου Δημητρίου (με την μετατροπή του σε Kasimiye Camii), 4) η (αμιγώς ελληνική) Γιάννη Μαύρου Κάλη, Καταφυγή (περίπου έως το 1700) και Ομφαλού. Από την άλλη, ο Άγιος Μηνάς, ούτος ή άλλως ως ναός που δεν είχε μετατραπεί ποτέ σε τέμενος, υπήρξε σημείο αναφοράς της κοινότητας. Υπέστη μεγάλη καταστροφή το 1687, 1839 και 1890. Εξ αυτού από κάποια στιγμή και μετά η συνοικία στην οποία γειτνίαζε (αλλά δεν ανήκε), ονομάζονταν Yanik Manastir⁹⁶.

⁹⁴ Α. Παπαγιαννόπουλος, *ο.π.*, σ. 69, 73, 84.

⁹⁵ Β. Δημητριάδης, *ο.π.*, σ. 47.

⁹⁶ Β. Δημητριάδης, *Τοπιογραφία της Θεσσαλονίκης κατά την εποχή της Τουρκοκρατίας 1430-1912* (Θεσσαλονίκη: Αφοι Κυριακίδη, 2008), σ. 48-52, 73-74.

Πίνακας 2⁹⁷
Οι Έλληνες το 1478

Συνοικία	Οικογένειες	Χήρες	Άγαμοι	Σύνολο Κατοίκων
1. Ιπποδρομίου	156	53		992
2. Αγίας Πελαγίας	154	45		950
3. Αχειροποιήτου	111	27		663
4. Χρυσή	116	33		712
5. Ασωμάτων	151	45	13	935
6. Αγίου Δημητρίου	47	7	2	263
7. Ομφαλού	60	23	5	392
8. Καταφυγής	86	25	9	530
9. Αγίου Μηνά	82	20	19	490
10. Γιάννη Μαύρου Κάλη	31	3		167
<i>Σκορπισμένοι κάτοικοι του κάστρου και εργάτες αλυκών</i>				
Σύνολο	994	281	48	6094

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2.3. Η τοπογραφία των Ελλήνων της Θεσσαλονίκης από τον 17^ο αιώνα, έως και το 1912-13:

Πριν από τα τέλη του 17^{ου} αιώνα, τα ονόματα των πάλαι ποτέ βυζαντινών οικισμών, λαμβάνουν το ξένο τους όνομα, με το οποίο θα είναι γνωστές έως και το τέλος της τουρκοκρατίας. Υπάρχουν, λοιπόν, οι συνοικίες Μητροπόλεως (περιλάμβανε το μητροπολιτικό συγκρότημα, λίγα οικήματα και περιβάλλονταν από εβραϊκά σπίτια) και Αγίου Υπατίου (σημ. Παναγία Δεξιά και αφορούσε τμήμα πάνω από την Εγνατία μέχρι το Συντριβάνι / Πλατεία Καλαμαριάς / Ανατολικά τείχη, σε ύψος μέχρι το μετόχι του Αγίου Γεωργίου δίπλα στη Ροτόντα). Η Tuzlu Cesme, συνοικία περίξ της Υπαπαντής και κάτω από την Εγνατία, εκτείνονταν από Καμάρα έως Συντριβάνι και νότια λίγο πριν τον Άγιο Αντώνιο. Το επόμενο τμήμα της παλιάς Ιπποδρομίου έφτανε μέχρι τον Άγιο Κωνσταντίνο, ενώ το τμήμα της Kebir Manastir / Νέας Παναγίας, έφτανε σχεδόν μέχρι την θάλασσα, πριν τις στρατιωτικές αποθήκες κοντά στο Λευκό Πύργο⁹⁸. Η συνοικία Παναγούδα, καταλάμβανε πάνω από την

⁹⁷ Βάση της κατάστασης στο Β. Δημητριάδης ο. π., σ. 50.

⁹⁸ Β. Δημητριάδης, ο. π., σ. 58-63.

Εγνατία την περιοχή γύρω από το ναό του Αγίου Παντελεήμονα / Ishakiye Camii, γειτνιάζε με την Ροτόντα, ενώ κάτω από την Εγνατία κατέληγε νοτιότερα της Παναγούδας στο βουλγαρικό ναό του Σωτήρος⁹⁹.

Στην περιοχή της Αχειροποιήτου υπάρχει ο Άγιος Αθανάσιος, η οποία υπήρξε και η μεγαλύτερη ενορία. Εδώ ίσως να έπαιξε ρόλο πως ο ομώνυμος ναός, ήδη σε μνεία του 1329 είναι μετόχι της Μ. Λαύρας του Αγίου Όρους, ενώ σε έγγραφο του 1569, μαζί με την Υπαπαντή, πατριαρχικό μετόχι της Βλατάδων. Τα όρια της συνοικίας έφταναν πάνω από την Εγνατία έως τον Ali Pasa Tekke και κάτω από την Εγνατία έως την Aya Sofya. Ο σημερινός ναός ανακαινίσθηκε το 1818, όμως τρία χρόνια μετά, Έλληνες, κυρίως ηλικιωμένοι και γυναικόπαιδα, μαρτύρησαν από πείνα και δίψα κατά την Επανάσταση του 1821¹⁰⁰. Οι συνοικίες Αγίου Νικολάου, και Cavus Manastir αναπτύσσονταν γύρω από τον Άγιο Νικόλαο της Αριστοτέλους πάνω από την Εγνατία και από την Μονή Βλατάδων αντίστοιχα. Τέλος οι συνοικίες Yanik Manastir ήταν κοντά στο περίπαθο από πυρκαγιές Άγιο Μηνά, ενώ η Αγία Θεοδώρα / Kizlar Manastir, αφορούσε, ουσιαστικά, το οικοδομικό τετράγωνο της γυναικείας μονής.

Κατά τον αιώνα αυτό, πέρα από τις βασικές ελληνικές συνοικίες, απαντούν Έλληνες σε οικισμούς όπως του Camii Atik, Huskyin Bey, Sinan Pasa (από την Ροτόντα προς τα ανατολικά τείχη), Timourtas (ΝΑ της Αγίας Σοφίας) καθώς στον Λα (ου)γωδιάτη / Tavsan Manastir, όπου υπάρχει από το 1801-2, ο σημερινός ναός της Λαοδηγήτριας¹⁰¹. Κατά τον 18^ο αιώνα οι συνοικίες είναι πια, ουσιαστικά, παγιωμένες και δεν παρατηρούνται σημαντικές αλλαγές. Κυρίως ο 18^{ος} αιώνας, σηματοδότησε μετά την συνθήκη του Πασάροβιτς του 1718 (μεταξύ Αυστριακών και Οθωμανών), την έλευση πολλών προξενείων στην περιοχή, δυτικών ιεραποστόλων και την λειτουργία του Φραγκομαχαλά, γύρω από τον παλαιό ναό των Ρωμαιοκαθολικών¹⁰².

Πολύ κρίσιμη καμπή για τον πληθυσμό, τις περιοχές και τις περιουσίες των Ελλήνων της Θεσσαλονίκης υπήρξε η Επανάσταση του 1821, η οποία σηματοδότησε

⁹⁹ Β. Δημητριάδης, *ο. π.*, σ. 64-66.

¹⁰⁰ Α. Ε. Βακαλόπουλος, *Ιστορία της Θεσσαλονίκης 316 π.Χ. – 1983* (Θεσσαλονίκη: χ. ε., 1983), σ. 304, 307.

¹⁰¹ Β. Δημητριάδης, *Τοπογραφία της Θεσσαλονίκης κατά την εποχή της Τουρκοκρατίας 1430-1912* (Θεσσαλονίκη: Αφοι Κυριακίδη, 2008), *ο. π.*, σ. 53-54.

¹⁰² Γρηγορίου & Χεκίμογλου, *ό.π.*, σ. 106.

μία μεγάλη καταστροφή¹⁰³. Πριν από αυτήν, σύμφωνα με μαρτυρία του Henry Holland το έτος 1812, υπήρχαν περίπου 2000 οικογένειες, κάτι το οποίο αντιστοιχεί, περίπου, σε ένα πληθυσμό 10000 ατόμων¹⁰⁴. Το 1847, 16 χρόνια μετά την τραγωδία του 1821, αυτοί υπολογίστηκαν σε περίπου 13000¹⁰⁵, ενώ αργότερα, το 1880, οι Έλληνες ήταν το 26,88%¹⁰⁶, ενώ το 1885 υπολογίζονταν σε κάπου 10000¹⁰⁷.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2.4 Η οθωμανική τοπογραφία από την κατάκτηση της Θεσσαλονίκης έως και τον 16^ο αιώνα

Την ερήμωση της πόλης, συνέπεια της Άλωσης του 1430, ακολούθησε ο άμεσος εποικισμός της με μουσουλμάνους των Γιαννιτσών (Γιουρούκους της περιοχής του Ικονίου). Πολλά σπίτια και ναοί, δοθήκαν ως λάφυρα στους πολιορκητές, αλλά και στους εποίκους¹⁰⁸. Γνωρίζουμε επίσης, πως πιθανότατα οι έποικοι των Γιαννιτσών έμεναν γύρω από το *Burmali Camii*, περίπου στη θέση του πάλαι ποτέ ξενοδοχείου Βιέννη: ο τόπος ονομάζονταν και με το όνομα των Γιαννιτσών. Από ένα τεφτέρι του 1478 (δηλαδή μετά την μετοίκηση των Ρωμανιωτών του 1454 και πριν τον μετά το 1492 εποικισμό των Σεφαραδιτών), γνωρίζουμε πως κατοικούσαν στις προαναφερόμενες 10 συνοικίες, οι οποίες διατηρούσαν, ακόμα, τα βυζαντινά τους ονόματα. Περιλάμβαναν 27 «*cema'at*» (συνάξεις), τα οποία αναλογούσαν σε αντίστοιχα τεμένη¹⁰⁹ (πίνακας 3). Επίσης είναι διαπιστωμένο, πως το αργότερο το 1591, μέσα στο οχυρό της Άνω Πόλης, κατοικούσαν λίγες εκατοντάδες Τούρκοι¹¹⁰.

¹⁰³ Κ. Κόττης, «Η μαρτυρική Θεσσαλονίκη κατά το 1821», Εφημερίδα «Πτολεμαίος», φ. 24 Μαρτίου 2016, διαθέσιμο και στο <https://e-ptolemeos.gr/i-martiriki-thessaloniki-kata-to-1821-grafi-o-kottis-konstantinos/> (Ημερ. Ανάκτησης Παρασκευή 20 Απριλίου 2018).

¹⁰⁴ Α. Χ. Γρηγορίου και Ε. Χεκίμογλου, *ο. π.*, σ. 115.

¹⁰⁵ Γρηγορίου & Χεκίμογλου, *ο. π.*, σ. 148.

¹⁰⁶ Γ. Ταχόπουλος, *Η Θεσσαλονίκη, ο Μαζάουερ και τα φαντάσματα του οθωμανισμού* (Αθήνα: Εναλλακτικές Εκδόσεις, 2012), 110.

¹⁰⁷ Γρηγορίου & Χεκίμογλου, *ο. π.*, σ. 185.

¹⁰⁸ «Τὰς δὲ γε λοιπὰς ἀπάσας οἰκίας καὶ τοὺς νεῶς σχεδὸν πάντας διωρίσατο τοῖς τ' ἀπ' ἄλλων τόπων ἐθελήσασιν ἴσως τὴν πόλιν, ἀνθ' ἧς οἰκοῦσιν, ἐλέσθαι παρασχεθῆναι καὶ τοῖς ἀπὸ τῶν Γενητῶν ἀπαναστάσι Τούρκοις», Ίωάννης ὁ Ἀναγνώστης, *Διήγησις περὶ τῆς τελευταίας ἀλώσεως τῆς Θεσσαλονίκης συντεθείσα πρὸς τινὰ τῶν ἀξιολόγων, πολλακίς αἰτήσαντα περὶ ταύτης, ἐν ἐπιτόμῳ*, σ. 20.

¹⁰⁹ Β. Δημητριάδης, *Τοπογραφία της Θεσσαλονίκης κατά την εποχή της Τουρκοκρατίας 1430-1912* (Θεσσαλονίκη: Αφοι Κυριακίδη, 2008), 16. Βλ. και Π. Αδάμ – Βελένη, Πολυξένη κ.α. (επιμ.), *Οι Εβραίοι στη Θεσσαλονίκη. Ανεξίτηλα σημάδια στον χώρο* (Θεσσαλονίκη: Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης, 2012), σ. 23-26.

¹¹⁰ Γρηγορίου & Χεκίμογλου, *ο. π.*, σ. 38.

Πίνακας 3¹¹¹

Οι Τουρκικές συνοικίες το 1478

	hanc	Άγαμοι	Ιμάμηδες	Κάτοικοι Περίπου
Συνοικία Αγίου Μηνά				
1. Ομάδα του τεμένους της εκκλησίας στην πύλη του Βαρδάρη	24	–	1	120
2. Ομάδα του τεμένους του Hizir Aga στην πύλη του Γιαλού	22	–	1	110
3. Ομάδα του τεμένους Haci Mustafa	22	3	1	110
4. Ομάδα άλλου τεμένους Haci Mustafa	17	–	1	85
Συνοικία Χρυσή				
5. Ομάδα του τεμένους Kara Haci	33	7	1	165
6. Ομάδα του τεμένους Ahi Bali	35	1	1	175
7. Ομάδα του τεμένους Mustafa Karaferi	36	8	1	180
Συνοικία Ομφαλού				
8. Ομάδα του τεμένους Hatib	61	6	1	305
9. Ομάδα του τεμένους Yusuf Tokmak	27	4	1	135
10. Ομάδα του τεμένους Haci Kemal	32	4	1	160
Συνοικία Αγίου Δημητρίου				
11. Ομάδα του τεμένους Ahmed Kara Haci	37	1	1	185
12. Ομάδα του τεμένους Haci Ismail	59	9	1	295
Συνοικία Καταφυγής				
13. Ομάδα του τεμένους Haci Sufi	20	–	1	100
14. Ομάδα του τεμένους Kadi Abdullah	39	5	1	195
15. Ομάδα του τεμένους Balaban Aga	12	2	1	60
16. Ομάδα του τεμένους Hamza Bey	38	–	1	190
Συνοικία Αχειροποιήτου				
17. Ομάδα του τεμένους Haci Hasan	26	–	1	130
Συνοικία Αγίας Πελαγίας				
18. Ομάδα του τεμένους Mehmed Dalyanci	25	1	1	125
19. Ομάδα του τεμένους Ra'if (:)	19	–	1	95
20. Ομάδα του τεμένους Haci Mehmed	20	–	1	100
Συνοικία Ιπποδρομίου				
21. Ομάδα του τεμένους Sinan Bey αδερφού του Saruca Pasa	53	12	1	265
22. Ομάδα του τεμένους της Μητροπόλεως	55	2	1	275
Συνοικία Αγίου Ισαάκ				
23. Ομάδα του τεμένους του Εξοχώτατου Kasim Pasa	25	–	1	125
Συνοικία Ασωμάτων				
24. Ομάδα του τεμένους Ali Pasa	29	–	1	125
25. Ομάδα του τεμένους Haci Mustafa	52	3	1	260
Συνοικία Αχειροποιήτου				
26. Ομάδα του τεμένους Hoca Burhan	8	1	1	40

¹¹¹ Βάση της κατάστασης στο Β. Δημητριάδη, ό.π., σ. 25-26

27. Ομάδα του τεμένους Τζαμιού

38	2	1	190
864	73	26	4.320

Σύνολο

Το 1520 πλέον, έχουμε μαχαλάδες / mahalle, οι οποίοι είναι 40. Έτσι έχουμε τις συνοικίες Suluca Manastir (κάτω από την Μονή Βλατάδων), την Kasimiye (Άγιος Δημήτριος), ενώ λίγο πιο μετά είχαμε την Ishak Pasa, από το ομώνυμο τέμενος του 1484. Δυτικότερα του Αγίου Δημητρίου ήταν η Haci Isma‘il, ενώ ανάμεσα στον Άγιο Δημήτριο και την Αριστοτέλους Sincuk. Ψηλότερα του Διοικητηρίου εκτείνονταν η Tarakci. Αυτή του Tarakci-oglu (παλαιότερα Yenice) σχετίζονταν με το Burmalı Camii, λίγο πριν την πλατεία Βαρδαρίου. Πάνω από την Αγίου Δημητρίου και σε επαφή με τα δυτικά τείχη ήταν οι Kazaz Haci Mustafa και Kaza Haci Musa. Στους Αγίους Αποστόλους ήταν η Kasim Pasa, ανατολικά της η Yahya Bali, ενώ ανάμεσα σε Αγίου Δημητρίου και Φιλίππου, η Sari Hatib¹¹².

Κάτω από αυτήν ήταν η Kara Haci-oglu, ανατολικά της η Balat / Παλατιανή και χαμηλότερα ή Hamza Bey. Δυτικά του Αγίου Νικολάου ήταν οι Abdullah Kadi και Haci Hasan. Έως και τον 18^ο αιώνα, στην Αχειροποίητο υπήρχε η Esci Camii. Πάνω από την Αγίου Αθανασίου, υπήρχαν οι συνοικίες Ali Pasa και Kasim Pasa και κοντά επίσης η Saro Muderris. Κατά τον 16^ο αιώνα ο μεγαλύτερος μαχαλάς ήταν η επί του Γαλεριανού συγκροτήματος η Akce Mescid, ενώ προς την πύλη του Βαρδάρη ήταν η Haracci Kemal. Μάλλον κοντά στην Tarakci ήταν η Haracci Ali. Γύρω από την Παναγία Χαλκέων, απλώνονταν η συνοικία Baladan Aga, ενώ σε γειτνίαση με τον Άγιο Νικόλαο και την ανάγλυφη στοά των «Μαγεμένων» η Abdul – Malik¹¹³.

¹¹² Β. Δημητριάδης, *Τοπογραφία της Θεσσαλονίκης κατά την εποχή της Τουρκοκρατίας 1430-1912* (Θεσσαλονίκη: Αφοι Κυριακίδη, 2008), σ. 82-83.

¹¹³ Β. Δημητριάδης, *ο. π.*, σ. 84.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2.5. Περιοχές εγκατάστασης των Μουσουλμάνων της Θεσσαλονίκης από τον 17^ο αιώνα και μετά

Κατά τον 17^ο αιώνα, ο Εβλιγιά Τσελεμπή θα συναντήσει 48 μαχαλάδες, ενώ κατά το 1828 εντοπίζονται 47. Ακόμα στην Αχειροποίητο και τον Άγιο Παντελεήμονα, υπάρχουν λίγοι Τούρκοι, ενώ και η Aya Sofia χάνει την τουρκική κατοίκηση τον 19^ο αιώνα¹¹⁴. Το 1809, σύμφωνα με τον Σκότο John Galt, οι Τούρκοι μένουν, κυρίως, στα υψηλότερα επίπεδα της πόλης, όπως έκαναν και από τον 17^ο αιώνα¹¹⁵. Το 1821, ο Χαϊρουλάχ εφέντης, μια μορφή με αμφισβητούμενο το εάν, όντως, υπηρέτησε ως μολός Θεσσαλονίκης το 1820-1821, μαρτυρεί πως οι Μουσουλμάνοι σε ένα σύνολο 100000 κατοίκων ήταν 40000 χιλιάδες¹¹⁶. Το 1847, 16 χρόνια μετά την τραγωδία του 1821, ο William G. Schauffler, τους υπολόγισε σε περίπου 15000. Αντίστοιχα το 1885, οι Τούρκοι πιθανόν προσέγγιζαν τους 25000¹¹⁷. Έως και τα τελευταία χρόνια της τουρκικής κατοχής, θα διατηρηθούν 43, συνολικά, μαχαλάδες¹¹⁸.

Εικόνα 2. Πολεοδομική αναπαράσταση της Θεσσαλονίκης των αρχών του 20^{ου} αιώνα, Copyright © Βυζαντινό Μουσείο Θεσσαλονίκης, Μουσείο Λευκού Πύργου

¹¹⁴ Β. Δημητριάδης, *ο. π.*, σ. 85-86, 88.

¹¹⁵ Γρηγορίου & Χεκίμογλου, *ό.π.*, σ. 106.

¹¹⁶ Α. Παπάζογλου, «Η Θεσσαλονίκη κατά τον Μάιο του 1821», *Μακεδονικά* 1 (1940), σ. 423.

¹¹⁷ Γρηγορίου & Χεκίμογλου, *ο. π.*, σ. 148, 185.

¹¹⁸ Β. Δημητριάδης, *Τοπογραφία της Θεσσαλονίκης κατά την εποχή της Τουρκοκρατίας 1430-1912* (Θεσσαλονίκη: Αφοι Κυριακίδη, 2008), σ. 89-146.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3. ΤΟ ΜΝΗΜΕΙΑΚΟ ΑΠΟΘΕΜΑ ΣΤΗ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ ΤΗΣ ΟΘΩΜΑΝΙΚΗΣ ΚΑΤΑΚΤΗΣΗΣ

3.1 Τζαμιά

Η οθωμανική κυριαρχία στη Μακεδονία διήρκεσε περίπου πεντακόσια χρόνια, κατά τα οποία χτίστηκαν στη Θεσσαλονίκη πολλά δημόσια κτίρια. Στη Θεσσαλονίκη, εκτός από τους χριστιανικούς ναούς που μετατράπηκαν σε τζαμιά με τις απαραίτητες προσθήκες, αρκετά νέα τεμένη ανεγέρθηκαν ιδιαίτερα τα πρώτα χρόνια της Τουρκοκρατίας για να εξυπηρετήσουν τις θρησκευτικές ανάγκες του οθωμανικού πληθυσμού. Αν και ο πραγματικός αριθμός των τζαμιών της πόλης δεν είναι ακριβώς γνωστός, σίγουρα αυτά θα ξεπερνούσαν τα 50 δεδομένου ότι υπήρχαν 48 τούρκικες συνοικίες.¹¹⁹ Σήμερα, έχουν καταστραφεί πολλά από τα κτίρια αυτά, άλλα διατηρήθηκαν, ενώ άλλα εγκαταλείφθηκαν στη φθορά του χρόνου. Σε κάποια από τα κτίρια αυτά τελικά αναγνωρίστηκε η αξία τους και έγιναν διατηρητέα μνημεία.

Χαμζά Μπέη τζαμί ή Αλκαζάρ

Το τέμενος του Χαμζά Μπέη αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα δείγματα πρώιμης οθωμανικής αρχιτεκτονικής του ελλαδικού χώρου και βρίσκεται στη συμβολή των οδών Βενιζέλου και Εγνατίας (εικ. 4)(εικ. 5). Ανεγέρθηκε από την Χαφσά Χατούν, κόρη του στρατιωτικού αξιωματούχου Χαμζά Μπέη, στα 1467-8 ως *μεστζίτ* (συνοικιακό τέμενος), όπως παραδίδει η κτητορική επιγραφή που είναι εντοιχισμένη πάνω από το νότιο παράθυρο της πρόσοψης. Έπειτα, καταστράφηκε από άγνωστη αιτία και, σύμφωνα με την δεύτερη επιγραφή του μνημείου, χτίστηκε

¹¹⁹ Δημητριάδης 1983, 285.

στην παρούσα του μορφή το 1619 από τον Καπιτσί Μεχμέτ Μπέη, γιο του Σεγίτ Γαζή.¹²⁰

Το οικοδόμημα έχει προσανατολισμό ΒΔ-ΝΑ, στραμμένο προς τον άξονα της Μέκκας, και εγγράφεται διαγώνια στις χαράξεις του πολεοδομικού ιστού. Παρουσιάζει μια σύνθετη κάτοψη (**εικ.6**). Αποτελείται από το τετράγωνο τρούλαιο τέμενος (κύριος χώρος προσευχής), δύο πλευρικά επιμήκη διαμερίσματα και προστώο, στο οποίο είναι προσαρτημένη τρίπλευρη στοά διαμορφώνοντας ευρύ αίθριο. Η τετράγωνη αίθουσα προσευχής, ύψους 17μ., αποτελείται από τέσσερα ημιχώνια και τέσσερα τόξα, μεταξύ των οποίων σχηματίζονται σφαιρικά τρίγωνα που απολήγουν στο οκταγωνικό τύμπανο. Τα ποδαρικά και το κέντρο των ημιχωνίων ενισχύονται με εκφορικές στρώσεις σταλακτιτών που εκφύονται από σχηματοποιημένα άνθη λωτού. Στο οκταγωνικό τύμπανο του μολυβδοσκέπαστου τρούλου ανοίγονται οκτώ παράθυρα, ένα στρογγυλό και επτά οξυκόρυφα. Ανοίγματα υπάρχουν επίσης στη βορειοδυτική και νοτιοανατολική τοιχοποιία, καθώς και κάτω από κάθε τόξο, ενώ μεταγενέστερα θεωρούνται τα παράθυρα στο επίπεδο του εξώστη. Η είσοδος βρίσκεται στη βορειοδυτική πλευρά, ενώ εσοχή στη βόρεια τοιχοποιία διαμορφώνει κλίμακα που οδηγεί σε ξύλινο εξώστη. Πιθανόν προς τα τέλη του 16^{ου} αιώνα προστέθηκαν τα πλευρικά διαμερίσματα, στη βορειοανατολική και νοτιοδυτική πλευρά, παράλληλα με τις τοιχοποιίες της αίθουσας προσευχής, ενώ την ίδια εποχή οικοδομήθηκαν το προστώο σχήματος Π και η περίστυλη αυλή, καθώς και ο μιναρές στη νοτιοδυτική πλευρά του συγκροτήματος.¹²¹ Η κιονοστοιχία του προστώου αποτελείται από μονολιθικούς κίονες που εδράζονται σε μαρμάρινα τετράπλευρα βάθρα, ενώ ο στυλοβάτης είναι ενιαίος, κατασκευασμένος από μαρμάρινους δόμους. Το δάπεδο είναι πλινθόκτιστο και η ανωδομή διαμορφώνεται από εγκάρσια οξυκόρυφα τόξα. Το αίθριο έχει τραπεζιόσχημη κάτοψη με τοιχοποιίες και κιονοστοιχίες που δεν διαφέρουν κατασκευαστικά από αυτές του προστώου. Η κύρια είσοδος βρίσκεται στη δυτική πλευρά, όπου διαμορφώνεται τυφλός τρούλος σε οκταγωνικό τύμπανο. Τα αρχιτεκτονικά γλυπτά του περιστυλίου είναι σπόλια και προέρχονται από οικοδομήματα της ύστερης αρχαιότητας και της βυζαντινής περιόδου.¹²²

¹²⁰ Δημητριάδης 1983, 324; Μπακιρτζής 1997, 61-62; Σαμpanοπούλου 2008α, 222.

¹²¹ Σαμpanοπούλου 2008α, 222-223; Ράπτης 2015, 105-137.

¹²² Ράπτης-Βασιλειάδου 2013, 53-66.

Πολλές ήταν οι καταστροφές οι οποίες έγιναν στο κτίριο, ειδικά το 1917, με την πυρκαγιά, και το 1978, μετά από το σεισμό. Μετά την Μικρασιατική καταστροφή περιήλθε στα χέρια ιδιωτών και για πολλά χρόνια λειτούργησε ως κινηματογράφος (Αλκαζάρ) και ως χώρος καταστημάτων.¹²³ Μόλις το 2006 παραχωρήθηκε στο Υπουργείο Πολιτισμού και ξεκίνησαν οι εργασίες συντήρησής του, οι οποίες συνεχίζονται μέχρι σήμερα. Ο τρόπος αξιοποίησής του δεν έχει ακόμα αποσαφηνιστεί.¹²⁴ Η παρουσία του τεμένους στην περιοχή του Καραβάν-σεράι, που δεν υπάρχει πια, και κοντά στο Μπεζεστένι υποδηλώνει τη σημασία της περιοχής κατά την Τουρκοκρατία. Σημαντική θεωρείται και η σημερινή του θέση στον πολεοδομικό ιστό, καθώς βρίσκεται πάνω στον πιο κεντρικό οδικό άξονα της πόλης, την Εγνατία οδό, ενώ δίπλα του ακριβώς κατασκευάζεται ο σταθμός του Μετρό.

Αλατσά Ιμαρέτ ή Ισάκ Πασά τζαμί

Το καλοδιατηρημένο τζαμί-ιμαρέτ βρίσκεται στην οδό Κασσάνδρου, βορειοανατολικά του ναού του Αγίου Δημητρίου **(εικ.7)(εικ. 8)**. Ιδρύθηκε το 1484 από τον Ισάκ Πασά, μεγάλο βεζίρη επί Μωάμεθ Β΄ και διοικητή της Θεσσαλονίκης επί Βαγιαζήτ Β΄, σύμφωνα με την κτητορική επιγραφή που σώζεται πάνω από την είσοδο. Το Αλατσά Ιμαρέτ σημαίνει «πολύχρωμο άσυλο» και η ονομασία του προέρχεται από το μιναρέ του που ήταν διακοσμημένος με πολύχρωμες πέτρες σε σχήμα ρόμβου.¹²⁵ Η αρχιτεκτονική του μορφή ανήκει στον τύπο του ανεστραμμένου Γ και αποτελεί χαρακτηριστικό γνώρισμα των πρώιμων τζαμιών του 15^{ου} αιώνα.¹²⁶ **(εικ.9)**

Το τζαμί υπήρξε ένα από τα μέρη ενός συγκροτήματος, με πτωχοκομείο και σχολή, στην περίβολο του οποίου υπήρχαν δυο μικρά νεκροταφεία και ένα σιντριβάνι¹²⁷. Το κτίσμα έχει προσανατολισμό ΝΑ-ΒΔ και αποτελείται από την κεντρική ορθογώνια αίθουσα προσευχής, δύο παράπλευρους διαδρόμους στα βόρεια και τα νότια που οδηγούν σε βοηθητικούς χώρους και μία στοά στα δυτικά. Είναι κατασκευασμένο από λαξευμένους πωρόλιθους και πλίνθους σύμφωνα με το

¹²³ Θεοχαρίδου-Τσαπράλη και Μαυροπούλου-Τσιούμη 1985, 146.

¹²⁴ Μία πρόταση είναι να γίνει μουσείο των ευρημάτων του Μετρό, ενώ μια άλλη είναι να γίνει χώρος πολιτιστικών εκδηλώσεων.

¹²⁵ Από τον μιναρέ σήμερα σώζεται μόνο η βάση του. Δημητριάδης 1983, 316.

¹²⁶ Κορναράκη-Σπηλιόπουλος 2009, 91.

¹²⁷ Κορναράκη-Σπηλιόπουλος 2009, 89.

πλινθοπερίκλειστο σύστημα δόμησης. Κατά τις εργασίες συντήρησης βρέθηκαν τμήματα μαρμάρινων κίωνων και θωρακίων, που ανήκουν προφανώς σε βυζαντινή εκκλησία. Η κεντρική αίθουσα καλύπτεται από δύο τρούλους, μολυβδοσκεπάστους στην αρχική φάση, που εδράζονται σε οκταγωνικό τύμπανο. Στην ανατολική πλευρά υπάρχει κόγχη που είναι στραμμένη προς τη Μέκκα και κοσμείται με σταλακτίτες και ανάγλυφα φυτικά κοσμήματα. Το δάπεδο αποτελείται από μεγάλες μαρμάρινες πλάκες και οι τοίχοι καλύπτονται από καλής ποιότητας επίχρυσμα χρώματος λευκού. Οι πλευρικοί διάδρομοι φέρουν θολωτή οροφή από πλίνθους και παράθυρα που ανοίχτηκαν κατά τη διάρκεια επισκευής του κτιρίου τον 19^ο αιώνα. Οι βοηθητικοί χώροι που αναπτύσσονται στη βόρεια και νότια πλευρά έχουν δεχθεί πολλές επισκευές, καθώς χρησιμοποιήθηκαν ως κατοικίες στα νεότερα χρόνια. Η αρχική τους χρήση συνδέεται με τη λειτουργία του πτωχοκομείου.¹²⁸ Φέρουν θολωτές οροφές και ανοίγματα στις τοιχοποιίες που σε μεταγενέστερη φάση δύο από αυτά μετατράπηκαν σε θύρες. Στον ΒΔ και ΝΔ χώρο σώζονται τα τζάκια που ανακατασκευάστηκαν στα χρόνια του Εμφυλίου (1945-46), όταν το κτίσμα φιλοξενούσε ανταρτόπληκτους. Στη δυτική πλευρά, μπροστά από την είσοδο, διαμορφώνεται στοά από έξι κίονες (μαρμάρινους, γρανιτένιους και από οπλισμένο σκυρόδεμα) που στηρίζουν οξυκόρυφα τόξα. Η οροφή σχηματίζεται από πέντε τρούλους, από τους οποίους ο κεντρικός στηρίζεται σε οκταγωνικό τύμπανο. Τα σφαιρικά τρίγωνα διακοσμούνται με σταλακτίτες και γραπτά διακοσμητικά μοτίβα. Στον κεντρικό τρούλο σώζεται αποσπασματικά τοιχογραφία, πιθανόν με θέμα την παλιά Θεσσαλονίκη. Η τοξωτή κύρια είσοδος του τεμένους διακοσμείται επίσης με σταλακτίτες. Οι τρούλοι και ορισμένες από τις τοιχοποιίες σώζουν ζωγραφικό διάκοσμο από τοπία με δέντρα, λωτούς και συμπλέγματα ελισσόμενων βλαστών με φύλλα άκανθας, που αποδίδονται με νατουραλιστικό τρόπο. Οι τοιχογραφίες ανήκουν ενδεχομένως στη φάση επισκευής του κτίσματος κατά τον 19^ο αιώνα. Ορισμένες τοιχογραφίες έχουν καλυφθεί από νεότερες επεμβάσεις.¹²⁹

Οι πρώτες εργασίες συντήρησης πραγματοποιήθηκαν το 1969 και συνεχίστηκαν μετά το σεισμό του 1978. Για μια περίοδο το κτίσμα στέγασε σώμα προσκόπων. Παραχωρήθηκε στο Υπουργείο Πολιτισμού το 1985 και από το 1991 έως

¹²⁸ Kiel 1970, 135-140.

¹²⁹ Δημητριάδης 1983, 316; Σαμπανοπούλου 2008β, 229-231.

το 2007 πραγματοποιήθηκαν εργασίες συντήρησης και αποκατάστασης.¹³⁰ Σήμερα χρησιμοποιείται για πολιτιστικές εκδηλώσεις και είναι επισκέψιμο. Σε κοντινή απόσταση σώζονται κατάλοιπα κρήνης.

Γενί Τζαμί ή Παλαιό Αρχαιολογικό Μουσείο

Το Γενί (δηλαδή νέο) Τζαμί ανεγέρθηκε το 1902 και είναι το τελευταίο τζαμί που χτίστηκε στην πόλη(εικ.10). Βρίσκεται στην περιοχή του Φαλήρου, στην οδό Αρχαιολογικού Μουσείου, που κατά την Τουρκοκρατία ήταν γνωστή ως συνοικία Hamidiye (Χαμηδιέ) και κατοικούσαν μουσουλμάνοι, κυρίως ντονμέδες, δηλαδή εξισλαμισμένοι Εβραίοι. Αυτοί ανέλαβαν και την δαπάνη ανέγερσης του τεμένους και τα σχέδια εκπόνησε ο Ιταλός αρχιτέκτονας Vitaliano Poselli, ο οποίος είχε αναλάβει και άλλες αρχιτεκτονικές κατασκευές στην πόλη.¹³¹ Σύμφωνα με την κτητορική επιγραφή η ίδρυσή του ήταν «το αποτέλεσμα της προτροπής του στρατάρχη του 3^{ου} Σώματος του Αυτοκρατορικού Στρατού Χατζή Μεχμέτ Χαϊρί Πασά, υπό την αιγίδα της Αυτού Μεγαλειότητας, του Προστάτη της Χαλιφείας».¹³² Μετά την Μικρασιατική καταστροφή και την ανταλλαγή των πληθυσμών φιλοξένησε πρόσφυγες και το 1925 στέγασε το Αρχαιολογικό Μουσείο μέχρι τη μετεγκατάστασή του το 1962. Συνέχισε να καλύπτει τις ανάγκες αποθήκευσης του Αρχαιολογικού Μουσείου μέχρι το 1986 και σήμερα λειτουργεί ως εκθεσιακός χώρος του Δήμου Θεσσαλονίκης.¹³³

Το κτίσμα αποτελεί ένα από τα πιο σημαντικά δείγματα εκλεκτικισμού της πόλης. Αποτελείται από την τετράγωνη κάτοψη κύρια αίθουσα προσευχής, που φέρει τρούλο, και ένα ορθογώνιο διώροφο κτίσμα που εφάπτεται στο τέμενος και φέρει τετράριχτη στέγη (εικ.11). Ο μιναρές, που δεν σώζεται βρισκόταν στην νοτιοδυτική πλευρά και είχε κυκλικό εξώστη.¹³⁴ Η είσοδος βρίσκεται κατά τον άξονα της Μέκκας στην ανατολική πλευρά. Από εκεί εισέρχεται κανείς στον προθάλαμο που διαχωρίζεται από την κύρια αίθουσα προσευχής με κιονοστοιχία και το son zemaat yeri (νάρθηκας) που επικοινωνεί με τον προθάλαμο με μεγάλη τοξωτή πόρτα και διαχωρίζεται από τον χώρο προσευχής με τοιχοποιία. Ένα κλιμακοστάσιο στην

¹³⁰ Κορναράκη-Σπηλιόπουλος 2009.

¹³¹ Κολώνας-Παπαματθαϊάκη 1980, 70.

¹³² Δημητριάδης 1983, 333-336, όπου αναφέρονται και οι υπόλοιπες επιγραφές του μνημείου. Σαμπανοπούλου 2008γ, 226.

¹³³ Μαντοπούλου-Παναγιωτοπούλου 1989, 621-625.

¹³⁴ Σύμφωνα με καρτ-ποστάλ της εποχής που δημοσιεύεται στο Κολώνας-Παπαματθαϊάκη 1980, 71.

αριστερή πλευρά οδηγεί στο υπερώο-γυναικωνίτη, στο οποίο επαναλαμβάνεται η διάταξη των χώρων του ισογείου. Τέσσερις παραστάδες στις γωνίες της αίθουσας προσευχής σχηματίζουν τέσσερα τόξα πάνω στα οποία εδράζεται ο ημισφαιρικός τρούλος.¹³⁵ Τρεις ζώνες ανοιγμάτων στον κυρίως χώρο και δύο ζώνες στον δευτερεύοντα επιτρέπουν την εισχώρηση του φωτός και του αέρα. Τα παράθυρα είναι μονόλοβα ή δίλοβα, τοξωτά.

Η διακόσμηση του εσωτερικού είναι πλούσια και επικεντρώνεται στην αίθουσα προσευχής. Η κιονοστοιχία που διαχωρίζει τον προθάλαμο από τον κυρίως χώρο αποτελείται από μαρμάρινους κίονες που επιστέφονται από κορινθιακά κιονόκρανα με σχηματοποιημένα φύλλα άκανθας. Ανάγλυφα φυτικά μοτίβα επιστέφουν την κόγχη του μιχράμπ. Οι τέσσερις τοίχοι της αίθουσας προσευχής φέρουν πλούσια διακόσμηση που χωρίζεται σε δύο ζώνες με ανάγλυφο γείσο. Στην κατώτερη ζώνη κυριαρχούν απλά γεωμετρικά μοτίβα, ανάγλυφα και εγχάρακτα. Στην ανώτερη ζώνη και τον τρούλο κυριαρχεί η γραπτή διακόσμηση από συμπλεκόμενα μοτίβα, όπως σχηματοποιημένοι ρόδακες, ημισέληνοι και άστρα, σύμβολα της χαλιφείας.¹³⁶

Σύμφωνα με το σχέδιο του Poselli, το τέμενος είχε σκοπό να ανασυνθέσει σε μικρότερη κλίμακα την αρχιτεκτονική μορφή του τεμένους της βαλιντέ Περτεβνιγιάλ στο Ακσαράι της Κωνσταντινούπολης. Τελικά, με τις διάφορες τροποποιήσεις και διορθώσεις, η αρχιτεκτονική μορφή του κτιρίου ομοιάζει με αυτή του σουλτανικού τεμένους στο ανάκτορο Γιλντίζ.¹³⁷

¹³⁵ Για την κάτοψη του κτιρίου, βλ. Μαντοπούλου-Παναγιωτοπούλου 1989, 630-631, εικ. 399-400.

¹³⁶ Μαντοπούλου-Παναγιωτοπούλου 1989, 649-652. Σαμπανοπούλου 2008γ, 226-228.

¹³⁷ Σαμπανοπούλου 2008γ, 228.

3.2 Λουτρά

Τα χαμάμ ή λουτρά ήταν κτίρια κοινής ωφελείας και η σημασία τους για την καθημερινή ζωή ήταν μεγάλη για τους ανθρώπους από όλες τις θρησκείες. Ιδιαίτερα, για τους μουσουλμάνους η καθαριότητα του σώματος ήταν θρησκευτική επιταγή που έπρεπε να τηρείται δύο φορές την εβδομάδα. Τα λουτρά ήταν τόποι υγιεινής, αλλά και κοινωνικής συναναστροφής και μπορούσαν να είναι είτε δημόσια είτε ιδιωτικά. Στη Θεσσαλονίκη σώζονται σήμερα τέσσερα μεγάλα λουτρά και δύο μικρά, τα οποία πιθανότατα είναι ιδιωτικά.¹³⁸

Μπέη χαμάμ ή λουτρά Παράδεισος

Το Μπέη χαμάμ είναι το πρώτο οθωμανικό λουτρό που κτίστηκε στη Θεσσαλονίκη μετά την άλωσή της, από τον σουλτάνο Μουράτ Β΄. Ο τίτλος του μπέη που προσφώνούσαν τον σουλτάνο έδωσε το όνομα στο λουτρό, ενώ σήμερα είναι γνωστά ως «Λουτρά Παράδεισος». Σύμφωνα με την επιγραφή που σώζεται στην είσοδο, το λουτρό χτίστηκε ύστερα από προσταγή του σουλτάνου το 1444 με οικοδομικό υλικό από χριστιανικές εκκλησίες.¹³⁹ Βρίσκεται επί της οδού Εγνατίας στην πλατεία Δικαστηρίων και είναι το μεγαλύτερο διπλό λουτρό που σώζεται στην Ελλάδα με ξεχωριστά ανδρικά και γυναικεία διαμερίσματα (εικ.12)(εικ.13). Η είσοδος στα ανδρικά διαμερίσματα γίνεται από την Εγνατία, ενώ το γυναικείο διαμέρισμα έχει είσοδο στο βορρά.

Η διάταξη των χώρων ακολουθεί την τυπική διάρθρωση των λουτρών: από την είσοδο μπαίνει κανείς στον προθάλαμο (κρύος χώρος), ακολουθεί ο ενδιάμεσος χώρος (χλιαρός χώρος) και στη συνέχεια ο κύριος θερμός χώρος με τα ατομικά δωμάτια (εικ.14). Στο ανδρικό τμήμα ο προθάλαμος – αποδυτήριο έχει οκταγωνική διάταξη με υπερυψωμένες κόγχες και μεγάλα τοξωτά παράθυρα, ενώ καλύπτεται από ημισφαιρικό θόλο με κεντρική φωτιστική οπή. Οι τοίχοι είναι κατασκευασμένοι από λίθους και πλίνθους σε ελεύθερη διάταξη και το πλινθοπερίκλειστο σύστημα δόμησης απαντά μόνο στην είσοδο. Στη βορειοανατολική πλευρά ένα ξύλινο κλιμακοστάσιο οδηγεί στον εξώστη με δωμάτια για ξεχωριστούς πελάτες. Ο χλιαρός χώρος είναι επίσης οκταγωνικός με κόγχες και ημισφαιρικό θόλο και επικοινωνεί με τους

¹³⁸ Κανετάκη 2004.

¹³⁹ Δημητριάδης 1983, 416. Κανετάκη 2008α, 232. Ζόμπου-Ασήμη 1999, 318.

βοηθητικούς χώρους. Τόσο ο κρύος όσο και ο χλιαρός χώρος φέρουν ζωγραφικό διάκοσμο στους τοίχους και στους θόλους από φυτικά διακοσμητικά μοτίβα. Ο κύριος ζεστός χώρος έχει σταυροειδή διάταξη και στις τοιχοποιίες αναπτύσσονται εσοχές με τις μαρμάρινες γούρνες. Στις τέσσερις πλευρές διαμορφώνονται τα ατομικά δωμάτια με πλουσιότερο το βορινό που αποτελείται από προθάλαμο και κυρίως χώρο. Στα δωμάτια υπάρχουν μαρμάρινοι πάγκοι, ενώ οι τοίχοι διακοσμούνται με ανάγλυφα μοτίβα. Ο κεντρικός χώρος καλύπτεται από πέντε ημισφαιρικούς θόλους με ομόκεντρες σειρές φωτιστικών οπών και τέσσερις θόλοι με διακόσμηση σταλακτιτών στεγάζουν τα ατομικά δωμάτια. Στο γυναικείο τμήμα ο κρύος χώρος, τετράγωνης κάτοψης, καλύπτεται από ημισφαιρικό θόλο που εδράζεται σε οκταγωνικό τύμπανο με οκτώ τοξωτά ανοίγματα. Ο χλιαρός χώρος είναι οκταγωνικός και επικοινωνεί με το αποχωρητήριο. Ο ορθογώνιος θερμός χώρος αποτελείται τρία μέρη: ένα κεντρικό που καλύπτεται από ημισφαιρικό θόλο και δύο παράπλευρα μέρη με ημικυλινδρική κάλυψη. Στο μέσο των τοίχων διαμορφώνονται μαρμάρινες γούρνες που συνδέονται με χαμηλούς πάγκους. Δύο ατομικά δωμάτια στα ανατολικά έχουν τετράγωνη κάτοψη και καλύπτονται από ημισφαιρικούς θόλους. Οι χώροι των υποκαύστων ξεκινούν από τις εστίες θέρμανσης και στα δύο τμήματα και διέρχονται κάτω από τα ατομικά δωμάτια.¹⁴⁰

Το λουτρό ήταν σε λειτουργία μέχρι το 1968 και παραχωρήθηκε στο Υπουργείο Πολιτισμού το 1972. Μετά από ζημιές που προκάλεσε ο σεισμός του 1978 πραγματοποιήθηκαν εργασίες συντήρησης και αναστήλωσης.¹⁴¹ Σήμερα χρησιμοποιείται περιστασιακά ως χώρος πολιτιστικών εκδηλώσεων, ενώ ένα τμήμα του χρησιμοποιείται ως χώρος εστίασης.¹⁴²

¹⁴⁰ Για την αρχιτεκτονική μορφή του κτίσματος, βλ. Κανετάκη 2004, 81-110 και Κανετάκη 2008α, 232-234, με κάτοψη του κτιρίου.

¹⁴¹ Θεοχαρίδου – Μαυροπούλου-Τσιούμη 1985, 140-145.

¹⁴² Για πρόταση αξιοποίησης του λουτρού, βλ. Καραγιάννη 2000.

Γενί χαμάμ ή Αίγλη

Το Γενί (Νέο) χαμάμ βρίσκεται πίσω από την εκκλησία του Αγίου Δημητρίου, στη γωνία των οδών Κασσάνδρου και Αγίου Νικολάου **(εικ. 15)(εικ.16)**. Ιδρύθηκε στα τέλη του 16^{ου} αιώνα από τον Χουσερέβ Κετχουντά, κεχαγιά (διαχειριστή) του βεζίρη Σοκολού Μεχμέτ Πασά, ο οποίος είχε στην κατοχή του αρκετά βακούφια στην περιοχή της Χαλκιδικής. Άλλες πηγές, ωστόσο, παραδίδουν ότι κτίστηκε το 1531. Ενδεχομένως, στη θέση αυτή προϋπήρχαν ρωμαϊκά λουτρά.¹⁴³

Το λουτρό είναι διπλό και σήμερα σώζονται μόνο οι δύο αίθουσες των αποδυτηρίων **(εικ.17)**. Είναι κατασκευασμένο με στρώσεις λίθων και πλίνθων κατά το πλινθοπερίκλειστο σύστημα δόμησης. Οι είσοδοι βρίσκονται στην πλευρά της οδού Αγίου Νικολάου και η μία πλαισιώνεται από λίθινο προεξέχον θύρωμα. Οι δύο χώροι των αποδυτηρίων (κρύοι χώροι), τετράγωνης κάτοψης καλύπτονται από ημισφαιρικούς θόλους, οι οποίοι εδράζονται σε οκταγωνικά τύμπανα. Η μείωση του πάχους των τοίχων εξωτερικά δημιουργεί περιμετρικά ζώνη πρισματικών τριγωνικών προεξοχών διαμορφώνοντας κεκλιμένο αναβαθμό με κεραμοσκεπή. Οι θόλοι είναι κατασκευασμένοι από οπτόπλινθους και δεν φέρουν επίχρισμα. Στο μέσο της κάθε πλευράς και στους δύο χώρους διαμορφώνονται κόγχες με οξυκόρυφη απόληξη. Ο χλιαρός χώρος, ορθογώνιος στεγάζεται με σκαφοειδή θόλο που φέρει φωτιστικά ανοίγματα σε σχήμα αστεριών. Στις δύο πλευρές αναπτύσσονται δύο δωμάτια που μάλλον λειτουργούσαν ως βοηθητικοί χώροι.¹⁴⁴ Ο θερμός χώρος δεν διατηρείται σήμερα, ωστόσο σύμφωνα με φωτογραφίες των αρχών του αιώνα, θα είχε την τυπική μορφή ενός διπλού λουτρού.¹⁴⁵

Το λουτρό σταμάτησε να λειτουργεί μετά την απελευθέρωση της πόλης το 1912 και το 1919 πέρασε στα χέρια του ελληνικού δημοσίου. Το 1922 φιλοξένησε πρόσφυγες από τη Μικρά Ασία. Το 1938 αγοράστηκε από ιδιώτη, ο οποίος κατέστρεψε ένα μεγάλο τμήμα προκειμένου να διαμορφωθεί ο κινηματογράφος «Αίγλη», όνομα με το οποίο είναι γνωστό το λουτρό σήμερα. Τη δεκαετία του 1990

¹⁴³ Δημητριάδης 1983, 416-417. Κανετάκη 2004, 162. Κανετάκη 2008β, 235.

¹⁴⁴ Κανετάκη 2004, 81-110. Κανετάκη 2008β, 235-236.

¹⁴⁵ Κανετάκη 2008β, 236. Αλεξοπούλου 2009, 483.

πραγματοποιήθηκαν εργασίες συντήρησης με χρηματοδότηση των ιδιωτών.¹⁴⁶ Σήμερα λειτουργεί ως χώρος διασκέδασης.

Γιαχουντί χαμάμ ή λουτρό της Αγοράς ή Παζάρ χαμάμ

Το λουτρό της Αγοράς βρίσκεται στην περιοχή Λουλουδάδικα, στη συμβολή των οδών Βασιλέως Ηρακλείου και Κομνηνών **(εικ.18)(εικ.19)**. Με βάση την αρχιτεκτονική μορφή και τη διακόσμησή του η ίδρυσή του ανάγεται στα τέλη του 15^{ου} και τις αρχές του 16^{ου} αιώνα. Οι γραπτές πηγές αποδίδουν την ανέγερσή του στον Χαλίλ Αγά, αξιωματούχο της Πύλης και υπεύθυνο του σουλτανικού χαρεμιού. Καθώς η περιοχή που ιδρύθηκε υπήρξε το κέντρο της εβραϊκής συνοικίας, το λουτρό ονομάστηκε Γιαχουντί, δηλαδή των Εβραίων. Επίσης, ήταν γνωστό με τις ονομασίες Χαλίλ Αγά χαμάμ, Καντινλάρ χαμάμ (λουτρό των γυναικών), Παζαρί Κεμπίρ χαμάμ (λουτρό της μεγάλης αγοράς), ενώ τα νεότερα χρόνια ήταν γνωστό ως Λουλουδάδικα λόγω της ύπαρξης ανθοπωλείων που χρησιμοποιούσαν τη βόρεια όψη του ως ράχη των εγκαταστάσεών τους.¹⁴⁷

Το λουτρό είναι διπλό και κατασκευασμένο με στρώσεις λίθων και πλίνθων κατά το πλινθοπερίκλειστο σύστημα. Στην κατασκευή του ενσωματώθηκαν μαρμάρινα αρχιτεκτονικά μέλη σε δεύτερη χρήση που ανήκουν χρονολογικά στη ρωμαϊκή εποχή και τη βυζαντινή περίοδο.¹⁴⁸ Τα δύο τμήματα, ανδρικό και γυναικείο, χωρίζονται σε τρεις χώρους, κατά την τυπική διάταξη των λουτρών: τον κρύο χώρο ή αποδυτήριο, τον χλιαρό χώρο με τα βοηθητικά δωμάτια και τον θερμό χώρο. Οι χώροι στεγάζονται με κεραμοσκεπείς ημισφαιρικούς θόλους που εδράζονται σε οκταγωνικά τύμπανα **(εικ.20)**. Η είσοδος στο ανδρικό τμήμα βρίσκεται επί της οδού Βασιλέως Ηρακλείου και ο προθάλαμος αρχικά βρισκόταν σε χαμηλότερο επίπεδο από τον εξωτερικό χώρο. Ο κρύος χώρος φέρει ανοίγματα στους τοίχους με απλά οξυκόρυφα παράθυρα. Ο χλιαρός χώρος, ορθογώνιος, αποτελείται από ένα μικρό δωμάτιο που καλύπτεται από θόλο διακοσμημένο με μοτίβα από γυψοκονίαμα, και το χώρο υγιεινής. Ο θερμός χώρος, τετράγωνος κάτοψης, έχει δύο μικρές κόγχες και δύο ατομικά δωμάτια. Ο κεντρικός χώρος καλύπτεται από ημισφαιρικό θόλο και τα δύο δωμάτια από σύστημα τριών μικρών θόλων. Η μετάβαση από τους θόλους στο τετράγωνο της κάτοψης γίνεται με ημιχώνια σε σχήμα αχιβάδας. Στην νότια πλευρά η

¹⁴⁶ Κανετάκη 2008β, 236. Αλεξοπούλου 2009, 479-492.

¹⁴⁷ Δημητριάδης 1983, 417-418. Κανετάκη 2008γ, 239. Χατζητρύφωνος 1999, 322.

¹⁴⁸ Κανετάκη 2008γ, 238.

κόγχη διακοσμείται με ανάγλυφους σταλακτίτες τριγωνικούς, από γυψοκονίαμα. Το γυναικείο τμήμα, μικρότερο σε έκταση, ήταν προσβάσιμο από είσοδο επί της οδού Κομνηνών, ενώ και εδώ το αποδυτήριο βρισκόταν σε χαμηλότερο επίπεδο σε σχέση με τον εξωτερικό χώρο. Ο χλιαρός χώρος, ορθογώνιος, καλύπτεται από εξαγωνικό θόλο. Ο θερμός χώρος, ορθογώνιας κάτοψης, χωρίζεται σε τρία μέρη: το κεντρικό στεγάζεται με θόλο που πατά σε οκταγωνικό τύμπανο και συνδέεται με οξυκόρυφα τόξα με δύο πλευρικά δωμάτια, τα οποία καλύπτονται επίσης από ημισφαιρικούς θόλους. Ο υπόκαυστος χώρος, κάτω από το επίπεδο των θερμών χώρων, αποτελείται από πήλινους πεσσίσκους που συγκρατούν το δάπεδο.¹⁴⁹ Οι θόλοι και οι εσωτερικοί τοίχοι κοσμούνται με γραπτά και ανάγλυφα φυτικά μοτίβα (**εικ. 21**).

Το λουτρό σταμάτησε να λειτουργεί στις αρχές του 20^{ου} αιώνα και από τότε στέγασε αποθήκες και καταστήματα. Φθορές στο κτίσμα προκάλεσε ο σεισμός του 1978, καθώς και η μεταγενέστερη χρήση του από την ταβέρνα «Λουτρό» και τα ανθοπωλεία. Κατά τη δεκαετία του 1990 πραγματοποιήθηκαν εργασίες συντήρησης και αποκατάστασης και απομακρύνθηκαν τα καταστήματα.¹⁵⁰ Σήμερα δεν είναι επισκέψιμο και ενίοτε χρησιμοποιείται ως εκθεσιακός χώρος.

Πασά χαμάμ

Το Πασά χαμάμ, γνωστό και με την ονομασία «λουτρά Φοίνιξ», βρίσκεται στην περιοχή του Βαρδάρη, στη συμβολή των οδών Πηνειού, Κάλβου και Π. Καρατζά, κοντά στα δυτικά τείχη της πόλης (**εικ.22**)(**εικ.23**). Αναφέρεται συχνά και ως «λουτρό των Αγίων Αποστόλων» λόγω της γειτνιάσής του με τον ομώνυμο βυζαντινό ναό. Ιδρύθηκε το διάστημα 1520-1530 από τον Τζεζεριζαντέ Κοτζά Κασίμ Πασά, βεζίρη των σουλτάνων Βαγιαζήτ Β΄ και Σελίμ Α΄ και κυβερνήτη της Θεσσαλονίκης την περίοδο του Σουλεϊμάν Α΄. Κτίστηκε πάνω στα ερείπια παλαιοχριστιανικής εκκλησίας, αρχιτεκτονικά μέλη της οποίας χρησιμοποιήθηκαν στην οικοδόμηση του λουτρού.¹⁵¹

Στην αρχική του φάση το λουτρό ήταν μόνο-γυναικείο και αργότερα, μετά την απελευθέρωση της πόλης, μετατράπηκε σε διπλό με τις απαραίτητες προσθήκες (**εικ.**

¹⁴⁹ Για την αρχιτεκτονική μορφή του κτιρίου, βλ. Κανετάκη 2004, 81-110; Κανετάκη 2008γ, 237-238; Χατζητρύφωνος 1990; Χατζητρύφωνος 1999.

¹⁵⁰ Θεοχαρίδου – Μαυροπούλου-Τσιούμη 1985, 160-163; Χατζητρύφωνος 1990, 112; Χατζητρύφωνος 1999, 323;

¹⁵¹ Δημητριάδης 1983, 416. Κανετάκη 2008δ, 240.

24). Είναι κατασκευασμένο από στρώσεις λίθων που εναλλάσσονται με διπλές σειρές οπτόπλινθων. Οι μεταγενέστερες επεμβάσεις έχουν αλλοιώσει την αρχική μορφή του κτίσματος και εντοπίζονται στη δυτική όψη του προθαλάμου καθώς και στην όψη επί της οδού Κάλβου όπου παράθυρα μετατράπηκαν σε θύρες. Στο εσωτερικό του η προσθήκη πλάκας οπλισμένου σκυροδέματος διαμόρφωσε τον χώρο σε δύο επίπεδα, ενώ νέα ανοίγματα και διαχωριστικοί τοίχοι προστέθηκαν. Επιπλέον, ο τρούλος καλύφθηκε με ασβεστόχρωμα και οι τοίχοι με σοβά. Εξωτερικά η μείωση του πάχους των τοίχων σχηματίζουν έναν κεραμοσκεπάστο αναβαθμό, τόσο στον κυρίως χώρο όσο και στον προθάλαμο, που επιστέφονται από πρισματικές τριγωνικές προεξοχές.¹⁵² Ο κρύος χώρος – αποδυτήριο, τετράγωνης κάτοψης και κοινός για το ανδρικό και γυναικείο τμήμα, καλύπτεται από ημισφαιρικό θόλο που εδράζεται σε οκταγωνικό τύμπανο και η μετάβαση γίνεται με τέσσερα πτυχωτά ημιχώνια. Δύο είσοδοι οδηγούν στο ανδρικό και γυναικείο τμήμα. Ο ανδρικός χλιαρός χώρος βρίσκεται στη δυτική πλευρά και αποτελεί μεταγενέστερη προσθήκη. Καλύπτεται από μονόρριχτη στέγη και η κατασκευή μικρών θολίσκων αποτελεί μεταγενέστερη επέμβαση. Ο θερμός χώρος αρχικά ήταν ορθογώνιος και χωριζόταν σε τρία μέρη με τη βοήθεια οξυκόρυφων τόξων. Μετά την μετατροπή του λουτρού σε διπλό, τμήμα του χώρου εξακολουθούσε να χρησιμοποιείται από γυναίκες, ενώ το δεξιό τμήμα προοριζόταν για άνδρες. Η κεντρική αίθουσα καλύπτεται με ημισφαιρικό θόλο που οδηγεί σε τέσσερα σφαιρικά τρίγωνα και καταλήγει σε πρόσθετο μικρότερο θόλο. Το ανδρικό τμήμα είναι υπερυψωμένο με αναβαθμό και περιμετρικά υπάρχουν μαρμάρινες γούρνες. Δύο ατομικά διαμερίσματα ανήκουν στην πρώτη φάση του κτίσματος και στεγάζονται με ημισφαιρικούς θόλους που εδράζονται στους τοίχους με σφαιρικά τρίγωνα διακοσμημένα με σταλακτίτες. Οι τοιχοποιίες φέρουν ορθομαρμάρωση και υπάρχουν περιμετρικά πάγκοι με επένδυση μαρμάρου που συνδέουν τις γούρνες μεταξύ τους.¹⁵³

Το λουτρό λειτουργούσε έως το 1981, οπότε και κρίθηκε ακατάλληλο για χρήση εξαιτίας των ζημιών που προκλήθηκαν από τον σεισμό του 1978. Έκτοτε, χρησιμοποιήθηκε ως χώρος αποθήκευσης από την 9^η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων. Εργασίες συντήρησης και αποκατάστασης πραγματοποιήθηκαν κατά

¹⁵² Κανετάκη 2008δ, 239-240. Κανετάκη 2004, 160-161. Ανδρούδης 2015.

¹⁵³ Κανετάκη 2008δ.

τα έτη 2007-2008.¹⁵⁴ Από το 2007 λειτουργεί ως εργαστήριο συντήρησης των ευρημάτων από τις ανασκαφές του Μετρό Θεσσαλονίκης.

Ιδιωτικά λουτρά

Δύο μικρά ιδιωτικά λουτρά σώζονται στην περιοχή του υστεροβυζαντινού ναού του Προφήτη Ηλία επί της οδού Ολυμπιάδος. Η καταγραφή τους έγινε πρόσφατα από την 9^η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων. Το ένα βρίσκεται στην οδό Γλαύκου, στον ακάλυπτο χώρο μιας πολυκατοικίας **(εικ.25)**. Σώζεται μόνο ο θερμός χώρος, τετράγωνης κάτοψης, ο οποίος συνεχίζεται προς τα δυτικά με τον μικρό χώρο της εστίας. Οι τοίχοι είναι κατασκευασμένοι από απλή αργολιθοδομή και έχουν καλυφθεί με τσιμεντοκονίαμα. Ο θερμός χώρος καλύπτεται από ημισφαιρικό θόλο που εδράζεται σε εξαγωνικό τύμπανο και στέφεται με κεραμίδια, ενώ φέρει εννέα φωτιστικές οπές. Χρονολογείται με βάση τα αρχιτεκτονικά του στοιχεία στα τέλη του 15^{ου} και τις αρχές του 16^{ου} αιώνα.¹⁵⁵

Το δεύτερο λουτρό βρίσκεται επί της οδού Ολυμπιάδος, βορειοανατολικά του ναού του Προφήτη Ηλία και η βόρεια πλευρά του εφάπτεται με εγκαταλελειμμένη οικία **(εικ.26)**. Αποτελείται από έναν τετράγωνο θερμό χώρο που στεγάζεται με ημισφαιρικό θόλο, ο οποίος πατά σε οκτώ οξυκόρυφα τόξα. Στην επιφάνειά του ανοίγονται δεκατρείς φωτιστικές οπές. Η τοξωτή είσοδος βρίσκεται στη βόρεια πλευρά, ενώ στα νότια εντοπίζεται άνοιγμα επικοινωνίας με τον στενό ορθογώνιο χώρο της εστίας, από την οποία σώζεται τμήμα της πλινθόκτιστης καπνοδόχου. Κατασκευασμένο από αργολιθοδομή χρονολογείται στον 17^ο ή τον 18^ο αιώνα.¹⁵⁶

¹⁵⁴ Ανδρούδης 2015.

¹⁵⁵ Ανδρούδης 2014, 299-300.

¹⁵⁶ Ανδρουδής 2014, 300-301.

3.3 Δημόσια κτίρια

Εκτός από τα τζαμιά και τα χαμάμ, το μοναδικό δημόσιο κτίριο της πρώιμης οθωμανικής περιόδου που σώζεται στη Θεσσαλονίκη είναι το μπεζεστένι. Τα υπόλοιπα ανήκουν χρονολογικά στην περίοδο ανοικοδόμησης και ανανέωσης της πόλης στο δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα.

Μπεζεστένι

Τα μπεζεστένια ήταν κλειστές αγορές κοσμημάτων, υφασμάτων και άλλων ειδών πολυτελείας. Η ονομασία προέρχεται από τη λέξη bez που σημαίνει βαμβακερό ή λινό ύφασμα.¹⁵⁷ Τα κτίρια αυτά, με συγκεκριμένη αρχιτεκτονική μορφή, αναπτύχθηκαν κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας και ιδιαίτερα τον 15^ο και 16^ο αιώνα και καταλαμβάνουν συγκεκριμένη θέση στον πολεοδομικό ιστό της πόλης. Το μπεζεστένι της Θεσσαλονίκης ιδρύθηκε το 1472/3 στα χρόνια του Βαγιαζήτ Β΄, ενώ άλλοι μελετητές το τοποθετούν στα 1455 κατά την περίοδο του Μεχμέτ Β΄.¹⁵⁸ Βρίσκεται επί της οδού Εγνατίας, στη συμβολή με την οδό Βενιζέλου, και η παρουσία του δηλώνει τον σημαντικό ρόλο της πόλης για την οικονομία και το εμπόριο της περιοχής (εικ.27)(εικ.28).

Το κτίσμα παρουσιάζει σύνθετη κάτοψη (εικ. 29). Αποτελείται από έναν ορθογώνιο πυρήνα και από μια σειρά καταστημάτων που διαμορφώνονται εξωτερικά εν είδει στοάς. Τέσσερις είσοδοι υπάρχουν στο μέσο της κάθε πλευράς. Ο ορθογώνιος πυρήνας χωρίζεται με δύο πεσσούς σε έξι τετράγωνα που καλύπτονται από έξι ημισφαιρικούς θόλους. Οι θόλοι εδράζονται σε τέσσερα τόξα μέσω σφαιρικών τριγώνων. Οι τοιχοποιίες είναι κατασκευασμένες σύμφωνα με το πλινθοπερίκλειστο σύστημα, ενώ εξωτερικά οι θόλοι ήταν καλυμμένοι με μόλυβδο, το οποίο προσέδιδε μόνωση αλλά και πολυτέλεια. Δίλοβα οξυκόρυφα παράθυρα ανοίγονται στο ανώτερο επίπεδο, τρία στις μακριές πλευρές και δύο στις στενές.¹⁵⁹

Το κτίριο δέχτηκε διάφορες επεμβάσεις το 1786 ύστερα από ζημιές που προκάλεσε ο σεισμός του 1759, καθώς και το 1927, σύμφωνα με τα χαράγματα που σώζονται στους τρούλους.¹⁶⁰ Μετά τον σεισμό του 1978 πραγματοποιήθηκαν

¹⁵⁷ Ανδρουδής 2008, 55-56. Αστρενίδου 1999, 286.

¹⁵⁸ Δημητριάδης 1983, 179. Κουρκουτίδου-Νικολαΐδου – Τούρτα 1997, 47, 69.

¹⁵⁹ Αστρενίδου 1999. Σαμπανοπούλου 2008δ.

¹⁶⁰ Αστρενίδου 1984.

εργασίες συντήρησης και αποκατάστασης προκειμένου να διασωθεί η υφιστάμενη κατάσταση του.¹⁶¹ Το κτίριο χρησιμοποιείται και σήμερα για εμπορικούς σκοπούς συνεχίζοντας την παράδοση έξι αιώνων.

Διοικητήριο

Το Διοικητήριο βρίσκεται στη βορειοδυτική πλευρά του ιστορικού κέντρου της πόλης. Καταλαμβάνει το οικοδομικό τετράγωνο που περικλείεται από τις οδούς Προξένων, Κασσάνδρου, Δραγούμη και Αγίου Δημητρίου, ενώ επί Τουρκοκρατίας βρισκόταν κοντά στο κονάκι του Οθωμανού διοικητή **(εικ.30)(εικ.31)**. Κτίστηκε το 1891 και η αρχιτεκτονική του μορφή βασίστηκε στα σχέδια του Vitaliano Poselli. Για την κατασκευή του χρησιμοποιήθηκαν πλήθος βυζαντινών αρχιτεκτονικών μελών που ενσωματώθηκαν στις τοιχοποιίες του.¹⁶²

Το κτίσμα έχει ορθογώνια κάτοψη και φέρει προεξοχές στα άκρα. Στο κέντρο ένα αίθριο περιβάλλεται από έναν ευρύ διάδρομο γύρω από τον οποίο οργανώνονται οι χώροι. Αμέσως μετά την είσοδο υπάρχει κλιμακοστάσιο με μεταλλικό κιγκλίδωμα που οδηγεί στον δεύτερο όροφο. Δύο ακόμα κλιμακοστάσια και νεότεροι ανελκυστήρες παρέχουν πρόσβαση στο σύνολο των ορόφων. Το κτίριο εμφανίζει στοιχεία νεοκλασικιστικού στυλ, όπως συμμετρία και κανονικότητα, ενώ οι ψευδοπαραστάδες και οι κορνίζες με έντονα διακοσμητικά στοιχεία παραπέμπουν σε αναγεννησιακά πρότυπα. Στις όψεις των στενών πλευρών ξεχωρίζουν οι ψευδοκίονες, τα έντονα προεξέχοντα γείσα και τα συμμετρικά ανοίγματα. Στην κύρια όψη τα ανοίγματα χαρακτηρίζονται από πλούσιο περιμετρικό διάκοσμο και η ύπαρξη στοάς και το αξονικό κλιμακοστάσιο τονίζουν το κεντρικό τμήμα. Το αρχικό αέτωμα της πρόσοψης, σε ύψος μπαρόκ, αντικαταστάθηκε από τριγωνικό αέτωμα το 1954, όταν προστέθηκε ο τέταρτος όροφος.¹⁶³

Έδρα του κυβερνήτη της πόλης, στέγαζε το δημοτολόγιο, υποθηκοφυλακείο, λογιστήριο, κτηματολόγιο, ειρηνοδικείο, την αίθουσα νομαρχιακού συμβουλίου, την διεύθυνση εξωτερικών υποθέσεων, αστυνομίας, χωροφυλακής, το πρωτοδικείο, το εμποροδικείο και το ιεροδικείο. Το 1907 στεγάστηκε η Νομική Σχολή και το 1911 φιλοξένησε τον σουλτάνο Μεχμέτ Β΄ **(εικ.32)**. Μετά την απελευθέρωση στέγασε τις

¹⁶¹ Σαμπανοπούλου 2008δ, 247. Αστρεϊνίδου 2009.

¹⁶² Ζυγομαλάς 2008α, 242. Καραδήμου-Γερόλυμπου – Κολώνας 1994, 181-182.

¹⁶³ Ζυγομαλάς 2008α. Τσολάκης 2008, 138.

υπηρεσίες της Γενικής Διοίκησης. Διασώθηκε της πυρκαγιάς του 1917 και το 1939 διαμορφώθηκε η πλατεία μπροστά από την είσοδο καθιστώντας το πιο επιβλητικό.¹⁶⁴ Σήμερα στεγάζει το Υπουργείο Μακεδονίας-Θράκης και άλλες δημόσιες υπηρεσίες.

Τελωνείο λιμένος

Στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, στα πλαίσια της προσπάθειας εκσυγχρονισμού της πόλης και ανάδειξης του εμπορικού της χαρακτήρα οι οθωμανικές αρχές υπέγραψαν σύμβαση κατασκευής λιμενικών έργων με τον Γάλλο εργολήπτη Edmond Bartissol το 1896. Η εταιρεία που ίδρυσε ο Bartissol με την επωνυμία “Société ottoman d’exploitation du port de Salonique” ανέλαβε την κατασκευή δικτύων υποδομής και δύο προβλητών, τη σιδηροδρομική σύνδεση του λιμανιού με τον κεντρικό σιδηροδρομικό σταθμό και την ανέγερση κτιρίων εξυπηρέτησης. Η κατασκευή των αποθηκών ξεκίνησε το 1904 και του τελωνείου το 1910 και ολοκληρώθηκαν το 1912. Τα σχέδια, που παρουσιάζουν σαφή επίδραση γαλλικών προτύπων, ανέλαβε ο μηχανικός Ελί Μοδιάνο¹⁶⁵.

Το τελωνείο βρίσκεται στο επίκεντρο του λιμανιού, ανάμεσα στον πρώτο και τον δεύτερο προβλήτα του λιμανιού, υπογραμμίζοντας με τον τρόπο αυτό την ιστορικότητά του (**εικ.33**). Το κτίσμα, επίμηκες, περιλαμβάνει πέντε χώρους: τον κεντρικό υπερυψωμένο χώρο, τις γωνιακές πτέρυγες επίσης υπερυψωμένες και τις χαμηλωμένες πτέρυγες που συνδέουν τον κεντρικό χώρο με τις γωνιακές πτέρυγες. Εξωτερικά ο οριζόντιος άξονας τονίζεται με τον σχηματισμό επάλληλων σειρών ανοιγμάτων, κυψώσεων στο ισόγειο και επικλινούς στέγης με φολίδες. Παράλληλα, η διαμόρφωση κατακόρυφων ζωνών που επιστέφονται με εγκάρσιες προεξοχές στο μέσο και τα άκρα των όψεων υπογραμμίζουν τον κατακόρυφο άξονα του κτιρίου. Στο εσωτερικό οι χώροι διαμορφώνονται γύρω από ένα κεντρικό αίθριο με περιμετρικό διάδρομο σε όλα τα επίπεδα που λειτουργεί ως εξώστης. Εγκάρσιες γέφυρες συνδέουν τις μακρόστενες πλευρές και δίρριχτη στέγη με μεταλλικό σκελετό συμπληρώνει την εικόνα του εσωτερικού(**εικ.34**). Αποτελεί το πρώτο κτίριο που κτίστηκε σύμφωνα με το σύστημα του σκελετού από οπλισμένο σκυρόδεμα και των τοιχοποιιών από τούβλα. Ο εκλεκτικισμός με αναγεννησιακές επιρροές που χαρακτηρίζει την αρχιτεκτονική του μορφή παραπέμπει σε γαλλικά πρότυπα και

¹⁶⁴ Ζυγομαλάς 2008α. Τσολάκης 2008, 128-145.

¹⁶⁵ Ζυγομαλάς, 2008α.

βρίσκει αναλογίες σε τελωνεία της Κωνσταντινούπολης, της Αλεξάνδρειας και της Σμύρνης.¹⁶⁶

Το 1930 η Γαλλική Εταιρεία αντικαθίσταται από το Λιμενικό ταμείο, που αναλαμβάνει την εκμετάλλευση του λιμανιού και τη συντήρησή του. Κατά τον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο υπέστη καταστροφές από βομβαρδισμούς και αμέσως μετά την απελευθέρωση ξεκίνησαν οι εργασίες αποκατάστασης.¹⁶⁷ Σήμερα ένα τμήμα του ισογείου λειτουργεί ως επιβατικός σταθμός και οι υπόλοιποι χώροι χρησιμοποιούνται ως αποθήκες.

Αντλιοστάσιο Οθωμανικής Εταιρείας Υδάτων

Το αντλιοστάσιο της Οθωμανικής Εταιρείας Υδάτων βρίσκεται δυτικά του ιστορικού κέντρου, στην οδό 26^{ης} Οκτωβρίου 19, σε μια περιοχή όπου υπάρχουν κι άλλα νεώτερα βιομηχανικά μνημεία της πόλης, όπως τα Δημοτικά Σφαγεία, το Βυρσοδεψείο Αδερφών Νούσια, το Νηματουργείο Τόρρες ή Βίλκα, ο αλευρόμυλος Χατζηγιαννάκη-Αλτιναλμάζη και το Ζυθοποιείο Φιξ. Η κατασκευή του συνδέεται με την απόφαση υδροδότησης της πόλης, στο πλαίσιο των μεταρρυθμίσεων της οθωμανικής αυτοκρατορίας στο β΄ μισό του 19^{ου} αιώνα, όταν το 1888 παραχωρήθηκε σε μουσουλμάνο επιχειρηματία συνεργαζόμενο με Βέλγους κεφαλαιούχους το προνόμιο της υδροδότησης του κέντρου της Θεσσαλονίκης.¹⁶⁸ Το συγκρότημα του αντλιοστασίου ανεγέρθηκε στις αρχές της δεκαετίας του 1890 και περιλαμβάνει τρία κτίρια: την κεντρική αίθουσα μηχανημάτων, το λεβητοστάσιο με την αποθήκη κάρβουνου και το κτίριο του διευθυντή. Υπεύθυνος των εργασιών ήταν ο Aimé Cuypers, που υπήρξε και διευθυντής της Οθωμανικής Εταιρείας και μετέπειτα πρόξενος του Βελγίου στην Ελλάδα. Η υδροδότηση γινόταν από φρέατα στην περιοχή του Καλοχωρίου και το νερό ερχόταν στο αντλιοστάσιο μέσω διπλού μεταλλικού αγωγού και διοχετεύονταν στην πόλη με ατμοκίνητες αντλίες σε τρεις δεξαμενές.¹⁶⁹

Το συγκρότημα βρίσκεται στο κέντρο του οικοπέδου και έχει σχήμα T, με το κτίριο των μηχανημάτων να τέμνεται κάθετα από το λεβητοστάσιο. Είναι

¹⁶⁶ Ζυγομαλάς 2008β. Τρακοσοπούλου 2005, 254-255

¹⁶⁷ *Νεώτερα μνημεία Θεσσαλονίκης*, 16-17.

¹⁶⁸ Μέχρι τότε οι κάτοικοι προμηθεύονταν νερό από τα πηγάδια και τις δημόσιες βρύσες, βλ. Βαλαβανίδου 2000.

¹⁶⁹ Ταμιωλάκης 1985, 68-72.

κατασκευασμένο με φέροντα μεταλλικά στοιχεία και πλίνθους καλυμμένες με επίχρισμα. Προκειμένου να προστατευθεί η μεταλλική κατασκευή από την υγρασία και εξαιτίας της χαμηλής στάθμης θεμελίωσης σε σχέση με τον υδροφόρο ορίζοντα της περιοχής διαμορφώθηκαν τρία φράγματα υγρασίας στο επίπεδο της θεμελίωσης. Στις όψεις διανοίγονται τοξωτά παράθυρα, τοποθετημένα σε ίσες αποστάσεις και στην απόληξη των τοιχοποιιών σχηματίζεται φεγγίτης από λάμες σε χιαστί διάταξη **(εικ.35)**. Η κεντρική είσοδος τονίζεται από έντονα προεξέχον στέγαστρο, καμπύλο αέτωμα και σπειροειδείς απολήξεις στους ορθοστάτες **(εικ.36)**. Το δάπεδο εσωτερικά είναι επιστρωμένο με διακοσμητικά πλακίδια από τσιμέντο. Στη βορειοανατολική πλευρά του κτιρίου είναι κτισμένο το διώροφο κτίριο του διευθυντή, όμοιας κατασκευής, σχήματος Γ.¹⁷⁰ Το αντλιοστάσιο λειτούργησε μέχρι το 1978. Το 2000 ολοκληρώθηκαν οι εργασίες συντήρησης και από το 2001 στεγάζει το Μουσείο Ύδρευσης της πόλης. Στο εσωτερικό του διατηρείται ο μηχανολογικός εξοπλισμός σε αρκετά καλή κατάσταση.

Κήποι του Πασά

Πρόκειται για ένα ιδιαίτερο και σχετικά άγνωστο οθωμανικό μνημείο που βρίσκεται πίσω από το νοσοκομείο «Άγιος Δημήτριος» στη συμβολή της οδού Κάστρων με τη Λεωφόρο του Όχι. Το μνημείο σχετίζεται με το νοσοκομείο και ιδρύθηκε στα πλαίσια διαμόρφωσης του μεγάλου συγκροτήματος που το περικλείει. Άλλοι ερευνητές υποστηρίζουν ότι στην περιοχή βρισκόταν μουσουλμανικός τεκές και ότι οι κήποι σχετίζονται με τους δερβίσηδες που κατοικούσαν στον τεκέ.¹⁷¹ Οι Κήποι του Πασά κατασκευάστηκαν το 1904, σύμφωνα με την εντοιχισμένη επιγραφή, από Ιταλό αρχιτέκτονα, του οποίου το όνομα δεν είναι γνωστό.¹⁷²

Τα κτίσματα που σώζονται συνίστανται σε ένα σιντριβάνι, μια σήραγγα γύρω από αυτό, μια δεξαμενή νερού, μια χαμηλή πύλη που οδηγεί σε υπόγειο χώρο και ένα κάθισμα-παγκάκι **(εικ.37)(εικ.38)**. Τα μικρής κλίμακας κτίσματα συνδέονται μεταξύ τους με στενά δρομάκια και κλίμακες. Είναι κατασκευασμένα από αργούς λίθους και τούβλα στηριγμένα σε σιδηροδοκούς και σιδηρόβεργες. Αυτό που τα κάνει ιδιαίτερα είναι η χρήση του κονιάματος, που λειτουργεί και ως συνδετικό υλικό αλλά και ως μορφολογικό στοιχείο, καθώς καθορίζει το σχήμα τους. Επίσης, τα κτίσματα φέρουν

¹⁷⁰ Τρακοσοπούλου 2005, 273-274. Ζυγομαλάς 2008ε, 252-253. *Νεώτερα μνημεία Θεσσαλονίκης*, 155.

¹⁷¹ Παπάζογλου 2008, 67-73. Χαραλάμπους 2001, 133-163.

¹⁷² Ασπρενίδου – Θεολογίδου 1983, 85.

διακοσμητικές ταινίες από μαύρη σκουριά που δημιουργούν αντίθεση με το κονίαμα και προσδίδουν πλαστικότητα στις κατά τ' άλλα άκαμπτες κατασκευές. Σημαντική φαίνεται να ήταν και η λειτουργία του νερού, που αντανακλώντας το φως θα δημιουργούσε μια ευχάριστη αντίθεση. Οι κήποι αποτελούν δείγμα της λεγόμενης «φανταστικής αρχιτεκτονικής» (architecture douce), η οποία χαρακτηρίζεται από την ελευθερία στην επιλογή των υλικών και τη σύνθεση θυσιάζοντας τον ορθολογισμό. Τυπικό παράδειγμα αυτής της αρχιτεκτονικής αποτελούν τα έργα του Antonio Gaudi.¹⁷³

Όταν το 1971 ο Δήμος παραχώρησε το οικόπεδο του νοσοκομείου στο Ελληνικό δημόσιο, απέκοψε το τμήμα των κήπων από το συγκρότημα του νοσοκομείου. Το 1985 σε κοντινή απόσταση ιδρύθηκε παιδική χαρά. Σήμερα, οι κήποι είναι εγκαταλελειμμένοι και τα περισσότερα κτίσματα έχουν υποστεί φθορές, αν και οι κάτοικοι συνεχίζουν να το προτιμούν ως τόπο αναψυχής.

Γ' Σώμα Στρατού – Στρατηγείο

Επί της Λεωφόρου Στρατού, δίπλα στην Διεθνή Έκθεση Θεσσαλονίκης, στο πεδίο του Άρεως, βρισκόταν ο χώρος του τούρκικου στρατοπέδου. Οι πρώτες κτιριακές εγκαταστάσεις κατασκευάζονται το 1830 και αργότερα κατεδαφίστηκαν για να αντικατασταθούν από νέες που σώζονται μέχρι σήμερα. Το συγκρότημα του στρατοπέδου περιλαμβάνει το κεντρικό κτίριο του Στρατηγείου, το κτίριο του Πολεμικού Μουσείου, τον ναό του Αγίου Κωνσταντίνου, στρατώνες και μεταγενέστερα κτίρια. Το Στρατηγείο ανεγέρθηκε τα πρώτα χρόνια του 19^{ου} αιώνα (1900-1903) με σχέδια του Vitaliano Poselli και με χρήματα που συγκεντρώθηκαν με τη συνδρομή κατοίκων της πόλης ύστερα από παράκληση του Τούρκου κυβερνήτη. Αποτέλεσε έδρα του Γ' Σώματος του Αυτοκρατορικού Στρατού και το 1916 χρησιμοποιήθηκε ως διοικητήριο από την προσωρινή κυβέρνηση Βενιζέλου. Σήμερα στεγάζει την έδρα του Γ' Σώματος Ελληνικού Στρατού.¹⁷⁴

Πρόκειται για ένα επίμηκες ορθογώνιο κτίσμα με τρεις ορόφους στο κεντρικό τμήμα και δύο ορόφους στο υπόλοιπο τμήμα **(εικ.39)**. Το κεντρικό τμήμα της κύριας όψης και τα δύο άκρα προεξέχουν ελαφρώς. Η είσοδος σχηματίζει προστώο τονίζοντας τον κεντρικό άξονα και καταλήγει σε μπαρόκ τριγωνικό αέτωμα **(εικ.40)**.

¹⁷³ Αστροεινίδου - Θεολογίδου 1983, 85. *Νεώτερα Μνημεία Θεσσαλονίκης*, 166.

¹⁷⁴ Καραδήμου-Γερόλυμπου – Κολώνας 1994, 181-189. *Νεώτερα μνημεία Θεσσαλονίκης*, 174.

Στη θέση του οθωμανικού θυρεού προστέθηκε μεταγενέστερα η κεφαλή του Μεγάλου Αλεξάνδρου. Τα ανοίγματα, τα γείσα, οι διακοσμητικές ταινίες και η επίστεψη χαρακτηρίζονται από συμμετρία, τυπικό στοιχείο του νεοκλασικισμού, ενώ μορφολογικά στοιχεία της επένδυσης των όψεων ακολουθούν αναγεννησιακά πρότυπα. Το 1969-1970 οι εξωτερικές όψεις χρωματίστηκαν σύμφωνα με πρόταση του καθηγητή Ν. Μουτσόπουλου. Ο αρχικός χρωματισμός δεν υφίσταται, καθώς μετά το σεισμό του 1978 πραγματοποιήθηκε αποξήλωση και ανακατασκευή των επιχρισμάτων. Απέναντι ακριβώς από την είσοδο στο εσωτερικό, μνημειώδες κλιμακοστάσιο με μεταλλικά κιγκλιδώματα οδηγεί στους ορόφους. Οι χώροι διαμορφώνονται ένθεν και ένθεν ενός κεντρικού διαδρόμου που διατρέχει κατά μήκος το κτίριο. Οι γύψινες οροφές των χώρων διακοσμούνται με γραπτά φυτικά και γεωμετρικά σχέδια.¹⁷⁵

Οθωμανική Αυτοκρατορική Τράπεζα

Το κτίριο της Οθωμανικής τράπεζας βρίσκεται στη συμβολή των οδών Φράγκων και Λέοντος Σοφού. Κτίστηκε το 1904 σε θέση παλαιότερου κτιρίου που ανήκε στον Τζεκ Άμποτ, πλούσιο έμπορο και κτηματία που μετά την χρεωκοπία του το πούλησε στην τράπεζα. Το παλαιό κτίριο καταστράφηκε το 1903 από επίθεση Βουλγάρων τρομοκρατών. Το νέο κτίριο ανεγέρθηκε στα θεμέλια του αρχικού με σχέδια του Vitaliano Poselli και μηχανικούς τους Barouh και Amar, σύμφωνα με το χάραγμα την πρόσοψη του κτίσματος.¹⁷⁶ Κτισμένο στον Φραγκομαχαλά της πόλης αποτελούσε το κέντρο των εμπορικών δραστηριοτήτων.¹⁷⁷

Το κτίσμα αποτελείται από ημιπόγειο, υπερυψωμένο ισόγειο, πρώτο όροφο και σοφίτα (**εικ.41**). Πιθανόν μετά το 1924, προστίθεται ένα ανεξάρτητο τμήμα στον πρώτο όροφο, με είσοδο επί της Λέοντος Σοφού. Στο εσωτερικό του κτιρίου οι χώροι διαμορφώνονται γύρω από ένα κεντρικό αίθριο με θολωτή στέγαση από τζάμι, ενώ κοσμείται με ξύλινες επενδύσεις και κουφώματα και γύψινες διακοσμήσεις. Στην πρόσοψη κυριαρχεί η συμμετρία: ο κεντρικός κατακόρυφος άξονας προεξέχει με την αετωματική μπαρόκ απόληξη και με τα τοξωτά ανοίγματα. Προεξέχοντα διακοσμητικά γείσα διαχωρίζουν τους ορόφους και οι ψευδοπαραστάδες φέρουν ιωνικά και κορινθιακά επίκρανα. Στον χώρο της εισόδου δημιουργείται εξώστης με

¹⁷⁵ *Νεώτερα μνημεία Θεσσαλονίκης*, 174-176.

¹⁷⁶ Καραδήμου-Γερόλυμπου – Κολώνας 1994, 181. *Νεώτερα μνημεία Θεσσαλονίκης*, 60.

¹⁷⁷ Για περιγραφή της συνοικίας, βλ. Δημητριάδης 1983, 172.

σκαφοειδή στέγη. Η τραπεζιόσχημη σοφίτα και το τμήμα του πρώτου ορόφου που αποτελεί μεταγενέστερη προσθήκη καλύπτονται με τετρακλινή στέγη. Το κτίριο διακοσμείται με δύο αμφορείς που στηρίζονται στο γείσο της επίστεψης και δύο αγάλματα νυμφών ή μουσών αριστερά και δεξιά της εισόδου.¹⁷⁸ Γενικά, το κτίριο χαρακτηρίζεται για το νεομπαρόκ στυλ με εμφανείς γαλλικές επιρροές (εικ.42).

Η τράπεζα λειτουργούσε μέχρι το 1930. Το 1949 το κτίριο περνάει στα χέρια του Ιδρύματος Κοινωνικών Ασφαλίσεων και στεγάζει υπηρεσίες του μέχρι το 1978, οπότε εγκαταλείπεται λόγω των ζημιών που προκάλεσε ο σεισμός. Μετά από τις εργασίες συντήρησης και αποκατάστασης παραχωρείται στο Κρατικό Ωδείο, το οποίο λειτουργεί έως σήμερα.¹⁷⁹

Τράπεζα Θεσσαλονίκης

Το κτίριο της Τράπεζας Θεσσαλονίκης βρίσκεται στην πλατεία Χρηματιστηρίου και είναι επίσης γνωστό ως «στοά Μαλακοπή». Κτίστηκε το 1906-1907 με σχέδια του Vitaliano Poselli σε οικοπέδο που ανήκε στους αδερφούς Αλλατίνι, δίπλα στο αρχοντικό της οικογένειας. Μόλις κτίζεται, πουλιέται στον διευθυντή της τράπεζας Alfredo Misrahi και οι Αλλατίνι κρατούν την ιδιοκτησία του αρχοντικού και των καταστημάτων που αναπτύσσονται μεταξύ της τράπεζας και του αρχοντικού. Η τράπεζα λειτούργησε έως το 1934. Στη διάρκεια της Κατοχής επιτάχθηκε από τους Γερμανούς και μετά τον πόλεμο στέγασε την Τράπεζα Χίου. Το 1954 αγοράστηκε από τους αδερφούς Βορέοπουλους και λειτούργησε ως εμπορική στοά.

Το κτίριο έχει ορθογώνια κάτοψη και δύο ορόφους. Το εσωτερικό οργανώνεται γύρω από έναν κεντρικό χώρο που καλύπτεται με μεταλλική δίρριχτη στέγη που φέρει ορθογώνια ανοίγματα. Όταν το κτίριο μετατράπηκε από τράπεζα σε εμπορική στοά, στο ισόγειο δημιουργήθηκε ένας εσωτερικός διάδρομος σχήματος Γ αλλάζοντας την οργάνωση των χώρων. Στις όψεις κυριαρχούν τα νεοαναγεννησιακά στοιχεία, ενώ είναι εμφανής η επίδραση της Ιταλικής Σχολής. Οι ψευδοπαραστάδες με τα κορινθιακά επίκρανα εδράζονται σε βάσεις και είναι ευθυγραμμισμένες με τις μπαλούστρες των παραθύρων. Το κεντρικό τμήμα καταλήγει σε καμπυλόμορφο

¹⁷⁸ *Νεότερα μνημεία Θεσσαλονίκης*, 60-61. Καραδήμου-Γερόλυμπου – Κολώνας 1994, 181-189.

¹⁷⁹ Καραβαργιώτη και συν., 2012.

αέτωμα με ρολόι στο κέντρο,¹⁸⁰ ενώ στην όψη του ορόφου τα ημικυκλικά ανοίγματα διαιρούνται σε τρία τμήματα μέσω κίωνων (**εικ.43,44,45**). Μπροστά από την κεντρική είσοδο υπήρχε μικρό προαύλιο που οριζόταν από σιδερένιο κιγκλίδωμα και φανοστάτες, το οποίο σήμερα δεν διατηρείται.¹⁸¹

Τράπεζα Ανατολής και πρώην Τράπεζα Αθηνών

Τα δύο κτίρια βρίσκονται στην οδό Αγίου Μηνά, που αρχικά ονομαζόταν Ι. Τσιμισκή και που αποτελούσε το νότιο όριο της περιοχής της Αγοράς – το βόρειο όριο αποτελούσε η Εγνατία οδός. Η οδός Βενιζέλου χώριζε την αγορά σε δύο τμήματα: το ανατολικό που ανήκε στους Εβραίους και το δυτικό που ανήκε στους Τούρκους. Στο δυτικό άκρο της οδού βρισκόταν η ψαραγορά της πόλης. Το 1906 καταγράφονται στην οδό αρκετά καταστήματα και εργαστήρια και ένα χάνι.¹⁸² Τα περισσότερα καταστράφηκαν από την πυρκαγιά του 1917 ή κατεδαφίστηκαν με την εφαρμογή του σχεδίου Εμπράρ. Σήμερα σώζονται τρία από αυτά, δύο από την εποχή της Τουρκοκρατίας και ένα που κτίστηκε μετά την απελευθέρωση.

Η Τράπεζα της Ανατολής βρίσκεται εντός στοάς επί της οδού Αγίου Μηνά 11 και κτίστηκε γύρω στο 1906. Ιδιοκτήτης ήταν η Ελληνική Κοινότητα Θεσσαλονίκης και μέχρι το 1917 στέγαζε την Τράπεζα Ανατολής και την Αγγλοελληνική εμπορική εταιρεία με διευθυντή τον Ζάχο Ευσταθιάδη. Το 1926 περιέρχεται στα χέρια του Ταμείου Εκπαιδευτικής πρόνοιας Θεσσαλονίκης, το οποίο διαχειριζόταν την σχολική περιουσία και την κατανομή των προσόδων αυτής στα σχολεία. Από το 1967 ανήκει στον Οργανισμό Σχολικών Κτιρίων.¹⁸³

Στο ισόγειο του κτιρίου διαμορφώνονται δύο στοές που συνδέουν την Αγίου Μηνά με την Ίωνος Δραγούμη. Οι χώροι οργανώνονται γύρω από τις στοές που περιβάλλουν ένα κεντρικό αίθριο. Η μία στοά επί της Αγίου Μηνά απολήγει σε κλιμακοστάσιο που οδηγεί στον άνω όροφο και κάτω από αυτό βρίσκεται το προαύλιο της εκκλησίας του Αγίου Μηνά. Στις όψεις τα παράθυρα είναι συμμετρικά τοποθετημένα και φέρουν επίστεψη με ανάγλυφα διακοσμητικά στοιχεία. Οι ψευδοπαραστάδες που διαμορφώνονται μεταξύ των ανοιγμάτων κοσμούνται με

¹⁸⁰ Είναι χαρακτηριστικό ότι το ρολόι σταμάτησε να λειτουργεί την ώρα του σεισμού του 1978 και έκτοτε δεν λειτουργεί.

¹⁸¹ Τρακοσοπούλου 2005, 247-248. *Νεώτερα μνημεία Θεσσαλονίκης*, 54-55.

¹⁸² Δημητριάδης 1983, 190-198. Τρακοσοπούλου 2005, 246

¹⁸³ *Νεώτερα μνημεία Θεσσαλονίκης*, 24.

ιωνικά επίκρανα και φυτικό διάκοσμο **(εικ.46)(εικ.47)**. Η κάτοψη έχει αλλοιωθεί λόγω νεότερων επεμβάσεων, αλλά η οργάνωση του εσωτερικού χώρου γύρω από ένα κεντρικό αίθριο με περιμετρικό διάδρομο έχει διατηρηθεί.¹⁸⁴

Το κτίριο της πρώην Τράπεζας Αθηνών βρίσκεται στη γωνία των οδών Αγίου Μηνά και Ελ. Βενιζέλου. Ανεγέρθηκε στα 1906 από την εβραϊκή κοινότητα και η στοά στο ισόγειο ενδεχομένως λειτούργησε ως εμπορική στοά και χάνι, καθώς αναφέρεται στις πηγές και ως Τζεντίτ Χαν. Στον όροφο, λειτουργούσε η Τράπεζα Αθηνών. Οι μεταγενέστερες επεμβάσεις αλλοίωσαν την κάτοψη του κτιρίου, αλλά παρόλα αυτά αρκετά αρχιτεκτονικά στοιχεία έχουν διατηρηθεί, ιδιαίτερα στις όψεις **(εικ.48)**. Η κεντρική είσοδος βρίσκεται επί της οδού Αγίου Μηνά που κλείνει με περίτεχνη μεταλλική πόρτα. Το εσωτερικό οργανώνεται γύρω από ένα κεντρικό αίθριο που καλύπτεται με δίριχτη μεταλλική στέγη. Ένα μαρμάρινο κλιμακοστάσιο οδηγεί στον άνω όροφο, όπου δύο πασαρέλες ενώνουν τις αντίθετες πλευρές του περιμετρικού διαδρόμου. Στην εξωτερική όψη τα συμμετρικά τοποθετημένα ανοίγματα διαχωρίζονται με ψευδοπαραστάδες και κοσμούνται με ανάγλυφα μοτίβα. Η γωνιακή απόληξη του κτιρίου στο επίπεδο του ορόφου προβάλλει με εντυπωσιακό τρόπο σχηματίζοντας δύο μεγάλα φουρούσια και διακοσμητική αχιβάδα **(εικ.49)**.¹⁸⁵ Σήμερα το κτίριο στεγάζει καταστήματα στο ισόγειο και γραφεία στον άνω όροφο.

Ελληνικό Γενικό Προξενείο

Το κτίριο βρίσκεται στον αριθμό 6 της οδού Αγίας Σοφίας, σε περιοχή που αποτελούσε το κέντρο της Ελληνικής κοινότητας. Ανεγέρθηκε στα 1890-1893, με σχέδια του γνωστού αρχιτέκτονα Ερνέστου Τσίλερ, σε οικόπεδο της Εφορείας των Ελληνικών Εκπαιδευτηρίων, προκειμένου να στεγάσει το Ελληνικό Γενικό προξενείο που μέχρι τότε φιλοξενείτο σε διάφορα κτίρια. Την δαπάνη ανέλαβε ο Ανδρέας Συγγρός ύστερα από ενέργειες του Υπουργείου Εξωτερικών.¹⁸⁶ Το κτίριο, που επικοινωνούσε εσωτερικά με την Μητρόπολη, παραχωρείται το 1923 στη Μητρόπολη και μέχρι το 1978 στεγάζε δημοτικά σχολεία. Από το 1981 στεγάζει το Μουσείο του Μακεδονικού Αγώνα.

¹⁸⁴ *Νεώτερα μνημεία Θεσσαλονίκης*, 24.

¹⁸⁵ Τρακοσοπούλου 2005 245-246. *Νεώτερα μνημεία Θεσσαλονίκης*, 32.

¹⁸⁶ Λαμπρινός 1979,401-403.

Το τετράγωνης κάτοψης κτίσμα είναι διώροφο με ημιυπόγειο και καλύπτεται με τετράρριχτη στέγη (**εικ.50**). Η απόλυτη συμμετρία που επικρατεί στις όψεις και την κάτοψη καθιστούν το κτίριο ένα από τα αντιπροσωπευτικά δείγματα νεοκλασικού κτιρίου της πόλης. Τα ορθογώνια ανοίγματα, συμμετρικά τοποθετημένα, χωρίζονται με ψευδοπαραστάδες, οι οποίες απαντούν και στις γωνίες του κτιρίου και φέρουν ιωνικά επίκρανα. Το γείσο που διαχωρίζει τους ορόφους στηρίζεται σε πυκνή σειρά από φουρούσια και τα παράθυρα φέρουν περιμετρικά απλές γραμμικές κορνίζες (**εικ.51**). Η κάτοψη στο εσωτερικό εμφανίζει την τυπική διάταξη με έναν κεντρικό χώρο και τα δωμάτια στις δύο πλευρές.¹⁸⁷

¹⁸⁷ *Νεώτερα μνημεία Θεσσαλονίκης*, 86.

3.4 Εκπαιδευτικά Ιδρύματα

Σταδιακά, από τα μέσα του 18ου αιώνα, τα ελληνικά εξελίσσονται στη γλώσσα του εμπορίου για όλα τα Βαλκάνια. Ως αποτέλεσμα δημιουργείται το φαινόμενο της ανερχόμενης αστικής τάξης η οποία μιλάει ελληνικά και στέλνει τα παιδιά της σε ελληνικά σχολεία, τα οποία αρχίζουν να ιδρύονται και στην πόλη της Θεσσαλονίκης. Παράλληλα, οι Οθωμανοί προχωρούν σε αλλαγές στο σύστημα εκπαίδευσης στο β' μισό του 19^{ου} αιώνα που σχετίζονται με την προσπάθεια εξευρωπαϊσμού της οθωμανικής αυτοκρατορίας και τις γενικότερες μεταρρυθμίσεις σε όλους τους τομείς. Το γεγονός αυτό οδήγησε στην ίδρυση εκπαιδευτικών ιδρυμάτων από τους Οθωμανούς, ενώ την ευκαιρία εκμεταλλεύτηκε και η Ελληνική κοινότητα προκειμένου να ιδρύσει ελληνικά σχολεία. Τα σχολεία που κτίστηκαν στο τελευταίο τέταρτο του 19^{ου} και τις αρχές του 20^{ου} αιώνα εμφανίζουν ποικιλία τύπων και μορφών και ορισμένα διατηρούνται έως σήμερα.

Δημόσια Προπαρασκευαστική Σχολή

Η Δημόσια Προπαρασκευαστική Σχολή βρίσκεται επί της οδού Εθνικής Αμύνης, πρώην Λεωφόρου Χαμιδιέ, σε κοντινή απόσταση από την πλατεία Σιντριβανιού και τον ναό του Αγίου Γεωργίου – Ροτόντα. Στέγαζε τη Σχολή Δημόσιας Διοίκησης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας Ιδαλιέ ή Ινταντιέ (Idadiye), που προετοίμαζε σπουδαστές για να στελεχώσουν τις δημόσιες υπηρεσίες της οθωμανικής διοίκησης. Παρόμοιες σχολές είχαν ιδρυθεί σε όλες τις μεγάλες πόλεις της αυτοκρατορίας κυρίως στα τέλη του 19^{ου} αιώνα.¹⁸⁸ Το κτίριο ανεγέρθηκε το 1887 με σχέδια του Vitaliano Poselli. Μετά την απελευθέρωση στέγαζε το στρατιωτικό νοσοκομείο και από το 1927 το Πανεπιστήμιο. Τα χρόνια της Κατοχής (1941-1944) χρησίμευσε ως στρατιωτικό νοσοκομείο και σήμερα αποτελεί το κεντρικό κτίριο της Φιλοσοφικής Σχολής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.¹⁸⁹

Το κτίσμα έχει ορθογώνια κάτοψη και αποτελείται από υπερυψωμένο ισόγειο και δύο ορόφους. Στο εσωτερικό οι χώροι διαμορφώνονται γύρω από ένα κεντρικό αίθριο με περιμετρικό διάδρομο. Δύο κλιμακοστάσια με μεταλλικά κιγκλιδώματα και κάτοψης σχήματος Π διαμορφώνονται βόρεια και νότια του αιθρίου παρέχοντας πρόσβαση στους ορόφους. Η στέγη είναι πολυκλινής με κεραμίδια γαλλικού τύπου.

¹⁸⁸ Κολώνας 1991, 79.

¹⁸⁹ Ζυγομαλάς 2008δ, 248. Καραδήμου-Γερολύμπου – Κολώνας 1994, 181-189.

Οι όψεις χαρακτηρίζονται από συμμετρία και κανονικότητα στη διάταξη των ανοιγμάτων, τα οποία διαφοροποιούνται σε κάθε επίπεδο προκειμένου να τονίσουν τον οριζόντιο άξονα του κτιρίου. Ψευδοπαραστάδες, οριζόντιες διακοσμητικές ταινίες και γείσα συνδυάζονται υπογραμμίζοντας την συμμετρική οργάνωση των όψεων. Μαρμάρινο κλιμακοστάσιο οδηγεί στην κεντρική είσοδο που φέρει προστώο, ενώ το τμήμα των ορόφων πάνω από αυτή προεξέχει ελαφρώς. Η προεξοχή αυτή φέρει στα άκρα ψευδοπαραστάδες με κορινθιακά επίκρανα και απολήγει σε τριγωνικό αέτωμα **(εικ.52)**.¹⁹⁰

Η διαμόρφωση του κεντρικού τμήματος δεν υπήρχε στα αρχικά σχέδια του Roselli και αποτελεί μεταγενέστερη επέμβαση στα χρόνια 1927-1932. Επιπλέον, το 1908 προστέθηκαν δύο διώροφες πτέρυγες στα δύο άκρα του κεντρικού τμήματος, ενώ στα χρόνια του Μεσοπολέμου καταγράφονται κι άλλες προσθήκες, όπως η οικοδόμηση τρίτης πτέρυγας στην πίσω πλευρά και η επέκταση των πλευρικών πτερυγών κατά ένα όροφο **(εικ.53)**. Τα στοιχεία αυτά μαζί με την επιγραφή «Μούσαις χάρισι θύε» προσέδωσαν ένα πιο ελληνοπρεπή χαρακτήρα στο κτίριο.¹⁹¹

Παλαιά Οικοκυρική Σχολή

Το κτίριο επί της οδού Εγνατίας 132 σχετίζεται με την ανάπτυξη της ελληνικής εκπαίδευσης κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας. Το 1890 η Ελληνική κοινότητα αγόρασε το οικόπεδο και ίδρυσε το σχολείο, το οποίο άρχισε να λειτουργεί το 1893. Μετά την απελευθέρωση στέγασε το ΙΑ΄ Γυμνάσιο Αρρένων, το ΙΓ΄ Γυμνάσιο Θηλέων και την Οικοκυρική Σχολή. Οι ζημιές που προκάλεσε ο σεισμός του 1978 επιδιορθώθηκαν την δεκαετία του 1980. Σήμερα στεγάζει το 25^ο Γυμνάσιο¹⁹².

Το κτίριο είναι διώροφο και έχει ορθογώνια κάτοψη. Στο εσωτερικό οι έξι αίθουσες διαμορφώνονται γύρω από έναν κεντρικό διάδρομο. Το κλιμακοστάσιο που οδηγεί στον όροφο βρίσκεται στην πίσω πλευρά του διαδρόμου. Και στον όροφο ακολουθείται η ίδια διάταξη των χώρων **(εικ.54)**. Η πρόσοψη αποτελείται από τρία συμμετρικά τμήματα: τα δύο πλαϊνά προεξέχουν ελαφρώς στο ισόγειο δημιουργώντας έτσι εξώστη στον όροφο πάνω από το κεντρικό τμήμα. Στην πίσω

¹⁹⁰ Τρακοσοπούλου 2005, 219-220. Ζυγομαλάς 2008δ, 248-249.

¹⁹¹ Κολώνας – Παπαματθαϊάκη 1980, 25.

¹⁹² *Νεώτερα Μνημεία Θεσσαλονίκης*, 92-93. Τρακοσοπούλου 2005, 230

πλευρά του κτιρίου, αντιθέτως, το κεντρικό τμήμα προεξέχει και στο σημείο αυτό βρίσκεται και το κλιμακοστάσιο που οδηγεί στο προαύλιο. Στις ακμές του κτιρίου αναπτύσσονται ψευδοπαραστάδες που απολήγουν σε ιωνικά κιονόκρανα. Απλό γραμμικό γείσο χωρίζει το ισόγειο από τον όροφο και η στέγη είναι τετράρριχτη επικαλυμμένη με κεραμίδια **(εικ.55)**. Το κτίριο αποτελεί δείγμα της νεοκλασικής αρχιτεκτονικής και διακρίνεται για τις λιτές όψεις και τα λίγα διακοσμητικά στοιχεία.¹⁹³

Παπάφειο ορφανοτροφείο

Το Παπάφειο ορφανοτροφείο, επί της οδού Παπάφη 33, άρχισε να κτίζεται το 1894 και η κατασκευή του ολοκληρώθηκε το 1903. Κτίστηκε με σχέδια του αρχιτέκτονα Ξενοφώντος Παιονίδη και με δωρεά του μεγαλέμπορου Ιωάννη Παπάφη, ο οποίος κατοικούσε στη Μάλτα. Ενώ τα πρώτα χρόνια λειτουργίας οι οικότροφοι ήταν μόλις 57, το 1962 ο αριθμός ξεπερνούσε τους 400. Εκτός από διαμονή, προσέφερε μαθήματα τεχνικής εκπαίδευσης: ραπτική, υποδηματοποιία και ξυλουργική. Με την πάροδο των χρόνων λειτούργησαν και άλλα τμήματα εκπαίδευσης, όπως σιδηρουργία, επιπλοποιία, ηλεκτρολογία και μηχανουργική, στις νέες εγκαταστάσεις που προστέθηκαν το 1930 και το 1952. Για ένα χρονικό διάστημα από το 1912 έως το 1913 στέγασε προσωρινά στρατιωτικό νοσοκομείο, όπου και πεθαίνει ο βασιλιάς Γεώργιος Α΄. Χρησίμευσε εκ νέου ως στρατιωτικό νοσοκομείο τα διαστήματα 1917-1919, 1940 και 1944 και επανέρχεται στην αρχική του χρήση το 1947. Κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου φιλοξενεί χιλιάδες παιδιά, θύματα του πολέμου και το 1959 κτίζεται στο προαύλιο ο ναός του Αγίου Ιωάννη του Προδρόμου. Η λειτουργία του συνεχίζεται μέχρι σήμερα¹⁹⁴.

Το κτίριο έχει κάτοψη σχήματος Ε και οργανώνεται σε τρία επίπεδα: ισόγειο και δύο όροφοι **(εικ.56)**. Στις όψεις ο οριζόντιος άξονας υπογραμμίζεται με γείσα και διακοσμητικές ταινίες που διαμορφώνονται σε τρεις οριζόντιες ζώνες. Στην πρόσοψη το κεντρικό τμήμα προεξέχει ελαφρώς δημιουργώντας πρότυλο από ιωνικούς κίονες που οδηγεί στην είσοδο από τρία τοξωτά ανοίγματα **(εικ.57)**. Το κλιμακοστάσιο μπροστά από την είσοδο είναι μαρμάρινο με επίσης μαρμάρινα κιγκλιδώματα. Στη ζωοφόρο της κιονοστοιχίας είναι χαραγμένοι οι στίχοι του ποιητή Π. Παπαγεωργίου.

¹⁹³ *Νεώτερα μνημεία Θεσσαλονίκης*, 92-93. Τρακοσοπούλου 2005, 230.

¹⁹⁴ *Νεώτερα μνημεία Θεσσαλονίκης*, 170.

Σε όλες τις όψεις κυριαρχεί η συμμετρία, με τοξωτά ή τετράγωνα παράθυρα που πλαισιώνονται από απλές κορνίζες κόκκινου χρώματος και με ψευδοπαραστάδες, διπλές στο κεντρικό τμήμα και μονές στο υπόλοιπο, που φέρουν ιωνικά επίκρανα και οριζόντιες ραβδώσεις. Στο εσωτερικό οι χώροι, τόσο στο ισόγειο όσο και στους ορόφους, ακολουθούν την τυπική διάταξη των δημόσιων κτιρίων της εποχής και διαμορφώνονται περιμετρικά ενός κεντρικού διαδρόμου. Στο ισόγειο ο προθάλαμος χωρίζεται από τον χώρο του κλιμακοστασίου με δύο κιονοστοιχίες, παρόμοιας μορφής με την κιονοστοιχία του πρόπυλου.¹⁹⁵ Η συμμετρία, η κανονικότητα και η λιτή όψη κατατάσσουν το κτίριο στο αρχιτεκτονικό κίνημα του νεοκλασικισμού που απαντά σε πολλά κτίρια της πόλης της τελευταίας δεκαετίας του 19^{ου} αιώνα.

Ορφανοτροφείο «Καρόλου Αλλατίνι»

Το κτίριο βρίσκεται στη συμβολή των οδών Παρασκευοπούλου 3 και Σπάρτης και ανεγέρθηκε στα τέλη του 1890, σε σχέδια αγνώστου αρχιτέκτονα. Το 1900 ως ιδιοκτήτριες αναφέρονται οι αδερφές Ελένη, Αναστασία και Χρυσή Πρακίτα και το 1903 αγοράζεται από τον Σέρβο Χατζή Μπεκήρ. Το 1929 το κτίσμα περιήλθε στην Εβραϊκή Κοινότητα προκειμένου να στεγάσει το Ορφανοτροφείο Αλλατίνι, αφού το αρχικό κτίριο καταστράφηκε στην πυρκαγιά του 1917. Πριν τη γερμανική κατοχή το ορφανοτροφείο αριθμούσε 50 ορφανά, τα οποία στάλθηκαν σε στρατόπεδα συγκέντρωσης. Μετά τον πόλεμο φιλοξένησε οικογένειες και το 1972 πουλιέται στον σημερινό ιδιοκτήτη Ανδρέα Παράσχου και στεγάζει το 11^ο Δημοτικό Σχολείο. Σήμερα, παραμένει ακατοίκητο.

Το κτίσμα είναι διώροφο, ορθογώνιας κάτοψης, και διακρίνεται για τον εκλεκτικισμό του που συνδυάζει στοιχεία από διαφορετικές αρχιτεκτονικές μορφές. Η συμμετρία στις όψεις επιτυγχάνεται με τονισμό του κεντρικού άξονα που φέρει ανοικτούς εξώστες και επάλληλα «σαχνισιά» (**εικ.58**). Ο διάκοσμος αντλεί στοιχεία από κλασικιστικά και αναγεννησιακά πρότυπα, αναμεμιγμένα με στοιχεία από την λαϊκή μακεδονική αρχιτεκτονική. Στο δυτικό τμήμα μια μεγάλη μαρμάρινη κλίμακα οδηγεί στην είσοδο, ενώ στον όροφο δημιουργείται στεγασμένος εξώστης. Η ανατολική όψη διαθέτει δύο «σαχνισιά» στους ορόφους που προβάλλουν στηριγμένα σε χυτοσιδερένια φουρούσια (**εικ.59**). Στο εσωτερικό οι χώροι διαμορφώνονται εκατέρωθεν ενός μεγάλου ορθογώνιου χώρου, ο οποίος είναι διαμπερής και οδηγεί

¹⁹⁵ *Νεώτερα μνημεία Θεσσαλονίκης*, 170-171.

στη μια πλευρά στην πίσω αυλή και στην άλλη πλευρά στον κυρίως δρόμο με τη μορφή κλειστού εξώστη. Οι όροφοι συνδέονται μεταξύ τους και με τον κυρίως χώρο με ξύλινο κλιμακοστάσιο.¹⁹⁶

Ιεροσπουδαστήριο Μονής Λαζαριστών

Η Μονή των Αδερφών του Ελέους του Αγ. Βικέντιου βρισκόταν στην περιοχή Ζεϊτινλίκ, έξω από τα δυτικά τείχη της πόλης, σε οικόπεδο που είχε αγοραστεί από τους Καθολικούς το 1859. Το μοναστικό τάγμα, γνωστό ως Λαζαριστές, είχαν αναπτύξει πλούσια δράση στην Ελλάδα το β' μισό του 19^{ου} αιώνα. Το 1883 αγοράστηκε ένα ακόμα οικόπεδο απέναντι από τη μονή, όπου κτίστηκε το 1886 το Ιεροσπουδαστήριο των μοναχών του τάγματος, που προοριζόταν για τη μόρφωση των καθολικών ιερωμένων. Τα σχέδια έγιναν από τον αρχιτέκτονα Aubauer και το κτίριο περιλάμβανε σπουδαστήριο, οικοτροφείο, σχολείο και κήπο. Στις αρχές του 20^{ου} αιώνα το κτίριο μετατράπηκε σε γεωργική σχολή και το 1917 στέγασε το στρατηγείο των στρατευμάτων της ENTENTE. Κατά τη διάρκεια της Κατοχής καταλήφθηκε από τα γερμανικά στρατεύματα και μετά τον πόλεμο υπήρξε για πολλά χρόνια η κατοικία αρκετών οικογενειών, ανταρτόπληκτων, άστεγων, άπορων, ενώ ορισμένοι χώροι εκμισθώνονταν ως εργαστήρια και αποθήκες. Μετά το σεισμό του 1978 το κτίριο άρχισε να εγκαταλείπεται και σήμερα στεγάζει το Κρατικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης¹⁹⁷.

Το κτίριο αποτελείται από δύο πτέρυγες που ενώνονται και σχηματίζουν Γ (εικ.60). Η βορειοανατολική πτέρυγα έχει δύο ορόφους και καταλήγει σε πυργοειδή διαμόρφωση και η νοτιοανατολική πτέρυγα περιλαμβάνει ισόγειο, δύο ορόφους και ψηλή στέγη με φεγγίτες. Οι όψεις του κτιρίου είναι απλές με συμμετρικά ανοίγματα και απλά διακοσμητικά στοιχεία (εικ.61). Οι απολήξεις στις στενές πλευρές της βορειοανατολικής πτέρυγας διαμορφώνουν αετώματα πλαισιωμένα με τριγωνικές κορυφώσεις, όπου έχουν χαραχτεί συμβολικά γράμματα και σταυροί, καθώς και η κτητορική επιγραφή. Στο εσωτερικό οι χώροι διαμορφώνονται γύρω από έναν κεντρικό διάδρομο και στις δύο πτέρυγες. Στους κεντρικούς αυτούς διαδρόμους

¹⁹⁶ *Νεώτερα μνημεία Θεσσαλονίκης*, 194-195.

¹⁹⁷ *Νεώτερα μνημεία Θεσσαλονίκης*, 152-154

οδηγούν δύο κλιμακοστάσια, τα οποία ενώνονται με διώροφη στοά αποτελούμενη από πεσσούς και χαμηλά τόξα.¹⁹⁸

Παλαιά Σχολή Αναλήψεως

Στην οδό Δελφών 131 βρίσκεται ένα νεοκλασικό κτίριο που στέγασε την Σχολή Αναλήψεως στις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Κτίστηκε το 1910, σύμφωνα με την επιγραφή του υπέρθυρου, από δωρεά της οικογένειας Μελά. Σύμφωνα με τα αρχεία του σχολείου, το 1908 συστάθηκε επιτροπή για την ανέγερση του σχολείου που αποτελείτο από τον Γεώργιο Σοφιαλίδη, τον γιατρό Κατακάλου, τον Αντώνιο Νάστου, τον Δημήτριο Καρακάση, τον Μητρούδη Αναστάσιο, τον Νέστορα Τύπα, τον Νικόλαο Ζάμη και τον Γεώργιο Βικόπουλο. Μέρος των εξόδων για την ίδρυση του σχολείου συγκεντρώθηκαν και από έρανο που οργάνωσε η επιτροπή για το σκοπό αυτό. Το σχολείο άλλαξε πολλές ονομασίες: Αστική Σχολή Πύργων, Αστική Σχολή Αναλήψεως, 12^ο Μικτό Δημοτικό σχολείο, 12^ο Δημοτικό σχολείο Α΄ Περιφέρειας, 4^ο Δημοτικό σχολείο Θεσσαλονίκης Α΄ Περιφέρειας. Στις αρχές του 20^{ου} αιώνα αποτελούσε το μοναδικό σχολείο της ανατολικής Θεσσαλονίκης και φοιτούσαν σε αυτό 542 μαθητές. Κατά τη διάρκεια της Κατοχής επιτάχθηκε από τους Γερμανούς και το ημιυπόγειο χρησίμευε ως κρατητήριο. Σήμερα, στεγάζει τα 81^ο και 73^ο Δημοτικά σχολεία.

Το κτίριο, νεοκλασικού στυλ, έχει κάτοψη σχήματος Η, δηλαδή αποτελείται από ένα κεντρικό τμήμα και δύο προεξέχοντα άκρα. Περιλαμβάνει ημιυπόγειο, υπερυψωμένο ισόγειο και επίστεψη με στηθαίο όπου ενσωματώνεται η ξύλινη κεραμοσκεπής στέγη. Στην πρόσοψη τα συμμετρικά τοποθετημένα ορθογώνια παράθυρα πλαισιώνονται από ψευδοπαραστάδες με απλά γραμμικά επίκρανα (εικ.62,63). Το κεντρικό τμήμα προεξέχει ελαφρώς σχηματίζοντας έναν μικρό στεγασμένο χώρο. Πάνω από αυτόν σχηματίζεται τριγωνικό αέτωμα που φέρει ανάγλυφη διακόσμηση από κουκουβάγια και φυτικά μοτίβα, ενώ η κορνίζα του αετώματος περικλείεται από πήλινα ακροκέραμα. Το ημιυπόγειο περιλαμβάνει μία αίθουσα διδασκαλίας, αποθήκες, αίθουσα προσκόπων και χώρους υγιεινής, ενώ το ισόγειο αποτελείται από οκτώ αίθουσες διδασκαλίας και δύο γραφεία. Οι αίθουσες

¹⁹⁸ *Νεώτερα μνημεία Θεσσαλονίκης*, 152-153.

διαμορφώνονται ένθεν και ένθεν διαδρόμου στρωμένου με πλακάκια, ενώ το δάπεδο στις αίθουσες είναι ξύλινο.¹⁹⁹

3.5 Νοσοκομεία

Από το 1850 και μετά δίνεται μια ώθηση στην επαναφορά των δημοσίων υπηρεσιών στο οθωμανικό κράτος και, ως εκ τούτου, ο τομέας της δημόσιας υγείας βελτιώνεται και με την ίδρυση νέων νοσοκομειακών κτιρίων. Ταυτόχρονα, η εφαρμογή αρχιτεκτονικών τύπων του δυτικού κόσμου λειτούργησε και ως μήνυμα για κοινωνική αλλαγή. Επιπλέον, ο ανταγωνισμός ανάμεσα στις διάφορες εθνοθηρησκευτικές ομάδες ήταν έντονος, αλλά γόνιμος, καθώς άφησε πίσω του τα ίχνη μιας εξαιρετικά ενδιαφέρουσας αρχιτεκτονικής άποψης.

Δημοτικό νοσοκομείο

Στις παρυφές της Άνω Πόλης, κοντά στα ανατολικά τείχη και πίσω από το νεκροταφείο της Ευαγγελιστρίας βρίσκεται το Οθωμανικό Δημοτικό Νοσοκομείο, το οποίο είναι σήμερα γνωστό ως νοσοκομείο «Άγιος Δημήτριος». Όλη η περιοχή από τα ανατολικά τείχη μέχρι τον Κεδρηνό λόφο, τα λατομεία και το Αγίασμα του Αγίου Παύλου ανήκε στην Ελληνική κοινότητα και το 1875 ιδρύθηκε το νεκροταφείο της Ευαγγελιστρίας και κτίστηκε ο ομώνυμος ναός. Το νοσοκομείο ιδρύθηκε το 1904 από τις τούρκικες αρχές πάνω σε θέση αρχαίου νεκροταφείου, αφού απέσπασαν αυθαίρετα το συγκεκριμένο τμήμα της περιοχής. Τα σχέδια ήταν του αρχιτέκτονα Ξενοφώντα Παιονίδη. Αρχικά έφερε την ονομασία «Νοσοκομείο Απόρων Ξένων» ή Χαμιδιέ και μετά την απελευθέρωση μετονομάστηκε σε Δημοτικό Νοσοκομείο, όταν περιήλθε στη ιδιοκτησία του Δήμου. Το 1971 περιήλθε στην ιδιοκτησία του Ελληνικού Δημοσίου.²⁰⁰ Το συγκρότημα αποτελείτο από το κεντρικό κτίριο, ένα κτίριο «Φθυσιατρείου» στα βορειοανατολικά, το οποίο κατεδαφίστηκε το 1955, και ένα κτίριο «Λυσιατρείου» στην νότια πλευρά, που μετατράπηκε σε δημοτικό βρεφονηπιακό σταθμό. Το κεντρικό κτίριο είναι επίμηκες ορθογώνιο σε σχήμα Π, δηλαδή από ένα κεντρικό τμήμα που είναι τριώροφο και δύο πλαϊνά τμήματα που αποτελούνται από δύο ορόφους. Επίσης, το κεντρικό τμήμα προεξέχει ελαφρώς (εικ.64). Η κύρια είσοδος σχηματίζει προστώο με διπλούς πεσσούς που απολήγουν

¹⁹⁹ *Νεώτερα μνημεία Θεσσαλονίκης*, 179.

²⁰⁰ *Νεώτερα μνημεία Θεσσαλονίκης*, 162. Ζυγομαλάς 2008γ, 250.

σε διακοσμητικά πήλινα αγγεία. Το στήθαιο της επίστεψης διακοσμείται με μικρές πήλινες κολώνες και στην κορυφή σχηματίζεται καμπύλο αέτωμα με ανάγλυφες φυτικές διακοσμήσεις και πήλινα αγγεία. Τα συμμετρικά ανοίγματα φέρουν περιμετρικά διακοσμητικές κορνίζες, ενώ σιδεριές, φανάρια και πήλινα στοιχεία συμπληρώνουν την διακόσμηση των όψεων. Το κτίσμα ακολουθεί νεοκλασικά πρότυπα με στοιχεία αναγεννησιακά και έχει παρόμοια αρχιτεκτονική μορφή με το Στρατηγείο (εικ.65).²⁰¹

Το εσωτερικό διαμορφώνεται από ένα κεντρικό πυρήνα όπου στεγάζονται οι διοικητικές υπηρεσίες και από τέσσερις πτέρυγες με τους θαλάμους νοσηλείας. Στην πίσω πλευρά διαμορφώνεται ημικυλινδρικός χώρος εν είδει αυλίας, όπου βρίσκονται τα χειρουργεία, στοιχείο που απαντά και σε άλλα νοσοκομεία της εποχής. Το κτίριο περιβάλλεται από κήπο περιφραγμένο με λιθόκτιστο τοίχο. Τη δεκαετία του 1930 ανεγέρθηκε στο δυτικό τμήμα του συγκροτήματος ξυλόστεγος μικρός ναός και τη δεκαετία του 1970 κατασκευάστηκαν νέα τμήματα ανάμεσα στις τέσσερις πτέρυγες, καθώς και ένα κτίσμα στη βορειοδυτική πλευρά, προκειμένου να καλύψουν τις αυξανόμενες ανάγκες του νοσοκομείου. Η λειτουργία του συνεχίζεται μέχρι σήμερα²⁰².

Ιταλικό Νοσοκομείο

Το νεοκλασικό κτίριο του Ιταλικού νοσοκομείου κτίστηκε στην οδό Κονίτσης 13 (σημερινή οδός Γρηγορίου Λαμπράκη). Ήταν γνωστό ως νοσοκομείο «Βασίλισσα Μαργαρίτα» και κτίστηκε από τον αρχιτέκτονα Pietro Arigoni το 1894 για λογαριασμό της Ένωσης Ιταλών Ιεραποστόλων. Η παρουσία των Ιταλών στην πόλη ήταν ιδιαίτερα έντονη εκείνη την εποχή λόγω της συμμετοχής τους στα μεγάλα δημόσια έργα²⁰³. Ο γνωστός αρχιτέκτονας Vitaliano Poselli έκανε ορισμένες τροποποιήσεις και προσθήκες στις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Μετά την απελευθέρωση συνέχισε η λειτουργία του ως Νοσοκομείο Λοιμωδών, ενώ στη διάρκεια της Κατοχής το κτίριο επιτάχθηκε από τους Γερμανούς και από το 1945 λειτουργεί ως Νοσοκομείο Ειδικών Παθήσεων.

²⁰¹ Νεώτερα μνημεία Θεσσαλονίκης, 162-163. Ζυγομαλάς 2008γ.

²⁰² Τρακοσοπούλου 2005, 204-206.

²⁰³ Τρακοσοπούλου 2005, 206

Το νεοκλασικού στυλ κτίριο περιλαμβάνει έναν κεντρικό πυρήνα, στον οποίο έχουν προσαρτηθεί δύο πτέρυγες σχήματος T, οι οποίες απολήγουν σε γωνιακά διαμερίσματα με αψιδωτές κόγχες, όπου η θέση των χειρουργείων (**εικ.66,67**). Διαθέτει ημιυπόγειο και δύο ορόφους. Το κεντρικό τμήμα φέρει όψη με προσεγμένη διακόσμηση από δίρριχτη στέγη, ξύλινη κορνίζα και φουρούσια, ενώ καταλήγει σε τριγωνικό αέτωμα. Τα συμμετρικά τοποθετημένα ανοίγματα χωρίζονται με ψευδοπαραστάδες που κοσμούν και τις ακμές του κτιρίου και φέρουν ιωνικά κιονόκρανα. Το συγκρότημα του νοσοκομείου περιλαμβάνει, επίσης, ένα διάωροφο κτίσμα με συμμετρική διάταξη ανοιγμάτων με καμπύλο ανώφλι, ένα χαμηλό ισόγειο κτίσμα που στεγάζει ηλικιωμένους ασθενείς, μία δεξαμενή νερού και διάφορες ημιπροσωρινές κατασκευές που καλύπτουν τις ανάγκες του νοσοκομείου. Ενδιαφέρον παρουσιάζει το παρεκκλήσι γοθτικού στυλ με τοξωτή θύρα από τριπλή κορνίζα και ανάγλυφη παράσταση από το μάτι του βοδιού. Τέλος, το κτίριο της διεύθυνσης φέρει συμμετρικά παράθυρα που επιστέφονται από μικρούς θόλους από σοβά διακοσμημένοι με φυτικά μοτίβα.²⁰⁴

Παλιό Ρωσικό Νοσοκομείο

Το κτίριο καταλαμβάνει το τετράγωνο που περικλείεται από τις οδούς Παπαναστασίου, Ύδρας, Θ. Χαρίση και Ομήρου. Το οικόπεδο αυτό ανήκε αρχικά σε Βούλγαρο, Τούρκο και Εβραίο ιδιώτες και το 1904 αγοράστηκε από τον Νικόλαο Χατζηλαζάρου, εκπρόσωπο της Ρωσικής κυβέρνησης, προκειμένου να ανεγερθεί νοσοκομείο. Η κατασκευή χρονολογείται το 1907 με δαπάνη της Ρωσικής κυβέρνησης και των Ρώσων ασκητών του Αγίου Όρους. Μετά τη Ρωσική επανάσταση το κτίριο φιλοξενεί Έλληνες πρόσφυγες από τη Ρωσία. Το 1925 μετατρέπεται σε Μαιευτική Γυναικολογική Κλινική και το 1939 σε Δημόσιο Μαιευτήριο. Το 1975 εγκαταλείπεται και για λίγα χρόνια στεγάζει σε ένα τμήμα του το 24^ο Γυμνάσιο. Το 1980 περιέρχεται στα χέρια του Ελληνικού δημοσίου και σήμερα στεγάζει το Ιστορικό Αρχείο της Μακεδονίας.

Το κτίριο είναι διάωροφο, ορθογώνιας κάτοψης με αψιδωτή απόληξη στην πίσω πλευρά (**εικ.68**). Στην κύρια όψη, επί της οδού Παπαναστασίου, τα μεγάλα τοξωτά παράθυρα χωρίζονται με ημικίονες που φέρουν κορινθιακά κιονόκρανα. Παρόμοιοι ημικίονες πλαισιώνουν και την τοξωτή θύρα. Οι υπόλοιπες όψεις είναι πιο

²⁰⁴ *Νεώτερα μνημεία Θεσσαλονίκης*, 168-169. Τρακοσοπούλου 2005, 206.

λιτές χωρίς διακοσμητικά στοιχεία. Μαρμάρινο κλιμακοστάσιο οδηγεί στην είσοδο που διαμορφώνεται από μια περίτεχνη ξύλινη πόρτα με ρόδακα στο υπέρθυρο. Το επιστύλιο φέρει ανάγλυφη διακόσμηση από ελικοειδή μοτίβα. Το εσωτερικό αποτελείται από ένα κεντρικό αίθριο, περιμετρικό διάδρομο και τους χώρους που διαμορφώνονται γύρω από το αίθριο, κατά την τυπική διάταξη των κτιρίων της εποχής. Η αψιδωτή αίθουσα στην πίσω πλευρά με τα μεγάλα ανοίγματα από γαλάζιο κρύσταλλο φιλοξενούσε το χειρουργείο (εικ.69). Στην ανατολική πλευρά είναι προσαρτημένη τετράγωνη αίθουσα με δωμάτια που οργανώνονται γύρω από ένα μικρό διάδρομο. Στο κτίριο είναι έντονη η συνύπαρξη των νεοκλασικών και αναγεννησιακών στοιχείων, ενώ αισθητή είναι η τάση για επίδειξη και προβολή.²⁰⁵

3.6 Χάνια και εμπορικά κτίρια

Ένα ακόμη είδος κτιρίων ήταν τα χάνια. Ήταν ιδιωτικά κτίρια τα οποία χρησίμευαν ως καταλύματα για τους ταξιδιώτες και τα ζώα τους. Τα χάνια ήταν ιδιοκτησία κυρίως των Τούρκων, αλλά και Ελλήνων, Εβραίων και Βουλγάρων. Αρχικά εντοπίζονται εντός των τειχών πλησίον της αποβάθρας και κατά το 18^ο αι. και έξω από αυτή. Η κατασκευή του σιδηροδρόμου το 1871 και η επέκταση της πόλης εκτός των τειχών προς ανατολή και δύση οδήγησε στην κατασκευή χανιών και πέριξ των περιοχών αυτών με τα περισσότερα να εντοπίζονται στην περιοχή του Βαρδαρίου, στη δυτική είσοδο της πόλης.²⁰⁶ Προς τα τέλη του 19^{ου} αιώνα πολλά από τα χάνια άρχισαν να λειτουργούν και ως επαγγελματικές στοές. Σύμφωνα με τις έρευνες, το 1906 υπήρχαν στην πόλη 87 χάνια, από τα οποία άλλα διατηρήθηκαν αλλάζοντας χρήση και άλλα εγκαταλείφθηκαν ή κατεδαφίστηκαν.²⁰⁷ Στην περιοχή της Αγοράς, η οποία οριζόταν στα βόρεια από την Εγνατία οδό, στα νότια από την παλαιά οδό Ι. Τσιμισκή (σημερινή οδός Αγίου Μηνά), στα ανατολικά από το λουτρό της Αγοράς και στα δυτικά από την οδό Μ. Αλεξάνδρου, υπήρχαν πολλά κτίρια που λειτουργούσαν ως χάνια και εμπορικά κέντρα, τα περισσότερα από τα οποία είτε καταστράφηκαν από την πυρκαγιά του 1917 είτε κατεδαφίστηκαν.

²⁰⁵ *Νεώτερα μνημεία Θεσσαλονίκης*, 172-173.

²⁰⁶ Γαβρά 1986, 147-148

²⁰⁷ Γρηγορίου 2003, 50.

Κύρτση Χάνι και Passage Kyrtsi

Το Κύρτση χάνι βρίσκεται στην οδό Εδέσσης 5 και μαζί με τα όμορα κτίρια στην ίδια οδό αποτελούν μια ενιαία αρχιτεκτονική ενότητα, εξαιρετα δείγματα του νεοκλασικισμού. Η χρονολογία ανέγερσής του παραμένει άγνωστη, ωστόσο πρέπει να αναχθεί στα τέλη του 19^{ου} αιώνα, γύρω στα 1880, κρίνοντας από το αρχιτεκτονικό στυλ. Μέχρι το 1910 το κτίριο ανήκε στον Δαβή-Ισαάκ Μπενσουσάν, ο οποίος το πούλησε στον Αβδουρραχμάν Ταφίκ Βέη. Η ονομασία «Κύρτση» προέκυψε από τα αρχικά γράμματα που σημειώνονται ανάγλυφα στο κλειδί του υπέρθυρου της εισόδου και είναι όμοια με εκείνα του κτιρίου της οδού Β. Ουγκώ 10. Το κτίριο είναι διώροφο, ορθογώνιας κάτοψης. Εξωτερικά ο κατακόρυφος άξονας τονίζεται με την προβολή του κεντρικού τμήματος με το τριγωνικό αέτωμα και ο οριζόντιος άξονας υπογραμμίζεται με το προεξέχον γείσο που χωρίζει το ισόγειο από τον πρώτο όροφο. Στην πρόσοψη του άνω ορόφου τα τετράγωνα παράθυρα είναι τοποθετημένα σε συμμετρική διάταξη (**εικ.70,71**). Εσωτερικά το κλιμακοστάσιο ακριβώς απέναντι από την είσοδο οδηγεί στον άνω όροφο, όπου δημιουργείται εξώστης με περίτεχνη σιδεριά και χυτοσιδηρά φουρούσια. Στον όροφο τα δωμάτια οργανώνονται γύρω από έναν κεντρικό διάδρομο, θυμίζοντας την αρχική χρήση του κτιρίου, σήμερα το κτίριο χρησιμοποιείται ως χώρος εστίασης²⁰⁸.

Στην οδό Β. Ουγκώ αρ. 10 βρίσκεται ένα κτίριο το οποίο ήταν γνωστό ως Passage Kyrtsi, σύμφωνα με την εγχάρακτη επιγραφή που υπάρχει στο υπέρθυρο της εισόδου. Πρόκειται για την παλαιά εμπορική στοά Κύρτση που συνδέει την Β. Ουγκώ με την δίοδο Κύρτση (σήμερα πάροδος Εδέσσης). Στον ίδιο δρόμο υπήρχε και η στοά Κύρτση – Τουρπάλη που κατεδαφίστηκε το 1978. Το κτίσμα ανεγέρθηκε πιθανόν το 1868 και στέγαζε εκτός από χάνι και εμπορικά καταστήματα. Ο Κύρτσης ήταν πλούσιος έμπορος της εποχής και ήταν κάτοχος και άλλων κτιρίων της περιοχής.²⁰⁹

Το κτίριο, νεοκλασικού στυλ, αποτελείται από ισόγειο και δύο ορόφους, ενώ έχει δύο εισόδους, μία στην Β. Ουγκώ και μία στην πάροδο Εδέσσης. Οι όψεις χαρακτηρίζονται από τη συμμετρία των τετράγωνων ανοιγμάτων που πλαισιώνονται από παραστάδες με κάθετες ραβδώσεις και γραμμικά επίκρανα, ενώ επιστέφονται με ταινίες που φέρουν ανάγλυφη διακόσμηση (**εικ.72,73**). Έντονα προεξέχον γείσο

²⁰⁸ *Νεώτερα μνημεία Θεσσαλονίκης*, 44. Γρηγορίου 2003, 45-47. Τρακοσοπούλου 2005, 247-248

²⁰⁹ *Νεώτερα μνημεία Θεσσαλονίκης*, 48.

χωρίζει τους δύο ορόφους και η στέγη καλύπτεται με κεραμίδια. Στο εσωτερικό τα δωμάτια διαμορφώνονται γύρω από έναν κεντρικό χώρο, τυπική διάταξη των κτιρίων αυτού του είδους.²¹⁰ Το κτίριο σήμερα λειτουργεί ως χώρος καταστημάτων και αποθηκών.

Εμνιέτ Χάνι

Το μουσουλμανικό αυτό χάνι βρίσκεται στην οδό Εδέσσης 3 και είναι γνωστό και ως μέγαρο Νάτσινα. Ανεγέρθηκε το 1896 και η ονομασία Εμνιέτ Χαν σημαίνει χάνι εμπιστοσύνης. Αρχικά ήταν μουσουλμανικής ιδιοκτησίας, αλλά μετά την Ανταλλαγή πέρασε στα χέρια της Εθνικής Τράπεζας και το 1927 αγοράστηκε από τον Θεόδωρο και τη Μελλομένη Νάτσινα.²¹¹

Το κτίριο, ορθογώνιας κάτοψης, αποτελείται από υπόγειο, ισόγειο και δύο ορόφους (**εικ.74**). Αποτελεί αντιπροσωπευτικό δείγμα του εκλεκτικιστικού στυλ με ανάμειξη στοιχείων από διάφορες αρχιτεκτονικές μορφές. Η κύρια πρόσοψη χαρακτηρίζεται από τις κατακόρυφες ψευδοπαραστάδες με ραβδώσεις που καταλήγουν σε κεφαλές Κορών, οι οποίες στηρίζουν το προεξέχον γείσο της στέγης. Επιπλέον, η νοτιοδυτική γωνία προβάλλει προς τα έξω σε όλο το ύψος των ορόφων και υποβαστάζει λεοντοκεφαλή (**εικ.75**). Στο ισόγειο διακοσμημένοι ξύλινοι δοκοί διαμορφώνουν ανοίγματα επιμερίζοντας τον χώρο. Ξύλινο κλιμακοστάσιο με μεταλλικό κιγκλίδωμα οδηγεί στους ορόφους, στους οποίους τα διαμερίσματα διαμορφώνονται γύρω από έναν κεντρικό χώρο. Ο δεύτερος όροφος φωτίζεται από μεταλλική γυάλινη στέγη στη θέση του κλιμακοστασίου, ενώ σε ένα χώρο του σώζονται ίχνη από τοιχογραφία.²¹² Το 1953 το κτίριο στέγασε το χρηματιστήριο εμπορευμάτων και σήμερα χρησιμοποιείται ως χώρος γραφείων και καταστημάτων.

Συναφή κτίρια της οδού Εδέσσης

Η οδός Εδέσσης ονομαζόταν την περίοδο της Τουρκοκρατίας Tas Hani, ένδειξη ότι στην περιοχή υπήρχαν αρκετά χάνια και καταστήματα λόγω της γειτνίασης με το λιμάνι. Τα κτίρια που σώζονται, αν και είναι άγνωστη η αρχική τους

²¹⁰ *Νεώτερα μνημεία Θεσσαλονίκης*, 48. Τρακοσοπούλου 2005, 247-248.

²¹¹ Γρηγορίου 2003, 40.

²¹² *Νεώτερα μνημεία Θεσσαλονίκης*, 46-47. Γρηγορίου 2003, 40.

χρήση, δημιουργούν μια αρχιτεκτονική ενότητα και αποτελούν αντιπροσωπευτικά δείγματα των αρχιτεκτονικών μορφών που επικράτησαν στα τέλη του 19^{ου} και τις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Το κτίριο της οδού Εδέσσης 4, νεοκλασικιστικού στυλ, έχει ορθογώνια κάτοψη και καλύπτεται με τετράρριχτη στέγη από ξύλο. Οι νεώτερες επεμβάσεις έχουν αλλοιώσει την κάτοψη και την όψη του. Στην πρόσοψη του ορόφου διατηρούνται τρία τοξωτά ανοίγματα που διαχωρίζονται με κίονες που φέρουν απλό γραμμικό επίκρανο **(εικ.76)**. Στις γωνίες του κτίσματος ψευδοπαραστάδες με οριζόντιες ραβδώσεις υψώνονται έως την απόληξη του κτιρίου. Στο εσωτερικό σώζεται το αρχικό ξύλινο κλιμακοστάσιο που οδηγεί στον άνω όροφο. Σήμερα στεγάζει εμπορικό κατάστημα.²¹³

Το κτίριο της οδού Εδέσσης 6 είναι ορθογώνιο και διώροφο με την κάτοψη του ορόφου να οργανώνεται γύρω από έναν κεντρικό οκταγωνικό χώρο με μεταλλική γυάλινη στέγη. Στην πρόσοψη του ισόγειου τα ανοίγματα ορίζονται από τέσσερις πεσσούς με οριζόντιες ραβδώσεις και προεξέχον γείσο χωρίζει το ισόγειο από τον άνω όροφο **(εικ.77)**. Στην πρόσοψη του ορόφου και στην ίδια ευθεία με τους πεσσούς ψευδοπαραστάδες με κορινθιακά επίκρανα υψώνονται μέχρι την στέγη του κτίσματος.²¹⁴ Το κτίσμα είναι γνωστό ως «Μπενσουσάν Χαν» και σήμερα φιλοξενεί πολιτιστικές εκδηλώσεις.

Το κτίριο της οδού Εδέσσης 7 χαρακτηρίζεται από την προβολή τμήματος της όψης προς τα έξω υπογραμμίζοντας τον κατακόρυφο άξονα και διαμορφώνοντας σαχισί. Στις γωνίες οι ψευδοπαραστάδες φέρουν γραμμικό επίκρανο και στο εσωτερικό διατηρείται το ξύλινο κλιμακοστάσιο **(εικ.78)**.²¹⁵ Σήμερα στο ισόγειο υπάρχουν καταστήματα και στον άνω όροφο εργαστήρια.

²¹³ *Νεώτερα μνημεία Θεσσαλονίκης*, 42.

²¹⁴ *Νεώτερα μνημεία Θεσσαλονίκης*, 42.

²¹⁵ *Νεώτερα μνημεία Θεσσαλονίκης*, 45.

Στοά Σαούλ

Η στοά Σαούλ, γνωστή και ως «Άστυ Σαούλ» βρίσκεται στη συμβολή των οδών Βασιλέως Ηρακλείου 15 και Βενιζέλου 15. Κτίστηκε πριν το 1879 από τον Σαούλ Μοδιάνο, εβραίο επιχειρηματία από το Λιβόρνο της Ιταλίας. Το 1906 το συγκρότημα οριζόταν στα βόρεια από την οδό Πλουτάρχου, στα νότια από την οδό Βασιλέως Ηρακλείου και στα δυτικά το οικοδόμημα έφτανε μέχρι την οδό Μεγάλου Αλεξάνδρου. Η πυρκαγιά του 1917 κατέστρεψε μεγάλο τμήμα του συγκροτήματος και η χάραξη της Ερμού και της Ίωνος Δραγούμη περιόρισε την έκτασή του. Το 1929 με σχέδια του Κάρολου Μοδιάνο κτίζεται το νέο τμήμα της στοάς επί της οδού Βενιζέλου και συνδέεται με το διασωθέν τμήμα επί της Βασιλέως Ηρακλείου. Ο γνωστός αρχιτέκτονας Ελί Μοδιάνο είχε τα γραφεία του εντός της στοάς. Το κτίσμα παραμένει στα χέρια των απογόνων του Μοδιάνο μέχρι το 1961, οπότε περνάει στην κατοχή των σημερινών ιδιοκτητών.²¹⁶

Το συγκρότημα αποτελείται από δύο εσωτερικούς, κάθετους μεταξύ τους, πεζόδρομους, οι δύο κεραίες των οποίων είναι υπαίθριες και οι άλλες δύο βρίσκονται μέσα στη στοά που έχει σχήμα Γ **(εικ.79)**. Οι όψεις διακρίνονται από τις ψευδοπαραστάδες νεοαναγεννησιακού στυλ και από τους εξώστες με τις μπαλούστρες και τα φουρούσια. Η κεντρική είσοδος είναι τοξωτή με ανάγλυφα διακοσμητικά στοιχεία και έκλεινε με μεταλλική θύρα. Στο υπέρθυρο ήταν χαραγμένο το όνομα της στοάς «Site Saul», που δεν σώζεται **(εικ.80)(εικ.81)**. Η εσωτερική όψη προς τη μεριά των υπαίθριων πεζόδρομων φέρει συμμετρικά ανοίγματα στον όροφο και στο ισόγειο τα ανοίγματα των καταστημάτων χαρακτηρίζονται από τη θολωτή διαμόρφωση των υπερθύρων. Στον εσωτερικό πεζόδρομο μια ανάγλυφη τοξοστοιχία από τη μία πλευρά και μία ζωγραφική τοξοστοιχία από την άλλη πλευρά δίνουν έναν έντονο διακοσμητικό χαρακτήρα. Στον όροφο τα δωμάτια διατάσσονται σε σειρά κατά μήκος ενός διαδρόμου**(εικ.82)**. Μαρμάρινο κλιμακοστάσιο οδηγεί στον άνω όροφο, όπου μέχρι το 1979 σωζόταν οι οροφολογίες του διαδρόμου. Το τμήμα της στοάς που κτίστηκε το 1929 χαρακτηρίζεται από στοιχεία της Art-Deco, όπως η οργάνωση σε επίπεδες και καμπύλες επιφάνειες και οι γεωμετρικές κορνίζες των ανοιγμάτων.²¹⁷

²¹⁶ *Νεώτερα μνημεία Θεσσαλονίκης*, 51.

²¹⁷ *Νεώτερα μνημεία Θεσσαλονίκης*, 51. Τρακοσοπούλου 2005, 247.

Χάνι Κορυτσά

Το χάνι Κορυτσά είναι κτισμένο στην οδό Μοναστηρίου 7, στη συμβολή με την οδό Οδυσσέως, ενώ στην ίδια οδό υπήρχαν άλλα δύο χάνια, το «Πατέρα» χάνι και το «Κρούσοβο» χάνι, τα οποία κατεδαφίστηκαν. Το χάνι κτίστηκε το 1902 από τον Χατζή-Μουσταφά και το 1907 αγοράστηκε από ιδιώτες με καταγωγή από το Μοναστήρι. Λειτούργησε ως χάνι και ως ξενοδοχείο Ε΄ κατηγορίας έως το 1967. Το 1981 συζητήθηκε από τους αρμόδιους φορείς το θέμα της κήρυξής του ως διατηρητέο μνημείο, ωστόσο το 1983 πυρκαγιά κατέστρεψε τον άνω όροφο, ο οποίος και κατεδαφίστηκε. Σήμερα, στο ισόγειο που διασώθηκε λειτουργούν εμπορικά καταστήματα.

Το κτίσμα έχει τετράγωνη κάτοψη και ήταν αρχικά διώροφο (**εικ.83**). Οι όψεις του ήταν απλές με συμμετρικά τοποθετημένα παράθυρα και γείσο από τούβλα που χώριζε το ισόγειο από τον όροφο σε όλη την περίμετρο του κτιρίου (**εικ.84**). Η είσοδος βρισκόταν στη συμβολή των οδών Αναγεννήσεως και Οδυσσέως. Εσωτερικά τα δωμάτια ήταν οργανωμένα γύρω από μια αυλή. Στο ισόγειο μεγάλες αψιδωτές εισοδοί οδηγούσαν στις αποθήκες, τα βοηθητικά δωμάτια και τους στάβλους. Στον άνω όροφο η πρόσβαση στα δωμάτια γινόταν μέσω ενός περιμετρικού διαδρόμου που σχημάτιζε εξώστη, τυπική διάταξη των κτιρίων φιλοξενίας της εποχής. Το κτίσμα είναι κατασκευασμένο από αργούς λίθους στο ισόγειο και πλίνθους στον άνω όροφο και η στέγη ήταν ξύλινη (**εικ.85**). Τα δωμάτια ήταν μικρά, τετράγωνα, και έφεραν ανοίγματα προς τη μεριά της αυλής.²¹⁸ Αποτελεί το μοναδικό χάνι της πόλης που διατηρεί την αρχική του μορφή, παρόλες τις ζημιές και τις επεμβάσεις που υπέστη τα νεώτερα χρόνια.

²¹⁸ *Νεώτερα μνημεία Θεσσαλονίκης*, 158-159.

3.7 Οικίες

Οι οικίες που διατηρούνται στη Θεσσαλονίκη από την περίοδο της Τουρκοκρατίας ανήκουν χρονολογικά στο β' μισό του 19^{ου} αιώνα και στις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Ελάχιστες σώζονται στο κέντρο της πόλης, συνέπεια της καταστροφής που προκάλεσε η πυρκαγιά του 1917 και οι μεταγενέστερες επεμβάσεις και κατεδαφίσεις. Στην Άνω πόλη, που από τον 16^ο αιώνα διαμορφώθηκε σε τούρκικη συνοικία, οι κατοικίες ξεχωρίζουν για την επιρροή τους τόσο από την ντόπια μακεδονική αρχιτεκτονική όσο και από τον νεοκλασικισμό και τον εκλεκτικισμό. Από την άλλη μεριά, οι επαύλεις της λεωφόρου των Πύργων (σημερινή Βασιλίσσης Όλγας) διακρίνονται για τον συνδυασμό αρχιτεκτονικών μορφών που τους προσδίδει πολυτέλεια και προσωπική προβολή.

Βίλλα Χαφίζ Μπέη

Η βίλλα Χαφίζ Μπέη είναι μία από τις παλαιότερες βίλλες που κτίστηκαν στην λεωφόρο Βασιλίσσης Όλγας (αρχικά λεωφόρος των Πύργων). Ανεγέρθηκε το 1897 με σχέδια του αρχιτέκτονα Ξενοφώντα Παιονίδη κατά παραγγελία του Αλβανού Μπέη Χάσαν Πρίστινα. Από το 1910 έως το 1935 στέγασε την εμπορική σχολή Κωνσταντινίδη και στη συνέχεια το βρεφοκομείο «Άγιος Στυλιανός». Κατά τη διάρκεια της Κατοχής επιτάχθηκε από τους Γερμανούς και από το 1948 μέχρι σήμερα στεγάζει την Σχολή Τυφλών²¹⁹.

Η βίλλα αυτή, όπως και οι περισσότερες στην ίδια λεωφόρο, ανήκει ως προς την αρχιτεκτονική μορφή στο εκλεκτικιστικό στυλ. Το κτίριο είναι διώροφο, με ημιυπόγειο και σοφίτα, ορθογώνιας κάτοψης **(εικ.86)(εικ.87)**. Οι όψεις χαρακτηρίζονται από τη συμμετρική διάταξη των ανοιγμάτων που φέρουν τοξωτή ή αετωματική επίστεψη με ανάγλυφα διακοσμητικά στοιχεία **(εικ.88)**. Οι ψευδοπαραστάδες, το σύνθετο γείσο και οι οριζόντιες ταινίες προσδίδουν πολυτέλεια, ενώ τα ανάγλυφα στοιχεία συμπληρώνουν τον διάκοσμο. Στον πρώτο όροφο οδηγεί μαρμάρινο κλιμακοστάσιο και πάνω από την κεντρική είσοδο στον δεύτερο όροφο σχηματίζεται εξώστης με μεταλλικό κιγκλίδωμα. Στο εσωτερικό και των δύο ορόφων η οργάνωση των χώρων ακολουθεί μια απλή διάταξη με τα δωμάτια να οργανώνονται

²¹⁹ Κολοβού, 2018, 2-5.

εκατέρωθεν ενός κεντρικού διαδρόμου.²²⁰ Γύψινα και ξύλινα διακοσμητικά στοιχεία στο εσωτερικό των δωματίων σώζονται σε αρκετά καλή κατάσταση, με ορισμένες παρεμβάσεις και προσθήκες.

Βίλλα Γιουσοφ και Αχμέτ Καπαντζή

Η βίλλα βρίσκεται επί της λεωφόρου Βασ. Όλγας, στο ύψος της οδού Μ. Μπότσαρη. Κτίστηκε το 1905 με σχέδια του αρχιτέκτονα Pierro Arigoni μετά από παραγγελία του Εβραίου εμπόρου Αχμέτ Καπαντζή. Στέγασε πρόσφυγες από τη Μικρά Ασία, το Ισπανικό προξενείο, τα γραφεία του Ερυθρού Σταυρού, της Γκεστάπο, του Ν.Α.Τ.Ο και του Οργανισμού Πολιτιστικής Πρωτεύουσας της Ευρώπης «Θεσσαλονίκη 1997». Σήμερα αποτελεί ιδιοκτησία ενός ιδιώτη αλλά εξακολουθεί να είναι ανεκμετάλλευτο.²²¹

Το κτίριο, τριώροφο με ακανόνιστη κάτοψη, πιθανόν είναι το πρώτο κτίσμα που ιδρύθηκε με τεχνοτροπία αρ νουβώ (**εικ.89**)(**εικ.90**). Στην κύρια όψη το κεντρικό τμήμα προεξέχει σχηματίζοντας στον πρώτο όροφο καμπυλωτό άνοιγμα («σαχισί») που κλείνει με γυάλινο στέγαστρο. Στον δεύτερο όροφο εξώστη που σχηματίζεται έχει τρία ανοίγματα με ζωγραφικό διάκοσμο στα μεσοδιαστήματα. Στο υπερώο υπάρχει ένας μικρός ξύλινος εξώστης που καλύπτεται από τη στέγη. Εντύπωση προκαλεί η διαγώνια τοποθέτηση της μαρμάρινης σκάλας που οδηγεί στην κεντρική είσοδο, γύρω από την οποία οι τοίχοι διακοσμούνται με ανάγλυφα μοτίβα της Ανατολής. Τα υπέρθυρα των ανοιγμάτων έχουν διάφορες μορφές – άλλα τοξωτά, άλλα ισλαμικού τύπου -, ενώ πλούσια είναι η διακόσμηση των κιγκλιδωμάτων και των ξύλινων αντηρίδων που στηρίζουν τη στέγη. Οι τοιχογραφίες αποτελούνται από φυτικά μοτίβα και απομιμήσεις μεταλλικών στοιχείων. Εσωτερικά οι χώροι οργανώνονται γύρω από έναν κεντρικό διάδρομο, ωστόσο ο διαχωρισμός κύριων και βοηθητικών χώρων είναι διακριτός: στους κύριους χώρους ένα μνημειακό κλιμακοστάσιο ενώνει τους ορόφους, ενώ μια μονάχα μια μικρή ξύλινη κλίμακα εξασφαλίζει την επικοινωνία των βοηθητικών χώρων²²². Από τον αρχικό διάκοσμο διατηρούνται λίγες τοιχογραφίες, οροφολογραφίες και ξύλινες επενδύσεις.

²²⁰ Ζυγομαλάς 2008στ, 254; Κολοβού, 2018, 5-7.

²²¹ Ζυγομαλάς 2008ζ, 255.

²²² *Νεώτερα μνημεία Θεσσαλονίκης*, 238-240. Τρακοσοπούλου 2005, 318-320.

Βίλλα Σεϊφουλάχ Πασά

Η έπαυλη Σεϊφουλάχ Πασά ή βίλλα Μορντώχ, επί της Βασιλίσσης Όλγας 162, στο ύψος της οδού 25^{ης} Μαρτίου, κτίστηκε το 1905 με σχέδια του Ξενοφώντα Παιονίδη ύστερα από παραγγελία του Τούρκου μέραρχου Σεϊφουλάχ πασά. Το 1923 πουλήθηκε στους αδερφούς Σαλώμ και το 1930 στον Σαμουήλ Μορντώχ. Μετά την Κατοχή το κτίριο επιτάσσεται από την Ελληνική Βασιλική Αεροπορία και στη συνέχεια από το Γ' Σώμα Στρατού μέχρι το 1952, οπότε και περιέρχεται στην κυριότητα του Ιδρύματος Κοινωνικών Ασφαλίσεων και χρησιμοποιείται ως πολυιατρείο έως το 1972²²³.

Το κτίριο, διώροφο, κεραμοσκεπές, με ημιυπόγειο και σοφίτα, αποτελεί άλλο ένα δείγμα εκλεκτικισμού, καθώς συνδυάζει στοιχεία νεοκλασικά, αναγεννησιακά, αρ νουβώ και μπαρόκ (**εικ.91**). Το κεντρικό τμήμα της πρόσοψης προεξέχει δημιουργώντας εξώστη και στους δύο ορόφους, που φέρουν στέγη στηριγμένη σε ιωνική κιονοστοιχία (**εικ.92**)(**εικ.93**). Η μπαρόκ αετωματική απόληξη φέρει μαρμάρινο ομφαλό με αραβική επιγραφή. Τα συμμετρικά τοποθετημένα παράθυρα φέρουν αετωματική επίστεψη με ανάγλυφα στοιχεία, ενώ ιδιαίτερο και αναγνωρίσιμο στοιχείο του κτιρίου αποτελεί η γωνιακή πυργοειδής διαμόρφωση με τρούλλο στην ανατολική πλευρά(**εικ.94**). Στο εσωτερικό οι χώροι διαμορφώνονται γύρω από τον χώρο της εισόδου και τους διαδρόμους. Σε έναν από αυτούς τους χώρους βρίσκεται το κλιμακοστάσιο που οδηγεί στον πρώτο όροφο. Πλούσιος είναι ο ζωγραφικός διάκοσμος των τοίχων και των οροφών και αποτελείται κυρίως από φυτικά θέματα σε ταινίες, ρόδακες και συμπλέγματα (**εικ.95**). Η διακόσμηση ακολουθεί κλασικιστικά πρότυπα με τη χρήση φωτοσκίασης, αλλά και ανατολικά πρότυπα με την γραμμική και επίπεδη απόδοση των μοτίβων. Οι τοιχογραφίες φιλοτεχνήθηκαν από τον Τούρκο καλλιτέχνη Νουρεντίν, σύμφωνα με την υπογραφή που υπάρχει σε τοιχογραφία γραμμένη στα αραβικά.²²⁴

Βίλλα Αχμέτ Καπαντζή

Η έπαυλη βρίσκεται επί της λεωφόρου Βασιλίσσης Όλγας, απέναντι από τον ναό της Αναλήψεως. Κτίστηκε το 1890 ως εξοχική κατοικία του εμπόρου Αχμέτ Καπαντζή με σχέδια του Pierro Arigoni. Η βίλλα φιλοξένησε τον πρίγκιπα Νικόλαο

²²³ Ζυγομαλάς 2008η, 256.

²²⁴ Ζυγομαλάς 2008η, 256. *Νεότερα μνημεία Θεσσαλονίκης*, 242-245.

ως πρώτο Στρατιωτικό Διοικητή της Θεσσαλονίκης μετά τους Βαλκανικούς πολέμους και το 1917 τον Ελευθέριο Βενιζέλο ως επικεφαλής της προσωρινής κυβέρνησης. Από το 1938 έως το 1972 φιλοξένησε το 5^ο Γυμνάσιο Αρρένων,²²⁵ ενώ σήμερα στεγάζει το Πολιτιστικό Κέντρο Θεσσαλονίκης του Μορφωτικού Ιδρύματος της Εθνικής Τραπέζης.

Η έπαυλη, άλλο ένα χαρακτηριστικό δείγμα του εκλεκτικισμού, αποτελείται από ένα κεντρικό κτίριο και έναν πύργο, που μάλλον είναι μεταγενέστερος. Το κεντρικό κτίριο αποτελείται από ημιπύργιο, υπερυψωμένο ισόγειο όροφο και σοφίτα. Στο εσωτερικό οι χώροι διαμορφώνονται γύρω από την οκταγωνική κεντρική αίθουσα (εικ.96)(εικ.97). Στις γωνίες της κάτοψης τα δωμάτια σχηματίζουν γωνιακές προεξοχές. Υπάρχουν δύο κλιμακοστάσια, ένα που ενώνει το ημιπύργιο με όλα τα επίπεδα και ένα που συνδέει το ισόγειο με τον όροφο. Ο πύργος αποτελείται από τέσσερεις ορόφους. Στο εσωτερικό διατηρούνται τμήματα των οροφωγραφιών και των ξύλινων επενδύσεων. Εξωτερικά οι όψεις χαρακτηρίζονται από τον συνδυασμό απλών και τοξωτών ανοιγμάτων που φέρουν επίστεψη με ανάγλυφα διακοσμητικά στοιχεία, ενώ χαρακτηριστική είναι και η περιμετρική προεξοχή της στέγης. Στο κέντρο των κυρίων όψεων και στις γωνίες η στέγη σχηματίζει προεξέχοντα τριγωνικά αετώματα (εικ.98). Οι είσοδοι αποτελούνται από μεγάλες τοξωτές θύρες, ενώ στον όροφο δημιουργούνται εξώστες στηριγμένοι σε περίτεχνα φουρούσια.²²⁶

Βίλα αδερφών Χατζημήσεφ

Το κτίριο βρίσκεται στην οδό Βασιλέως Γεωργίου 25 και ανεγέρθηκε μεταξύ του 1896 και 1899 από τους αδερφούς Πέτρο και Νικόλαο Χατζημήσεφ, βουλγαρικής υπηκοότητας. Ύστερα από το θάνατο των αδερφών τη διαχείριση του κτιρίου αναλαμβάνει η Αεροπορική Άμυνα έως το 1952, οπότε περιέρχεται στην ιδιοκτησία του Ο.Δ.Δ.Ε.Π. Το χρονικό διάστημα 1914-1918 νοικιάζεται ως κατοικία στην οικογένεια του Άγγλου Νέλσον Ουίλιαμ Άμποτ. Μετά την μικρασιατική καταστροφή η οικογένεια Άμποτ παραχωρεί ορισμένα δωμάτια σε οικογένειες προσφύγων. Από το 1928 έως το 1935 χρησιμοποιείται ως κατοικία διαφόρων εισαγγελέων και το 1935-1936 στεγάζει τον «Σύνδεσμο παλαιών μαθητών και μαθητριών της Γαλλικής Λαϊκής Αποστολής». Στη συνέχεια χρησιμοποιήθηκε ως κατοικία του εκάστοτε Γενικού

²²⁵ Καραδήμου-Γερόλυμπου – Κολώνας 1994, 181-189.

²²⁶ Ζυγομαλάς, 2008α, 259. *Νεώτερα μνημεία Θεσσαλονίκης*, 230-233.

Διοικητή Μακεδονίας (1937-1947) και του νομάρχη Θεσσαλονίκης (1951-1952). Από το 1966 έως το 1981 στεγάζει τη Σχολή Κωφαλάων και από το 1982 έως τα πρόσφατα χρόνια το Αριστοτέλειο Ωδείο.

Το διώροφο κτίριο, τετράγωνης κάτοψης, ακολουθεί τα πρότυπα του νεοκλασικισμού, αντίθετα με τις άλλες επαύλεις της περιοχής, επιδεικνύοντας μια λιτή και αυστηρή γεωμετρική οργάνωση και συμμετρία (**εικ.99**). Στην κεντρική όψη μεγάλη μαρμάρινη κλίμακα οδηγεί στην είσοδο που πλαισιώνεται από δύο παράθυρα με απλό γραμμικό πλαίσιο και τριγωνικό αέτωμα στην κορυφή (**εικ.100**). Ίδια μορφή έχουν και τα ανοίγματα του ορόφου, ενώ η επίστεψη του κτιρίου αποτελείται από οδοντωτή ταινία, απλή κορνίζα και κτιστό στηθαίο. Το εσωτερικό χαρακτηρίζεται και αυτό από συμμετρία με τους χώρους να οργανώνονται γύρω από ένα κεντρικό διάδρομο, ενώ η προσθήκη ενός μικρού χώρου, του μαγειρείου, στην πίσω πλευρά, παραλλάζει την αυστηρή τετράγωνη κάτοψη δίνοντας μια υποτυπώδη μορφή Γ. Η βίλλα, μαζί με άλλα κτίρια της πόλης, αποτελεί ένα από τα πρωιμότερα δείγματα νεοκλασικισμού στη Θεσσαλονίκη.²²⁷

Βίλλα Ιβάν Χατζημήσεφ

Δίπλα ακριβώς από τη βίλλα των αδερφών Χατζημήσεφ, στην οδό Βασιλέως Γεωργίου 27, έκτισε το αρχοντικό του ο πατέρας τους, ο Ιβάν Χατζημήσεφ, κατά τη χρονική περίοδο 1891-1896. Μετά το θάνατό του, το κτίριο κληρονομείται στα παιδιά του. από το 1919 έως το 1952 το ελληνικό δημόσιο διαχειρίζεται το κτίριο, οπότε περιέρχεται στην ιδιοκτησία του Ο.Δ.Δ.Ε.Π. Στεγάζει αρχικά το Αμερικάνικο Προξενείο (1919-1933) και στη συνέχεια το Ε΄ Γυμνάσιο Αρρένων (1933-1938), την Εθνική Οργάνωση Νεολαίας (1938-1940), δημόσιες οικονομικές υπηρεσίες (1952-1972) και το 12^ο Δημοτικό Σχολείο από το 1974 έως σήμερα.

Το κτίριο έχει κάτοψη σε σχήμα Γ και είναι διώροφο. Οι όψεις χαρακτηρίζονται από τη συμμετρική οργάνωση των τριών ανοιγμάτων ανά όροφο (**εικ.101**)(**εικ.102**). Μαρμάρινη κλίμακα οδηγεί στην είσοδο και ο κεντρικός άξονας τονίζεται από τον ανοιχτό εξώστη του ορόφου (**εικ.103**). Μεταξύ των ανοιγμάτων οι παραστάδες φέρουν σύνθετα επίκρανα και τα παράθυρα του πρώτου ορόφου επιστέφονται με τοξωτά αετώματα, ενώ αυτά του δεύτερου ορόφου με τριγωνικά

²²⁷ *Νεώτερα μνημεία Θεσσαλονίκης*, 198.

αετώματα. Οι ακμές του κτιρίου τονίζονται από ψευδοπαραστάδες με ιωνικά επίκρανα. Οι όροφοι διαχωρίζονται με οριζόντια διακοσμητική ταινία και η επίστεψη του κτιρίου αποτελείται από κορνίζα με φουρούσια. Στο εσωτερικό οι χώροι οργανώνονται περιμετρικά γύρω από έναν κεντρικό κοινόχρηστο χώρο, όπου τοποθετείται και το κλιμακοστάσιο. Αποτελεί ένα από τα πιο αντιπροσωπευτικά δείγματα του εκλεκτικισμού στα τέλη του 19^{ου} αιώνα που συνδυάζει στοιχεία νεοκλασικισμού και αναγεννησιακά²²⁸.

Βίλλα Ναβάρο

Αμέσως μετά τα αρχοντικά των Χατζημήσεφ, στην οδό Βασιλέως Γεωργίου 29, σώζεται ένα ακόμα κτίριο που πιθανόν κτίστηκε την ίδια εποχή, δηλαδή πριν το 1898. Οι πληροφορίες για την ιστορία του κτιρίου είναι ελάχιστες. Το 1905 ως ιδιοκτήτες εμφανίζονται ο Ηλίας Πέτκος και ο Ψένος ή Σπένος. Σημερινός ιδιοκτήτης είναι ο Ζοζέφ Ναβάρο και το κτίριο στεγάζει τα γραφεία ιδιωτικής εταιρείας.

Το κτίριο διαθέτει ισόγειο και δύο ορόφους. Οι όψεις του χαρακτηρίζονται από τη συμμετρική οργάνωση των ανοιγμάτων που φέρουν απλό γραμμικό πλαίσιο και μόνο το κεντρικό άνοιγμα του δευτέρου ορόφου φέρει αετωματική επίστεψη **(εικ.104)**. Οι ψευδοπαραστάδες στις ακμές του κτιρίου και στις δύο πλευρές του κεντρικού άξονα είναι απλές, γραμμικές και τονίζουν τον κατακόρυφο άξονα. Απλό γραμμικό γείσο διαχωρίζει τους δύο ορόφους, ενώ μαρμάρινη κλίμακα οδηγεί στην είσοδο του κτιρίου. Στον όροφο υπάρχει εξώστης με μεταλλικό κιγκλίδωμα και φουρούσια. Το κτίριο διακρίνεται για το νεοκλασικιστικό του στυλ και μαζί με τα άλλα δύο αρχοντικά στην Βασιλέως Γεωργίου 25 και 27 αποτελούν μια ενδιαφέρουσα αρχιτεκτονική ενότητα στην περιοχή.²²⁹

Βίλλα Θεοδωρή Χατζημήσεφ

Στην οδό Βασιλίσσης Όλγας 3 κτίστηκε μεταξύ 1890-1896 το αρχοντικό του Θεοδωρή Χατζημήσεφ, αδερφό του Ιωσήφ Χατζημήσεφ. Στέγασε από το 1921 και για πολλά χρόνια το Α΄ Γυμνάσιο Αρρένων, ενώ από το 1928 ανήκει στο Ελληνικό Κράτος. Έξω από το κτίριο δολοφονήθηκε ο βασιλιάς Γεώργιος Α΄ το 1913. Οι Εβραίοι μαθητές του αποβλήθηκαν το 1943 και στάλθηκαν σε στρατόπεδα

²²⁸ *Νεώτερα μνημεία Θεσσαλονίκης*, 190-195.

²²⁹ *Νεώτερα μνημεία Θεσσαλονίκης*, 202.

συγκέντρωσης. Πρόσφατα, τοποθετήθηκαν έξω από το κτίριο μπρούτζινες πλάκες με τα ονόματα των δολοφονηθέντων μαθητών. Το 1997 πραγματοποιήθηκαν εργασίες αποκατάστασης και έκτοτε επαναλειτουργεί ως σχολείο.

Το δώροφο κτίριο έχει κάτοψης σχήματος Γ και οι όψεις του χαρακτηρίζονται από αυστηρή συμμετρία (**εικ.105**). Ο κεντρικός άξονας προεξέχει ελαφρώς σχηματίζοντας εξώστη στον όροφο με περίτεχνα μεταλλικά κιγκλιδώματα και φουρούσια. Οι ακμές του κτιρίου τονίζονται με διπλές ψευδοπαραστάδες με ιωνικά επίκρανα. Τα ανοίγματα επιστέφονται με τοξωτά αετώματα στο ισόγειο και με τριγωνικά στον όροφο. Η επίστεψη του κτιρίου αποτελείται από ένα προεξέχον γείσο που στηρίζεται σε πυκνή σειρά από φουρούσια και από διάτρητο στηθαίο με κομψά πλήλινα κολωνάκια «μπαλαούστρες». Το εσωτερικό αποτελείται από έναν ευρύχωρο ορθογώνιο χώρο με προθάλαμο στην πλευρά της πρόσοψης. Εκατέρωθεν του κεντρικού χώρου οργανώνονται τα δωμάτια. Τα δωμάτια του ορόφου ήταν διακοσμημένα με ζωγραφικές συνθέσεις, οι οποίες σώζονται αποσπασματικά κάτω από το σημερινό επίχρισμα. Το κτίριο παρουσιάζει όμοια μορφολογικά και διακοσμητικά στοιχεία με τη βίλλα του Ιβάν Χατζημήσεφ, ακολουθώντας τις επιταγές του εκλεκτικιστικού στυλ.²³⁰

Οικία Μοντιάνο

Δίπλα από τη βίλλα του Θεοδωρή Χατζημήσεφ, στην οδό Βασιλίσσης Όλγας 5, κτίστηκε το 1899 το αρχοντικό της οικογένειας Μοντιάνο, η οποία προερχόταν από την Ιταλία και είχε εγκατασταθεί στη Θεσσαλονίκη από τις αρχές του 18^{ου} αιώνα δημιουργώντας έναν από τους μεγαλύτερους εμπορικούς οίκους της πόλης. Το κτίριο πέρασε στην κυριότητα πολλών ιδιοκτητών και μετά τον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο δεσμεύθηκε από το Ελληνικό Δημόσιο προκειμένου να παραχωρηθεί σε άπορες οικογένειες. Τη δεκαετία του 1960 παραχωρήθηκε στο Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων προκειμένου να λειτουργήσει ως παράρτημα του Α΄ Γυμνασίου Αρρένων.

Το κτίσμα, ορθογώνιας κάτοψης, αποτελείται από ημιυπόγειο και δύο ορόφους (**εικ.106**). Οι όψεις του χαρακτηρίζονται από συμμετρία και απλότητα, ακολουθώντας τις επιταγές του νεοκλασικιστικού στυλ. Στην κύρια όψη κυριαρχεί η

²³⁰ *Νεώτερα μνημεία Θεσσαλονίκης*, 203-205.

μαρμάρινη σκάλα που οδηγεί στην είσοδο, η οποία είναι τοποθετημένη σε εσοχή και προφυλάσσεται από τον εξώστη του ορόφου **(εικ.107)(εικ.108)**. Τα ανοίγματα έχουν απλό γραμμικό πλαίσιο και πλευρικές παραστάδες και τα υπέρθυρα φέρουν γείσο που στηρίζεται σε φουρούσια. Οι θύρες επιστέφονται με τοξωτά αετώματα. Οι ακμές του κτιρίου τονίζονται με ψευδοπαραστάδες που φέρουν κορινθιακά επίκρανα. Η επίστεψη του κτιρίου αποτελείται από γείσο και κτιστό στηθαίο, ενώ στην πρόσοψη υπάρχει διάτρητη επιφάνεια από κτιστά κολωνάκια «μπαλαούστρες». Τα διακοσμητικά ανάγλυφα στοιχεία φέρουν έντονες επιδράσεις από ιταλικά αναγεννησιακά πρότυπα. Στο εσωτερικό οι χώροι διαμορφώνονται στις δύο πλευρές ενός κεντρικού ορθογώνιου χώρου, ο οποίος είναι διαμπερής. Υπάρχουν δύο κλιμακοστάσια, ένα κύριο από μάρμαρο και ένα δευτερεύον από ξύλο. Οι οροφές του ορόφου ήταν διακοσμημένες με ζωγραφικές συνθέσεις που έχουν πια καλυφθεί, ενώ διατηρείται σε καλή κατάσταση η ζωγραφική σύνθεση στην οροφή του μαρμάρινου κλιμακοστασίου.²³¹

Οικία Μιχαλίδη

Το αρχοντικό βρίσκεται στην οδό Βασιλίσσης Όλγας 18 και κτίστηκε μεταξύ των ετών 1886-1890 από τον Έλληνα Γιάνκο Θεμελή. Το 1890 πουλιέται στον γνωστό τραπεζίτη Σαούλ Μοδιάνο και το 1897 στους αδερφούς Ναάρ, γνωστούς δικηγόρους της Εβραϊκής κοινότητας. Το 1926 το αγοράζει η Αικατερίνη Μιχαλίδη, κόρη του καπνέμπορου Μιχαλίδη από τη Δράμα, και το 1972 το κληρονομεί ο γιος της Λάζαρος. Ύστερα από την ανακαίνιση και αποκατάσταση του κτιρίου το 2003 λειτούργησε ως υποκατάστημα τραπεζής. Σήμερα φιλοξενεί εστιατόριο με το όνομα «Casablanca» .

Το κτίριο έχει ορθογώνια κάτοψη και είναι διώροφο. Στο ψηλότερο σημείο σχηματίζεται σοφίτα, που καλύπτεται με κεραμοσκεπή στέγη, όπως και όλο το κτίριο. Η κύρια όψη χαρακτηρίζεται από συμμετρία με τον κεντρικό άξονα να προβάλλει σχηματίζοντας εξώστη στον όροφο **(εικ.109)(εικ.112)**. Ο εξώστης στηρίζεται σε δύο πεσσούς που περιβάλλουν την κεντρική είσοδο, ενώ δύο κίονες με ιωνικά κιονόκρανα συγκρατούν το μπαροκίζον καμπύλο αέτωμα της απόληξης **(εικ.110)(εικ.111)**. Τα ανοίγματα περιβάλλονται από απλό γραμμικό πλαίσιο και σχηματοποιημένο κλειδί, ενώ επιστέφονται με φυτική διακόσμηση από έλικες. Η μαρμάρινη εξωτερική

²³¹ *Νεώτερα μνημεία Θεσσαλονίκης*, 206-207.

κλίμακα φέρει στηθαίο με «μπαλαούστρες», και η θύρα του εξώστη στέφεται με τριγωνικό αέτωμα. Απλά γραμμικά γείσα χωρίζουν τους ορόφους υπογραμμίζοντας τον οριζόντιο άξονα και ψευδοπαραστάδες στις ακμές του κτιρίου τονίζουν τον κατακόρυφο άξονα. Το εσωτερικό φέρει την τυπική διάταξη των δωματίων γύρω από έναν κεντρικό ορθογώνιο χώρο. Ορισμένες μεταγενέστερες προσθήκες έχουν αλλοιώσει ελαφρώς την αρχική κάτοψή του. Το κτίριο αποτελεί έκφραση του εκλεκτικισμού που κυριαρχεί αυτήν την εποχή στην αρχιτεκτονική της πόλης, και ιδιαίτερα στην περιοχή των επαύλεων.²³²

Βίλλα Τζεμποργά (Πρώην Ιταλικό Προξενείο)

Το κτίσμα βρίσκεται στην οδό Βασιλίσσης Όλγας 20 και ανεγέρθηκε το 1878 σε σχέδια του Ξενοφώντα Παιονίδη ύστερα από παραγγελία του Εβραίου έμπορου Τζεμποργά. Το 1886 αγοράζεται από την κόρη του Γιώργου Όλμαν, ελβετικής υπηκοότητας και το 1894 πουλιέται στον γνωστό Ισραηλίτη δικηγόρο Εμμανουήλ Ραφαήλ Σαλέμ. Στις αρχές του 20^{ου} αιώνα μισθώνεται από το Ιταλικό κράτος, το οποίο το αγοράζει το 1924, προκειμένου να στεγάσει το Ιταλικό Προξενείο της πόλης μέχρι το 1978. Το 1984 πραγματοποιούνται μικρής κλίμακας εργασίες συντήρησης και σήμερα παραμένει ακατοίκητο.

Το κτίριο, κάτοψης σχήματος Π, διαθέτει τρεις ορόφους και χαρακτηρίζεται από τον συνδυασμό στοιχείων κλασικιστικού, αναγεννησιακού και μπαρόκ στυλ **(εικ.113)(εικ.114)**. Στην κύρια όψη κυριαρχεί ένας κεντρικός άξονας που σχηματίζει εξώστη στον δεύτερο όροφο και μια μεγάλη μαρμάρινη σκάλα οδηγεί στην μνημειακή είσοδο. Στον πρώτο όροφο σχηματίζεται εξώστης με κιγκλίδωμα από μαρμάρια κολωνάκια «μπαλαούστρες» **(εικ.115)**. Τα ανοίγματα φέρουν απλή κορνίζα και τριγωνικό αέτωμα και οι ακμές του κτιρίου τονίζονται με ψευδοπαραστάδες. Κιγκλιδώματα (κτιστά ή σιδερένια), ανάγλυφα πλαίσια στα υπέρθυρα, ανθωτά και ελικοειδή μοτίβα συμπληρώνουν τον διάκοσμο του κτιρίου. Στο εσωτερικό τα δωμάτια διαμορφώνονται γύρω από ένα επιμήκη κεντρικό χώρο. Ανάμεσα σε αυτόν και τον εξώστη του πρώτου ορόφου μεσολαβεί ένας προθάλαμος, που διαχωρίζεται από τον κεντρικό χώρο με μια μεγάλη τζαμαρία διακοσμημένη με ξυλόγλυπτες κορνίζες και θυρώματα. Ανθωτά γύψινα μοτίβα κοσμούν τις οροφές των δωματίων. Το κλιμακοστάσιο που οδηγεί στον δεύτερο όροφο βρίσκεται στην ΒΔ

²³² *Νεώτερα μνημεία Θεσσαλονίκης*, 210-211.

όψη και είναι προσπελάσιμο από την αυλή. Η αρχιτεκτονική του κτιρίου αντιπροσωπεύει το εκλεκτικιστικό στυλ, όπως και άλλα κτίρια στην περιοχή.²³³

Βίλλα Οσμάν Αλή Μπέη

Η βίλλα, στην οδό Βασιλίσσης Όλγας 36, ανεγέρθηκε το 1897 για να στεγάσει την οικογένεια του Τούρκου εμπόρου Οσμάν Αλή Μπέη. Το 1908 περιήλθε στην ιδιοκτησία του εμπορικού ακόλουθου της Βουλγαρίας Αθανά Σόπωφ και φιλοξένησε τον βασιλιά της Βουλγαρίας Φερδινάνδο κατά την επίσκεψή του στη Θεσσαλονίκη το 1913. Το 1914 στεγάζει το Γενικό Προξενείο της Βουλγαρίας, αλλά το 1915 καταλαμβάνεται από τους Αγγλογάλλους και το κτίσμα χρησιμεύει ως Γενικό Στρατηγείο. Με την αποχώρηση των Γάλλων το 1920 το αρχοντικό καταλαμβάνεται από οικογένειες Ελλήνων αξιωματικών και το 1922, μετά την μικρασιατική καταστροφή, μεταφέρθηκαν στο κτίριο τα παιδιά από το ορφανοτροφείο της Σμύρνης. Γνωστό ως ορφανοτροφείο «Μέλισσα», το ίδρυμα θα δημιουργήσει δημοτικό σχολείο και επαγγελματικά εργαστήρια και θα λειτουργήσει αδιάλειπτα – εκτός από τα χρόνια της γερμανικής κατοχής – έως το 1977. Μετά από εργασίες συντήρησης και αποκατάστασης, το κτίριο στεγάζει από το 1998 το Κέντρο Βυζαντινών Ερευνών.

Το κτίριο αποτελεί και αυτό δείγμα του εκλεκτικιστικού στυλ που άνθισε στη Θεσσαλονίκη στα τέλη του 19^{ου} αιώνα. Η κάτοψή του είναι ορθογώνια και διαθέτει ισόγειο και δύο ορόφους (**εικ.116**). Το εσωτερικό παρουσιάζει την τυπική διάταξη των δωματίων γύρω από έναν κεντρικό ορθογώνιο χώρο, ο οποίος είναι διαμπερής και υπάρχουν δύο είσοδοι: στη δυτική οδηγεί διπλή σκάλα αναγεννησιακής μορφής και στην ανατολική μνημειώδη μαρμάρινη κλίμακα. Στην ανατολική πλευρά η θύρα είναι τοξωτή και στον όροφο σχηματίζεται εξώστης με μεταλλικό κιγκλίδωμα, ενώ στην απόληξη του κεντρικού άξονα ξεχωρίζει αέτωμα με μπαρόκ στοιχεία. Τα ανοίγματα, συμμετρικά οργανωμένα, διαχωρίζονται με ψευδοπαραστάδες και φέρουν τοξωτά αετώματα. Διακοσμητική ταινία-γείσο διακοσμημένη με ανάγλυφα μοτίβα διαχωρίζει τους ορόφους, ενώ τα ιωνικά επίκρανα των ψευδοκιόνων εμπνέονται από κλασικιστικά πρότυπα (**εικ.117**).²³⁴

²³³ *Νεώτερα μνημεία Θεσσαλονίκης*, 212-213.

²³⁴ *Νεώτερα μνημεία Θεσσαλονίκης*, 216-217.

Οικία Δειρουάν Αβδουλλάχ ή Chateau mon Bonheur

Το κτίριο στην οδό Βασιλίσσης Όλγας 110 κτίστηκε το 1890 για τον Αβδουλλάχ, αλλά πέντε χρόνια αργότερα αγοράστηκε από τον Δημήτριο Ιωάννη Τσακιρντέκη. Τα σχέδια είναι του αρχιτέκτονα Φρειδερίκου Σαρνώ. Ονομάστηκε Chateau mon Bonheur λόγω της μεγάλης χρυσής επιγραφής που έστησε ο Τσακιρντέκης στην εξώθυρα, εκφράζοντας την αγάπη του για τη σύζυγό του. Χρησιμοποιήθηκε ως οικοτροφείο των εκπαιδευτηρίων Σχοινά, φιλοξένησε οικογένειες προσφύγων και στέγασε για αρκετά χρόνια το Σώμα Προσκόπων. Κηρύχτηκε διατηρητέο το 1984 και σήμερα παραμένει ακατοίκητο και εγκαταλελειμμένο, ενώ έχει υποστεί αρκετές καταστροφές που έχουν αλλοιώσει την αρχική του μορφή.

Το κτίσμα αποτελείται από δύο επιμέρους κτίρια, από τα οποία το ένα χρησίμευε ως κατοικία και το άλλο ως βοηθητικός χώρος ή καφενείο. Από το δεύτερο κτίσμα διατηρείται μόνο ένα τμήμα του. Αναγνωρίσιμα στοιχεία του ιδιαίτερου αυτού κτίσματος είναι οι ενετικού ρυθμού επάλξεις και οι εξωτερικές όψεις που είναι επενδυμένες με κόκκινα τούβλα, η σύνθεση και προβολή των οποίων συνδράμουν στην ποικιλόμορφη διακόσμηση των όψεων (**εικ.118-120**). Το κτίριο, ακανόνιστης κάτοψης, παρουσιάζει στοιχεία μεσαιωνικού στυλ με μεγάλα ορθογώνια και τοξωτά ανοίγματα. Το εσωτερικό του έχει υποστεί πολλές φθορές και επεμβάσεις που έχουν αλλοιώσει την αρχική του διαμόρφωση, ενώ σοβατίσματα έχουν καλύψει τον ζωγραφικό διάκοσμο.²³⁵

Λαογραφικό Μουσείο

Το κτίριο του Λαογραφικού Μουσείου, επί της Βασιλίσσης Όλγας 84, κτίστηκε το 1906 ως κατοικία του Εβραίου Γιακό Μοδιάνο, με σχέδια του μηχανικού Ελί Μοδιάνο. Μετά την απελευθέρωση της πόλης το κτίριο αγοράστηκε από τον Δήμο Θεσσαλονίκης και χρησιμοποιήθηκε ως κατοικία του εκάστοτε γενικού διοικητή της Μακεδονίας. Αργότερα στεγάστηκε στο κτίσμα η Στρατιωτική-Ιατρική Σχολή και η Ιερατική Σχολή. Το 1970 ιδρύεται το Λαογραφικό και Εθνολογικό Μουσείο και ύστερα από εργασίες επισκευής και συντήρησης το κτίσμα μετατρέπεται σε εκθεσιακό χώρο που συνεχίζει να λειτουργεί μέχρι σήμερα.

²³⁵ *Νεώτερα μνημεία Θεσσαλονίκης*, 234-235.

Το κτίριο αποτελεί ένα από τα πιο χαρακτηριστικά κτίσματα που οικοδομήθηκε σύμφωνα με τις επιταγές του καλλιτεχνικού ρεύματος αρ νουβώ, γεγονός που οφείλεται στα σχέδια του Ελί Μοδιάνο, μηχανικός που σπούδασε στο Παρίσι και γνώρισε από κοντά τις μορφές του αρχιτεκτονικού αυτού ρεύματος. Το κτίριο αποτελείται από ημιυπόγειο, δύο ορόφους και σοφίτα **(εικ.121-123)**. Ιδιαίτερα αξιόλογη και αναγνωρίσιμη είναι η τραπεζιόσχημη στέγασή του με φολιδωτά κεραμίδια. Στο ημιυπόγειο χρησιμοποιήθηκε βαριά λίθινη τοιχοποιία, ενώ στους ορόφους διακρίνονται επιχρισμένες επιφάνειες με εμφανείς πλίνθους και μεγάλα τοξωτά ανοίγματα. Σε όλα τα επίπεδα του κτιρίου οι χώροι διαμορφώνονται ακτινωτά γύρω από έναν μεγάλο κεντρικό οκταγωνικό χώρο, στοιχείο που διακρίνει την αρ νουβώ (εικ.101). Βασικό και αναγνωρίσιμο στοιχείο της βίλλας είναι ο βαθύς, διώροφος εξώστης στα δυτικά που καμπυλώνει στη γωνία με τη νότια πλευρά και διαθέτει κίονες και ελλειψοειδή τόξα στην περίμετρο **(εικ.124)**. Το άνοιγμα για τον φωτισμό του κεντρικού κλιμακοστασίου φέρει υαλογράφημα με το βιβλικό θέμα του παραδείσου.**(εικ.125)**²³⁶

Βίλλα Χατζηλαζάρου

Το κτίριο βρίσκεται στην οδό Βασιλίσσης Όλγας 131 και κτίστηκε το 1890 από τον Περικλή Χατζηλαζάρου, εύπορου Έλληνα τραπεζίτη και υποπρόξενου των ΗΠΑ, με σχέδια του αρχιτέκτονα Ξενοφώντα Παιονίδη. Μετά την απελευθέρωση φιλοξένησε μέλη της Βασιλικής οικογένειας, ενώ το 1913 μετά τη δολοφονία του βασιλιά Γεωργίου η σορός του τίθεται σε λαϊκό προσκύνημα εντός του κτιρίου. Το 1921 πουλιέται στην οικογένεια Σιάγα, στην κατοχή της οποίας παραμένει μέχρι σήμερα.

Το κτίριο έχει ορθογώνια κάτοψη και είναι διώροφο. Ξεχωρίζει για τα νεοκλασικιστικά του στοιχεία, όπως η συμμετρία, η κανονικότητα και οι λιτές όψεις. Έχει δύο εισόδους που σχηματίζουν προστώα με κίονες κορινθιακού ρυθμού. Πάνω από τις εισόδους σχηματίζονται εξώστες με μαρμάρινα κολωνάκια «μπαλαούστρες». Εξώστες υπάρχουν και σε κάθε άνοιγμα του δευτέρου ορόφου με μεταλλικά σκαλιστά κιγκλιδώματα και φουρούσια. Τα ανοίγματα, συμμετρικά οργανωμένα, διαχωρίζονται με γραμμικούς ψευδοκίονες και φέρουν επίστεψη με ανάγλυφα διακοσμητικά στοιχεία, ενώ οι ψευδοκίονες επιστέφονται με ανάγλυφους ρόδακες

²³⁶ *Νεώτερα μνημεία Θεσσαλονίκης*, 220-223.

(εικ.126-128). Το εσωτερικό του διαμορφώνεται με τη διάταξη των δωματίων εκατέρωθεν ενός κεντρικού χώρου, όπως στα περισσότερα νεοκλασικά κτίρια της εποχής.²³⁷

Οικία Μαρόκου

Σε κοντινή απόσταση με την βίλλα Χατζηλαζάρου, στη συμβολή των οδών Βασιλίσσης Όλγας 133 και Π. Συνδίκας, κτίστηκε το 1894 οικία από τον Ιωάννη Μαρόκου. Μετά τον θάνατό του, πούληθηκε στην Έλσα Μπουρλά και το 1951 πέρασε στην κυριότητα του Ελληνικού Δημοσίου. Στέγασε το σχολείο-οικοτροφείο του Εθνικού Ιδρύματος Κωφαλάων, ενώ σχετικά πρόσφατα δημιουργήθηκε πολυχώρος εστίασης(εικ.130).

Το κτίσμα είναι ένα κυβόμορφο διώροφο κτίριο με υπόγειο και ορθογώνια κάτοψη, ενώ ακολουθεί το νεοκλασικιστικό στυλ. Στην κύρια όψη ο κεντρικός άξονας τονίζεται από το προστώ της εισόδου με πεσσίσκους που στηρίζουν τον εξώστη του άνω ορόφου. Τα ανοίγματα, συμμετρικά τοποθετημένα, φέρουν απλό γραμμικό πλαίσιο και διαχωρίζονται με ψευδοπαραστάδες με απλά επίκρανα. Απλό γραμμικό γείσο διαχωρίζει τους ορόφους και η στέγη είναι ξύλινη, εγκιβωτισμένη μέσα σε συνεχές κτιστό στηθαίο (εικ.129). Το εσωτερικό του διαμορφώνεται από δωμάτια εκατέρωθεν ενός κεντρικού χώρου, όπου βρίσκεται και το ξύλινο κλιμακοστάσιο.²³⁸

Βίλλα Νεχαμά

Το κτίριο βρίσκεται στην οδό Βασιλίσσης Όλγας 203 και κτίστηκε το 1907 από τον Εβραίο τραπεζίτη Αλμπέρτο Νεχαμά. Το 1954 αγοράστηκε από τους Σταύρο και Φρίντα Αρφαρά και το 1956 ιδιοκτήτης του άνω ορόφου εμφανίζεται ο γιατρός Κ. Ροδοκανάκης.

Το κτίριο, ορθογώνιας κάτοψης, ξεχωρίζει για το εκλεκτικιστικό του στυλ και αποτελείται από ισόγειο και δύο ορόφους. Η πρόσοψη αποτελείται από τρία ίσα μέρη, με το κεντρικό να προεξέχει έντονα (εικ.131). Τα ανάγλυφα διακοσμητικά θέματα που κοσμούν τις όψεις είναι διαφορετικά σε κάθε όροφο. Στο ισόγειο υπάρχουν τρεις οριζόντιες σκοτίες, ενώ πάνω από τα παράθυρα διαμορφώνονται λοξά ανοίγματα.

²³⁷ *Νεώτερα μνημεία Θεσσαλονίκης*, 236-237.

²³⁸ *Νεώτερα μνημεία Θεσσαλονίκης*, 238.

Στον πρώτο όροφο τα ανοίγματα πλαισιώνονται από το γεωμετρικό θέμα των δεσμών με πυραμιδοειδή απόληξη στο κέντρο. Στον δεύτερο όροφο κάτω από τα μπαλκόνια υπάρχουν διακοσμητικά στοιχεία σε σχήμα αχιβάδας και στο άνω μέρος ανθωτά και καμπύλα μοτίβα. Στο εσωτερικό οι χώροι διαμορφώνονται εκατέρωθεν ενός κεντρικού διαδρόμου, ενώ σώζονται τοιχοποιίες διακοσμημένες με φυτικά θέματα (εικ.132).²³⁹

Κάζα Μπιάνκα

Η βίλλα στην συμβολή των οδών Βασιλίσσης Όλγας 214 και Θεμιστοκλή Σοφούλη κτίστηκε στην περίοδο 1911-1913 από τον Ντίνο Φερναντέζ- Ντιάζ, Εβραίο ιταλικής υπηκοότητας, για να στεγάσει μία από τις σπουδαιότερες οικογένειες της Θεσσαλονίκης. Η βίλλα, αφιερωμένη στη σύζυγο του Φερναντέζ Μπλανς, είναι γνωστή ως Κάζα Μπιάνκα ή Βίλλα Μπλανς ή βίλλα Φερναντέζ. Τα σχέδια εκπόνησε ο γνωστός Ιταλός αρχιτέκτονας Arrigoni. Μετά τον θάνατο του Φερναντέζ και της Μπλανς το κτίριο κληρονόμησε η κόρη Αλίνη Αλιμπέρτη, στο οποίο κατοίκησε μέχρι το θάνατό της το 1965. Στη συνέχεια, η βίλλα πουλήθηκε στους Ν. και Γ. Τριάρχου και στην Σουζάνα και Σολομών Μαλλάχ. Μετά τον σεισμό του 1978 το κτίριο παραχωρήθηκε στον Δήμο Θεσσαλονίκης και σήμερα στεγάζει τη Δημοτική Πινακοθήκη.

Το κτίριο είναι διώροφο με ημιυπόγειο και σοφίτα. Το εκλεκτικιστικό στυλ της αρχιτεκτονικής μορφής του κτιρίου είναι ιδιαίτερα εμφανές, καθώς συνδυάζει στοιχεία από τον κλασικισμό, την αναγέννηση και την αρ νουβώ (εικ.133)(εικ.134). Τα κυκλικά ανοίγματα, οι ελλειπτικοί φεγγίτες, οι διακοσμητικές ταινίες, οι ξύλινες πόρτες και τα σιδερένια στοιχεία παραπέμπουν στην τεχνοτροπία της αρ νουβώ, που χρησιμοποιήθηκαν από τον Arrigoni και στη βίλλα του Γιουσούφ και Αχμέτ Καπαντζή. Η στέγαση παρουσιάζει μια ιδιόμορφη κατασκευή: αποτελείται από οξυκόρυφες αλληλοτεμνόμενες στέγες που είναι ασύμμετρα τοποθετημένες, ενώ είναι ανισοϋψείς και απολήγουν σε πυργοειδείς κατασκευές(εικ.135). Χαρακτηριστικό της στέγασης είναι επίσης η εναλλαγή γαλλικών και λεπιδωτών κεραμιδιών. Μαρμάρινη επιβλητική κλίμακα οδηγεί στην είσοδο και τον προθάλαμο, ενώ γύρω από τον κεντρικό χώρο διαμορφώνονται τα δωμάτια, άλλα τετράγωνα και άλλα ορθογώνια, τοποθετημένα ασύμμετρα τονίζοντας το ελεύθερο περίγραμμα της κάτοψης. Οι όψεις

²³⁹ *Νεώτερα μνημεία Θεσσαλονίκης*, 246.

ξεχωρίζουν για τον πλούτο των μορφολογικών στοιχείων, όπως τα ξυλόγλυπτα πλαίσια των ανοιγμάτων, τα διακοσμητικά μοτίβα από γύψο και τα περίτεχνα κιγκλιδώματα. Στο εσωτερικό τα ξύλινα πολύχρωμα δάπεδα, τα ξυλόγλυπτα κουφώματα και οι γύψινες διακοσμήσεις προσδίδουν μεγαλοπρέπεια και πολυτέλεια.²⁴⁰

Βίλλα Αλλατίνι

Το κτίριο βρίσκεται στην οδό Βασιλίσσης Όλγας 198 και ανεγέρθηκε πριν το 1888 από τον Κάρολο Αλλατίνι, γιου του γνωστού εμπόρου Μωσή Αλλατίνη, με σχέδια του Vitaliano Roselli. Την περίοδο 1909-1912 χρησίμευσε ως κατοικία-φυλακή του Αβδούλ-Χαμίτ του Β'. Το 1926 στέγασε το πανεπιστήμιο της Θεσσαλονίκης, όταν πρωτοιδρύθηκε, και κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου πολέμου λειτούργησε ως νοσοκομείο. Από το 1979 στεγάζει υπηρεσίες του Υπουργείου Εσωτερικών και σήμερα τα γραφεία της Περιφέρειας Κεντρικής Μακεδονίας.

Το κτίσμα, ορθογώνιας κάτοψης με δύο ορόφους, αποτελείται από έναν κεντρικό κυβόμορφο όγκο και δύο μικρότερους που προεξέχουν στις γωνίες **(εικ.136)**. Τα προεξέχοντα αυτά μέρη ενώνονται με τον κεντρικό με τον ανοιχτό εξώστη σχήματος Π στη νοτιοδυτική πλευρά και τον ορθογώνιο μικρό εξώστη στην απέναντι πλευρά. Μεταγενέστερες προσθήκες και επεμβάσεις έχουν αλλοιώσει αυτήν την αρχική μορφή του κτίσματος. Στις όψεις έχουν χρησιμοποιηθεί συμπαγείς πλίνθοι ως επένδυση και τα ορθογώνια ανοίγματα διατάσσονται με συμμετρία **(εικ.137)**. Οι όροφοι χωρίζονται με διακοσμητικές ταινίες από τούβλα, ενώ με πλίνθους σχηματίζονται και τα στηθαία των εξωστών που στηρίζονται σε πεσσούς ορθογώνιας διατομής. Στο εσωτερικό, σε όλους τους ορόφους, οι χώροι διαμορφώνονται γύρω από μία κεντρική αίθουσα και η επικοινωνία των ορόφων γίνεται με δύο κλιμακοστάσια αριστερά και δεξιά της εισόδου. Το κτίριο έφερε πλούσιο διακοσμητικό διάκοσμο στο εσωτερικό, ο οποίος δυστυχώς δεν διασώθηκε μετά τις επεμβάσεις που έγιναν ύστερα από το σεισμό του 1978. Σώζονται αποσπασματικά

²⁴⁰ *Νεώτερα μνημεία Θεσσαλονίκης*, 247-249.

μόνο λίγα τμήματα από τα βιτρώ στις πόρτες των δύο εισόδων και ένα δείγμα ζωγραφικού διάκοσμου σε δύο αίθουσες του δευτέρου ορόφου.²⁴¹

Βίλλα Morpurgo- Ζαρντινίδη

Η βίλλα, επί της οδού Χαιρωνείας 16, κτίστηκε το 1906 για την Φανή Ουζιέλ, ιταλικής υπηκοότητας, σύζυγο του Μωυσή Μορπούργο. Τα σχέδια εκπόνησε ο Vitaliano Roselli, του μεγάλου Ιταλού αρχιτέκτονα. Το 1940 το κτίσμα κληρονόμησε ο γιος της Γεώργιος και μετά τον εμφύλιο πόλεμο δεσμεύθηκε από το ελληνικό κράτος και στέγασε το ΠΙΚΠΑ²⁴². Το 1952 πωλήθηκε στον Νίκο Ζαρντινίδη, υπουργό Μεταφορών στην κυβέρνηση του Κωνσταντίνου Καραμανλή και ευρωβουλευτή, αλλά και επιχειρηματία, αντιπρόσωπο της FIAT. Μετά τον θάνατο του Ζαρντινίδη φιλοξένησε το 2001 το κέντρο τέχνης Villarte και το Ωδείο Βορείου Ελλάδος. Το 2015 αγοράστηκε από τον Ιβάν Σαββίδη.

Το κτίριο, ορθογώνιας κάτοψης, αποτελείται από ημιυπόγειο, δύο ορόφους και σοφίτα (εικ. 138). Το κεντρικό τμήμα της κύριας όψης προεξέχει σχηματίζοντας ανοιχτούς εξώστες στους ορόφους, που σήμερα έχουν κλείσει. Τα ανοίγματα παρουσιάζουν διάφορα σχήματα και πλαισιώνονται με φυτικά γύψινα κοσμήματα, ανάγλυφα και εγχάρακτα. Μαρμάρινη κλίμακα με περίτεχνο σιδερένιο κιγκλίδωμα οδηγεί στην είσοδο, ενώ ξύλινη διακοσμητική ταινία διατρέχει περιμετρικά το κτίριο (εικ.139). Στο εσωτερικό οι χώροι διαμορφώνονται γύρω από έναν επιμήκη διάδρομο, ενώ οι θύρες διακοσμούνται με ανάγλυφα φυτικά μοτίβα. Το κτίσμα αποτελεί ενδιαφέρον δείγμα του εκλεκτικιστικού ρυθμού με τα στοιχεία της αρ νουβώ να υπερέχουν.²⁴³

Βίλλα Χιρς

Το κτίσμα βρίσκεται στη συμβολή των οδών Βασιλίσσης Όλγας και Γραβιάς 25. Ανεγέρθηκε πιθανόν το 1911 με σχέδια του αρχιτέκτονα Pietro Arrigoni για να στεγάσει την οικογένεια του Μπενί Φερνάντεζ. Κατά τη διάρκεια της κατοχής στη βίλλα στεγάστηκε η Γκεστάπο και η Siro S.D., δηλαδή η ένωση της Γερμανικής

²⁴¹ *Νεώτερα μνημεία Θεσσαλονίκης*, 252-253.

²⁴² *Νεώτερα Μνημεία Θεσσαλονίκης*, 256.

²⁴³ *Νεώτερα μνημεία Θεσσαλονίκης*, 256. Κολώνας- Παπαματθαϊάκη 1980, 143.

Αστυνομίας και της Υπηρεσίας Ασφαλείας με αρχηγό τον Χάιντριχ. Για το λόγο αυτό το κτίριο έχει συνδεθεί με τις συλλήψεις και τα βασανιστήρια των αγωνιστών της Εθνικής Αντίστασης. Για αρκετά χρόνια στέγασε το Α΄ Αστυνομικό Τμήμα, ενώ για μικρό χρονικό διάστημα λειτούργησε ως κατάστημα παιχνιδιών. Σήμερα παραμένει ακατοίκητο²⁴⁴ (εικ.142).

Το κτίριο, ορθογώνιας κάτοψης, αποτελείται από ισόγειο, έναν όροφο και σοφίτα. Η στέγη είναι ξύλινη και παρουσιάζει έντονες κλίσεις. Δύο είσοδοι με μαρμάρινο κλιμακοστάσιο, μία στα δυτικά και μία στα νότια, οδηγούν στον όροφο και ένα ξύλινο κλιμακοστάσιο στη σοφίτα. Στην όψη επί της Βασιλίσσης Όλγας διαμορφώνεται ανοικτός εξώστης με «μπαλαούστρες» και στην ανατολική όψη «σαχνισί» (εικ.140). Τα ανοίγματα είναι συμμετρικά τοποθετημένα και περιβάλλονται από ανάγλυφα φυτικά μοτίβα ή απλό γραμμικό πλαίσιο. Ανάγλυφες μορφές κοσμούν το υπέρθυρο του εξώστη στον όροφο (εικ.141). Στο εσωτερικό τα δωμάτια οργανώνονται γύρω από μια οκταγωνική κεντρική αίθουσα, ενώ οι οροφές των δωματίων διακοσμούνται με γραπτά φυτικά μοτίβα²⁴⁵.

Αρχοντικό Αλλατίνι

Το κτίριο βρίσκεται στη συμβολή των οδών Συγγρού 9-11, Βαλαωρίτου και Βηλαρά, στο παλιό Φραγκομαχαλά της πόλης. Κτίστηκε πριν το 1874, πιθανόν το 1862, από άγνωστο αρχιτέκτονα. Το κτίριο ανήκε στη σύζυγο του Εβραίου Μοϊζέ Αλλατίνι, Ρόζα, και το 1904 πουλιέται στον Εδουάρδο Αλλατίνι. Από το 1916 στεγάζει σε τμήμα του ορόφου το υποκατάστημα της Ιονικής Τράπεζας, ενώ το 1926 με σχέδια του Μάξιμου Ρούμπενς πραγματοποιούνται προσθήκες και τροποποιήσεις στο κτίριο. Ο σεισμός του 1978 προκαλεί ζημιές στο κτίριο και το 1981 κατεδαφίζεται ένα τμήμα του.²⁴⁶ Ύστερα από εργασίες αποκατάστασης το κτίριο στεγάζει σε τμήματα του ισογείου εμπορικά καταστήματα και κέντρα εστίασης, αλλά το μεγαλύτερο τμήμα του παραμένει κακοδιατηρημένο.

Το κτίριο είναι διάωροφο, ορθογώνιας κάτοψης (εικ.143). Οι δύο όψεις επί των οδών Βαλαωρίτου και Συγγρού δεν διατηρούν την αρχική τους μορφή. Η κεντρική όψη αποτελείται από τρία ίσα μέρη με το κεντρικό να προβάλλει έντονα. Ιδιαίτερα

²⁴⁴ *Νεότερα μνημεία Θεσσαλονίκης*, 258.

²⁴⁵ *Νεότερα μνημεία Θεσσαλονίκης*, 258.

²⁴⁶ Τρακοσοπούλου 1983. *Νεότερα μνημεία Θεσσαλονίκης*, 56.

εμφανή είναι τα στοιχεία του εκλεκτικιστικού στυλ, καθώς τα παράθυρα είναι μεγάλα και αποτελούνται από δύο μέρη κατά το νεοκλασικιστικό στυλ, ενώ οι ψευδοπαραστάδες φέρουν ανάγλυφα διακοσμητικά στοιχεία **(εικ.144)**. Με τις τροποποιήσεις του 1926 δημιουργείται εσωτερικό πέρασμα που συνδέει τις οδούς Βηλαρά και Συγγρού προκειμένου να αξιοποιηθεί ο χώρος εμπορικά. Από την αρχική μορφή σώζεται το μεγάλο μαρμάρινο κλιμακοστάσιο.²⁴⁷

Κτίριο Νεδέλκου

Το κτίριο βρίσκεται στην οδό Εγνατίας 109 και κτίστηκε το 1909 από την οικογένεια Νεδέλκου, μετά την αγορά του οικοπέδου το 1907. Στο ισόγειο φιλοξενούσε εμπορικά καταστήματα, καθώς και το ιατρείο του Νεδέλκου. Ο γιος του Νεδέλκου, Κωνσταντίνος, μετέτρεψε το κτίσμα σε κλινική με τις απαραίτητες επεμβάσεις και προσθήκες. Έπειτα από τις ζημιές που προκάλεσε ο σεισμός του 1978, αποφασίστηκε η απαλλοτρίωση και η κατεδάφιση τμήματος του κτιρίου, ενέργεια που διακόπηκε το 1981, καθώς το κτίριο κηρύχθηκε διατηρητέο μνημείο. Το 2001 παραχωρήθηκε στην Αγιορείτικη Εστία.

Το κτίριο είναι διώροφο, ακανόνιστης κάτοψης και διαθέτει εσωτερική αυλή **(εικ.145)**. Ο όροφος χρησιμοποιούνταν ως κατοικία και στο ισόγειο στεγάζονταν καταστήματα. Η έντονη διακοσμητική διάθεση στην πρόσοψη, καθώς και οι ανάγλυφες παραστάσεις, αποτελούν στοιχεία που απαντούν και σε άλλα οικοδομήματα της πόλης των αρχών του 20^{ου} αιώνα και που ακολουθούν τις επιταγές του εκλεκτικιστικού στυλ. Το κεντρικό τμήμα του ορόφου προεξέχει ελαφρώς και καταλήγει σε καμπυλόμορφο μπαρόκ αέτωμα **(εικ.146)**. Διαθέτει δύο εισόδους, από τις οποίες η δυτική οδηγεί στους χώρους των καταστημάτων και η ανατολική στην εσωτερική αυλή. Από την αυλή έμπαινε κανείς στην κατοικία με δύο κλιμακοστάσια. Η κύρια όψη χαρακτηρίζεται από τη συμμετρία των ανοιγμάτων και από ανάγλυφα μοτίβα φυτικά και άλλα δουλεμένα στο γύψο, που προσδίδουν μια εικόνα ρομαντισμού. Στο εσωτερικό τα δωμάτια οργανώνονται γύρω από έναν κεντρικό χώρο σε σχήμα σταυρού, το οποίο συμπληρώνεται με μικρότερους βοηθητικούς

²⁴⁷ *Νεώτερα μνημεία Θεσσαλονίκης*, 56-57.

χώρους.²⁴⁸ Το κτίριο αποτελεί σπάνιο δείγμα του εκλεκτικισμού, καθώς συνδυάζει επιτυχώς στοιχεία ρομαντισμού, μπαρόκ, νεοκλασικισμού και αναγεννησιακά.

Βίλλα Πετρίδη

Το αρχοντικό βρίσκεται στην οδό Αναγεννήσεως 10, απέναντι από το κτίριο των δικαστηρίων, και κτίστηκε κατά το χρονικό διάστημα 1900-1910. Αρχικός ιδιοκτήτης υπήρξε ένας Βούλγαρος ιδιώτης, ο οποίος εγκατέλειψε το κτίριο μετά την απελευθέρωση. Το 1927 αγοράστηκε από την οικογένεια Πετρίδη και χρησίμευσε ως κατοικία μέχρι τη δεκαετία του 1960. Στη συνέχεια λειτούργησε ως γραφείο μεταφορών και αποθήκης μεταχειρισμένου μηχανολογικού υλικού και το 1984 κηρύχθηκε διατηρητέο μνημείο από το Υπουργείο Πολιτισμού. Οι εργασίες αποκατάστασης ξεκίνησαν τελικά το 2006 και ολοκληρώθηκαν μετά από πολλές διακοπές το 2013. Σήμερα χρησιμοποιείται περιστασιακά ως χώρος εκθέσεων και πολιτιστικών δράσεων²⁴⁹.

Το κτίριο αποτελείται από ημιπόγειο, ισόγειο, όροφο και σοφίτα και είναι κατασκευασμένο από πέτρα και τούβλο με φέρουσα τοιχοποιία. Στην πρόσοψη το κεντρικό τμήμα προεξέχει και στον όροφο σχηματίζει μπαλκόνι από πεσσούς που κλείστηκε με τζάμι. Μπαλκόνι σχηματίζεται και στη σοφίτα που καλύπτεται με δίρριχτη στέγη με κεραμίδια. Ψευδοπαραστάδες στις γωνίες του κτιρίου καταλήγουν σε συμπαγές στηθαίο με καμπύλα τμήματα. Τα παράθυρα φέρουν απλή γραμμική κορνίζα με ανάγλυφα διακοσμητικά στοιχεία. Στο εσωτερικό οι χώροι διαμορφώνονται γύρω από ένα κεντρικό διάδρομο. Το κτίριο είναι πλούσια διακοσμημένο με ανάγλυφα στοιχεία στις όψεις. Ξεχωρίζουν οι λεοντοκεφαλές στην απόληξη των ψευδοπαραστάδων, καθώς και η σύνθεση στο τύμπανο της στέγης που απεικόνιζε γυναικεία μορφή που στεφανώνει ήρωες, σύνθεση που προκάλεσε τη δυσαρέσκεια του καθεστώτος Μεταξά και καταστράφηκε ως βουλγαρικό σύμβολο. Πλούσιος είναι και ο εσωτερικός διάκοσμος με ξυλόγλυπτα και γραπτά στοιχεία στις οροφές, τα θυρώματα και τις πόρτες. Το κτίριο συνδυάζει στοιχεία του εκλεκτικισμού

²⁴⁸ *Νεώτερα μνημεία Θεσσαλονίκης*, 90-91.

²⁴⁹ Κώτσια, 2016.

και της Αρ Νουβώ και αποτελεί τυπικό δείγμα αρχιτεκτονικής μορφής των αρχών του 20^{ου} αιώνα (εικ.147).²⁵⁰

Βίλλα Ναζιφέ

Η έπαυλη στην λεωφόρο Στρατού 19, στη συμβολή της με την οδό Σαρανταπόρου, κτίστηκε το 1906. Ιδιοκτήτρια ήταν η μουσουλμανοεβραϊκής καταγωγής Χαζίζ Νιχάλ Ναζιφέ, κόρη του Απτουλάχ Αχμέτ Ραχίμ και της Εβραίας Χαβά. Η Ναζιφέ εγκαταστάθηκε στη Θεσσαλονίκη το 1895 μετά το γάμο της με τον Σουκρή Μπέη, πασά του Γεντί Κουλέ και διέμενε σε βίλλα απέναντι από το Γαλλικό σχολείο. Μετά το θάνατο του συζύγου της, παντρεύτηκε το 1899 τον Μουσταφά Εφέντη, εισαγγελέα της Θεσσαλονίκης και το 1906 το ζευγάρι εγκαταστάθηκε στη βίλλα της λεωφόρου Στρατού. Λίγα χρόνια αργότερα ο σύζυγος της Ναζιφέ πεθαίνει και η ίδια παντρεύεται για τρίτη φορά τον Σερβομωαμεθανό Τεφήκ Χαλίλ²⁵¹. Την δεκαετία του 1930, εξαιτίας οικονομικών προβλημάτων, η Ναζιφέ νοικιάζει τμήματα της έπαυλης σε εβραϊκές και ελληνικές οικογένειες. Η Ναζιφέ πεθαίνει το 1941 χωρίς να αφήσει κληρονόμους, οπότε το κτίριο περνάει στα χέρια του Ελληνικού Δημοσίου.

Το κτίριο αποτελείται από ημιυπόγειο και δύο ορόφους και είναι κτισμένο στο κέντρο μιας αυλής. Στην κύρια όψη επί της Λεωφόρου Στρατού το κεντρικό τμήμα προεξέχει ελαφρώς σχηματίζοντας εξώστη και στους δύο ορόφους από τετράπλευρους κίονες (εικ.148). Στον εξώστη του πρώτου ορόφου οδηγεί μαρμάρινη κλίμακα, ενώ η οροφή του άνω ορόφου φέρει ζωγραφικό διάκοσμο που σώζεται αποσπασματικά. Η κύρια είσοδος βρίσκεται επί της οδού Σαρανταπόρου, όπου ένα τμήμα προβάλλει σχηματίζοντας ένα μικρό προθάλαμο, όπου βρίσκεται το ξύλινο κλιμακοστάσιο που οδηγεί στους ορόφους. Στην απόληξη αυτού του τμήματος υπάρχει τριγωνικό αέτωμα με τα σύμβολα της εθνικότητας του ιδιοκτήτη. Στο εσωτερικό οι χώροι διατάσσονται εκατέρωθεν μιας επιμήκου αίθουσας που ενώνει τον εξώστη με την πίσω αυλή. Τα στοιχεία της πρόσοψης και ο ζωγραφικός διάκοσμος αποτελούν τυπικά γνωρίσματα των επαύλεων που κτίστηκαν στην πόλη

²⁵⁰ *Νεώτερα μνημεία Θεσσαλονίκης*, 157.

²⁵¹ Κολώνας 1991, 140.

στις αρχές του 20^{ου} αιώνα.²⁵² Το κτίριο παραμένει εγκαταλελειμμένο και πρόσφατα, τον Ιανουάριο του 2018, πυρκαγιά προκάλεσε πολλές ζημιές καταστρέφοντας ουσιαστικά το μεγαλύτερο τμήμα του.

Στο ίδιο οικοπέδο, επί της οδού Σαρανταπόρου 38, σε επαφή με τη βορειοανατολική όψη της βίλλας ανεγέρθηκε ένα μικρό διώροφο κτίριο από την ίδια ιδιοκτήτρια, την Ναζιφέ Χανούμ, το 1912. Το κτίριο ιδρύθηκε ενδεχομένως για να καλύψει τις ανάγκες μιας οικογένειας ή για να εξυπηρετήσει τις δραστηριότητες των γυναικών της βίλλας. Υπεύθυνος για την ανέγερσή του ήταν ο Βούλγαρος Μαστόρ Γιοβάνος, ο οποίος ολοκλήρωσε την κατασκευή την ημέρα της απελευθέρωσης της πόλης. Υπήρξε η οικία της Ναζιφέ τα τελευταία χρόνια της ζωής της. Το κτίριο, από τα αντιπροσωπευτικότερα δείγματα εκλεκτικισμού, συνδυάζει στοιχεία νεοκλασικισμού, ντόπιας λαϊκής αρχιτεκτονικής και οθωμανικού ροκοκό, που του προσδίδουν μια ιδιαίτερη και αξιόλογη αρχιτεκτονική μορφή. Στην πρόσοψη ο άνω όροφος προεξέχει ελαφρώς δημιουργώντας «σαχνισί». Το κτίριο χαρακτηρίζεται από καμπυλότητα και πλούσια διακοσμητικά στοιχεία. Τα πλαίσια των παραθύρων, οι ακμές των τοίχων, τα φουρούσια και το στηθαίο της επίστεψης διακοσμούνται με ανάγλυφα διακοσμητικά μοτίβα, όπως κοχύλια, ταινίες, άνθη και ελικοειδή κοσμήματα. Η κάτοψη του εσωτερικού είναι απλή, τετράγωνη. Από την είσοδο ένας διάδρομος οδηγεί στην πίσω αυλή και τα δωμάτια βρίσκονται εκατέρωθεν του διαδρόμου. Οι δύο όροφοι επικοινωνούν με ξύλινο κλιμακοστάσιο.²⁵³ Δυστυχώς, και αυτό το κτίριο καταστράφηκε κατά τη διάρκεια της πυρκαγιάς τον Ιανουάριο του 2018.

Καρίπειο Μέλαθρον

Στη συμβολή των οδών Ολυμπιάδος 35 και Φ. Δραγούμη, στην Άνω πόλη, σώζεται κτίριο, το οποίο ήταν γνωστό ως «οικία Αμπντουραχμάν». Η περιοχή, από το Διοικητήριο έως τα τείχη, υπήρξε τουρκική συνοικία και λίγα κτίσματα της τουρκοκρατίας διατηρούνται ακόμη.²⁵⁴ Δεν είναι γνωστή η ακριβής χρονολογία ίδρυσης, αλλά, σύμφωνα με τα αρχεία της εποχής, η ανέγερσή του πρέπει να τοποθετηθεί χρονολογικά στα τέλη του 19^{ου} και τις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Το 1915 φαίνεται ότι κατοικούνταν από τον Αμπντουραχμάν, γιο του Σουλεϊμάν. Το 1928 το

²⁵² *Νεώτερα μνημεία Θεσσαλονίκης*, 184-185.

²⁵³ *Νεώτερα μνημεία Θεσσαλονίκης*, 186-187.

²⁵⁴ Δημητριάδης 1983, 116.

κτίριο πουλήθηκε στον Σταύρο Νοτταρίδη, επιλοπώλη, και αργότερα στον Α. Καρίπη, στον οποίο οφείλει την ονομασία του. εργασίες αποκατάστασης και συντήρησης εκπονήθηκαν από το 1995 έως το 2003²⁵⁵. Σήμερα στεγάζει το Ίδρυμα Εθνικού και Θρησκευτικού Προβληματισμού.

Το κτίριο, ορθογώνιας κάτοψης, διαθέτει ημιπόγειο, υπερυψωμένο ισόγειο και όροφο, ενώ στην πίσω πλευρά υπάρχει αυλή. Εξωτερικά ακολουθείται το εκλεκτικιστικό στυλ **(εικ.149)**. Η κύρια όψη βλέπει προς την αυλή: στο ισόγειο ανοιχτός εξώστης οδηγεί με κλιμακοστάσια στην αυλή, ενώ στον όροφο δύο τμήματα υποχωρούν σχηματίζοντας στεγασμένους εξώστες. Στις πλάγιες όψεις τα γωνιακά διαμερίσματα προεξέχουν, στηριγμένα σε απλά φουρούσια. Τα ανοίγματα των παραθύρων επιστέφονται με γραμμικές κορνίζες με ανάγλυφα διακοσμητικά στοιχεία, ενώ στις θύρες προτιμάται το τοξωτό άνοιγμα. Ψευδοπαραστάδες με απλή βάση και επίκρανο πλαισιώνουν τα παράθυρα και τις ακμές του κτιρίου στο ισόγειο, ενώ στον όροφο είναι πιο περίτεχνες. Εσωτερικά τα δωμάτια οργανώνονται γύρω από έναν κεντρικό χώρο και ξύλινη σκάλα οδηγεί στον όροφο. Το κτίριο φέρει αξιόλογο ζωγραφικό διάκοσμο με επιρροές από το αρ νουβώ.²⁵⁶

Οικία Χιφζί Μπέη

Η κατοικία του καϊμακάμη Χιφζί Μπέη βρίσκεται στη συμβολή των οδών Μουσών και Θεοτοκοπούλου στην Άνω πόλη, κοντά στην πλατεία Ρομφή, όπου υπήρχε η συνοικία Iki Şerife.²⁵⁷ Ο Χιφζί Μπέης ήταν στρατιωτικός διοικητής της Θεσσαλονίκης μεταξύ των ετών 1897-1905, οπότε και έκτισε την οικία. Το κτίσμα φιλοξένησε πρόσφυγες από το 1917, ενώ αργότερα στέγασε το 7^ο Γυμνάσιο και Λύκειο. Σήμερα, στεγάζει τη Δημοτική Βιβλιοθήκη της Άνω πόλης.²⁵⁸

Το κτίριο είναι επίμηκες με ισόγειο και δύο ορόφους. Αποτελεί μια διπλοκατοικία που χωρίζεται κατά μήκος σε δύο συμμετρικά τμήματα. Η κύρια όψη του παρουσιάζει μια συμμετρία. Οι δύο όροφοι προεξέχουν από το ισόγειο δημιουργώντας σαχισιά που στηρίζονται σε φουρούσια και με ψευδοπαραστάδες διαιρούνται σε μικρότερα μέρη με την παρεμβολή δύο καμπυλόμορφων τμημάτων που φέρουν τοξωτά παράθυρα **(εικ.150)**. Τα υπόλοιπα παράθυρα είναι ορθογώνια και

²⁵⁵ Καμπούρη 2002.

²⁵⁶ *Νεότερα μνημεία Θεσσαλονίκης*, 135. Ζυγομαλάς 2008θ, 257.

²⁵⁷ Δημητριάδης 1983, 97.

²⁵⁸ Ζυγομαλάς 2008ι, 258.

φέρουν απλές κορνίζες. Σαχισί δημιουργείται και στην πλάγια αριστερή όψη. Στο ισόγειο υπάρχουν δύο κεντρικές είσοδοι με τοξωτούς φεγγίτες. Στο εσωτερικό οι χώροι διαμορφώνονται εκατέρωθεν από έναν επιμήκη διάδρομο, ενώ τα ξύλινα κλιμακοστάσια έχουν αντικατασταθεί από τσιμεντένια. Η οικία ακολουθεί την τυπική διάταξη των αστικών οθωμανικών κατοικιών, συνδυασμένη με εκλεκτικιστικά στοιχεία²⁵⁹.

Στην Άνω πόλη διατηρούνται κι άλλα κτίρια της οθωμανικής περιόδου. Άλλα έχουν επισκευαστεί και χρησιμεύουν ως κατοικίες ή στεγάζουν δημόσιες υπηρεσίες και άλλα έχουν εγκαταλειφθεί και ερειπωθεί. Πολλά κτίσματα της οδού Ηροδότου, από τον Άγιο Νικόλαο Ορφανό έως την πλατεία Καλλιθέας, με τα τυπικά «σαχισιά» και τις τριγωνικές προεξοχές δημιουργούν ένα ενιαίο αρχιτεκτονικό σύνολο αποτυπώνοντας την εικόνα της περιοχής την τελευταία περίοδο της Τουρκοκρατίας.

²⁵⁹ Γρακοσοπούλου 2005, 303-305.

3.8 Συναγωγές

Συναγωγή της Ιτάλια Γιασάν

Το κτίριο βρίσκεται στην οδό Βελισσαρίου 48, απέναντι από την εκκλησία της Αγίας Τριάδας. Ανεγέρθηκε το 1907-1908 ως κατοικία των αδερφών Λιέζερ και Ιακώβ Νεφούς ή Νεφούση, ενώ ο αρχιτέκτονας παραμένει άγνωστος. Σύμφωνα με το Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας, το 1927 περιήλθε εξολοκλήρου στην ιδιοκτησία του ενός αδερφού, του Ιακώβ Νεφούση και το 1930 αγοράστηκε από τον έμπορο Αθανάσιο Βήκα. Το 1931 περιήλθε στην ιδιοκτησία της Ισραηλιτικής Κοινότητας και στέγασε την Συναγωγή Ιτάλια Γιασάν και παράλληλα την σχολή Γιοσέφ Ισαάκ Νισίμ όπου σπούδαζαν ραββίνοι και δάσκαλοι της εβραϊκής γλώσσας, θρησκείας και ιστορίας. Κατά τη διάρκεια της Κατοχής επιτάχθηκε από τους Γερμανούς και από το 1945 έως το 1974 στέγασε το 12^ο Δημοτικό Σχολείο. Στη συνέχεια και έως το 1983 λειτούργησε ως Δραματική Σχολή του Κρατικού Θεάτρου Βορείου Ελλάδος, ενώ το 1972 αγοράστηκε από τον σημερινό ιδιοκτήτη, Ανδρέα Παράσχο.²⁶⁰ Το κτίριο υπέστη σοβαρές ζημιές από το σεισμό του 1978 και κρίθηκε διατηρητέο.

Το κτίριο διαθέτει τρεις ορόφους και στο εσωτερικό ακολουθείται η τυπική διάταξη των δωματίων γύρω από έναν κεντρικό ορθογώνιο χώρο. Οι όψεις του διακρίνονται από αυστηρή συμμετρία και τον τονισμό του κεντρικού κάθετου άξονα, σύμφωνα με τις επιταγές του κλασικιστικού στυλ (**εικ.151**). Ωστόσο, στοιχεία από κλασικά, αναγεννησιακά και μπαρόκ πρότυπα, συνδυασμένα με στοιχεία της λαϊκής μακεδονικής αρχιτεκτονικής και της αρ νουβώ, δίνουν μια ενδιαφέρουσα εκδοχή του εκλεκτικιστικού ρυθμού. Οι δύο κύριες όψεις, ανατολική και βόρεια, έχουν διαφορετική αρχιτεκτονική μορφή. Στην ανατολική διακρίνονται στοιχεία της Ιταλικής Αναγέννησης, όπως η τοποθέτηση της εισόδου στο μέσο της όψης και ο μνημειακός στεγασμένος διάροφος εξώστης με μαρμάρινη πλατιά κλίμακα. Η οροφή του εξώστη στον πρώτο όροφο διακοσμείται με ζωγραφική σύνθεση από τέσσερα ανθρωπά μοτίβα στις γωνίες και έναν κυκλικό ομφαλό στο κέντρο (**εικ.152**). Στη βόρεια όψη ο κλειστός εξώστης δημιουργεί «σαχνισί» που στηρίζεται σε δύο κτιστά φουρούσια, διακοσμημένα με καμπύλες και φυτικές ανάγλυφες παραστάσεις, εμπνευσμένες από πρότυπα της αρ νουβώ. Παρόλη την ποικιλία των αρχιτεκτονικών

²⁶⁰ *Νεώτερα μνημεία Θεσσαλονίκης*, 192.

μοτίβων και ρυθμών, το σύνολο του κτιρίου χαρακτηρίζεται από ομοιογένεια και ισορροπία.²⁶¹

²⁶¹ *Νεώτερα μνημεία Θεσσαλονίκης*, 192-193.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η ιστορία της Θεσσαλονίκης καλύπτει περίπου 2.000 χρόνια. Στο πρώτο κεφάλαιο της παρούσας μελέτης ασχοληθήκαμε με την ιστορία της επί Τουρκοκρατίας, δηλαδή από το 1430, που κατακτήθηκε και λεηλατήθηκε από τους Οθωμανούς, έως το 1912, όταν απελευθερώθηκε από τον ελληνικό στρατό, κατά τη διάρκεια του Α' Βαλκανικού Πολέμου. Μετά την άλωση της Θεσσαλονίκης, οι περισσότεροι κάτοικοι εγκατέλειψαν την πόλη ώστε να γλιτώσουν το θάνατο και την αιχμαλωσία, με αποτέλεσμα η πόλη να ερημώσει. Ωστόσο, πολύ γρήγορα κατοικήθηκε εκ νέου, μέσα και από τις προσπάθειες των Τούρκων οι οποίοι προσέφεραν προνόμια σε όσους θα πήγαιναν να την κατοικήσουν, και απέκτησε κάποια από την παλαιά της λάμψη και σημασία. Καθοριστική ήταν η σημασία του εβραϊκού στοιχείου το οποίο εγκαταστάθηκε στην πόλη μαζικά κυρίως κατά το 16^ο αιώνα και την έκανε να ανθήσει πληθυσμιακά και οικονομικά αλλά και να διαμορφώσει μία συγκεκριμένη πολιτιστική ταυτότητα, η οποία σε μεγάλο βαθμό συνεχίζεται μέχρι σήμερα, παρά το γεγονός ότι το εβραϊκό στοιχείο σχεδόν εξαλείφθηκε μετά το Ολοκαύτωμα κατά την περίοδο του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Μία περίοδο κρίσης διήλθε η πόλη κατά το 17^ο αιώνα εξαιτίας πυρκαγιών, σεισμών, επιδημιών, αλλά και εξαιτίας των νέων ανακαλύψεων, που έφεραν κάμψη του εμπορίου στην περιοχή και αύξηση του πληθωρισμού. Κατά την περίοδο αυτή, μεγάλο μέρος του πληθυσμού εγκατέλειψε την πόλη, ενώ οι οικονομικές δραστηριότητες πάγωσαν. Ωστόσο, από το 18^ο αιώνα, η πόλη αναβαθμίζεται τόσο οικονομικά όσο και κοινωνικά και πολιτισμικά, στο πλαίσιο του ρεύματος του Διαφωτισμού και της παρακμής της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Ο αιώνας αυτός αποτέλεσε την αρχή της ακμής του ελληνισμού γενικότερα, καθώς και ένα πρώτο βήμα για την απελευθέρωση του από το 19^ο αιώνα. Η Ελληνική Επανάσταση του 1821 δεν βρήκε ιδιαίτερα πρόσφορο έδαφος στη Μακεδονία, αν και υπήρξε επαναστατική δραστηριότητα, καθώς οι συνθήκες ήταν ακόμη δύσκολες. Τα κινήματα της Χαλκιδικής τα οποία εκδηλώθηκαν με αίτημα την απελευθέρωση της Μακεδονίας από τους Τούρκους είχαν άδοξη κατάληξη, ωστόσο αποτέλεσαν μία αρχή για την πιο δυναμική εκδήλωση του Μακεδονικού Αγώνα που θα διεξαγόταν στη συνέχεια. Η ίδρυση του νέου ελληνικού κράτους δεν περιελάμβανε την πόλη της Θεσσαλονίκης, αφού τα σύνορα έφταναν μέχρι τη Στερεά Ελλάδα. Ωστόσο, στην περιοχή της Μακεδονίας ξεκινά ο λεγόμενος Μακεδονικός Αγώνας, με αφορμή την

εξάπλωση του βουλγαρικού στοιχείου και τις αξιώσεις της Εξαρχίας. Ωστόσο, οι εξελίξεις στην Τουρκία οδηγούν σε πόλεμο με την Ελλάδα. Ο Πρώτος Βαλκανικός Πόλεμος είναι γεγονός και βρίσκει την Οθωμανική Αυτοκρατορία αντιμέτωπη με τους λαούς των Βαλκανίων. Για την Ελλάδα, ο πόλεμος αυτός θα είναι επικερδής, καθώς θα απελευθερώσει τη Θεσσαλονίκη και τις γύρω περιοχές. Σήμερα, η Θεσσαλονίκη αποτελεί τη συμπρωτεύουσα του ελληνικού κράτους και μία από τις σημαντικότερες πόλεις της Ευρώπης. Όπως και σε όλη την ιστορία της, αποτελεί σημαντικό λιμάνι, εμπορικό, αλλά και πολιτιστικό κέντρο, ενώ ο πληθυσμός της είναι ιδιαίτερα μεγάλος. Ο ρόλος της είναι πολύ σημαντικός στις διεθνείς πολιτικές εξελίξεις, ενώ, σήμερα, επιχειρούνται προσπάθειες για την ανάδειξή της ως μητροπολιτικής πόλης, ισάξιας άλλων μεγάλων ευρωπαϊκών πόλεων.

Το δεύτερο κεφάλαιο επικεντρώνεται στην τοπογραφία της Θεσσαλονίκης των τριών κυρίαρχων ομάδων Ελλήνων, Μουσουλμάνων και Εβραίων. Μετά την άλωση του 1430 και την μετεγκατάσταση των Ρωμανιωτών Εβραίων του 1454, η κατάσταση στην πόλη βρήκε μια προσωρινή ισορροπία. Το ελληνικό στοιχείο υπερέβαινε το τουρκικό. Το 1478, μέσα στην πεδινή πόλη μένουν 4320 μουσουλμάνοι και 6094 Έλληνες. Μοιράζονται 10 κοινές συνοικίες, ενώ υπάρχει και μια 11 αμιγώς ελληνική συνοικία, ενώ υπάρχει μια περιορισμένη κατοίκηση στην Άνω Πόλη, κυρίως Τούρκων²⁶². Οι συνεχείς εποικισμοί των Εβραίων, θα καταλάβουν ένα μεγάλο κομμάτι της Θεσσαλονίκης χαμηλότερα της Εγνατίας, ενώ από τον 17^ο αιώνα, παίρνουν και ένα σημαντικό κομμάτι πάνω από αυτήν, τη Rogoz. Το τμήμα αυτό θα σηματοδοτήσει έως και την πυρκαγιά του 1890 ένα σημαντικό πυρήνα της ισραηλιτικής κοινότητας. Φωτιές και επιδημίες θα αυξομειώνουν τους πληθυσμούς, ιδιαίτερα κατά τα τέλη του 16^{ου} και το α' τέταρτο του 17^{ου} αιώνα. Οι Έλληνες από την μεριά τους, σταδιακά εδραιώνονται σε συνοικίες προς τα ανατολικά τείχη, πάνω και κάτω από την Εγνατία, αλλά και σε πιο απομονωμένα σημεία όπως την Μητρόπολη, τον Άγιο Μηνά και γύρω από ορισμένες μονές. Ας αναφερθεί εδώ και το έτος 1874, όταν σημαντικό μέρος των αρχαίων τειχών του Κάμπου και φυσικά το παραθαλάσσιο τμήμα τους κατεδαφίζεται, μαζί με τις σχετικές ιστορικές πύλες. Τα ερείπια αυτών, πολλά εξ αυτών ανάγλυφα και επιγραφές, θα χρησιμοποιηθούν για την

²⁶² Β. Δημητριάδης, *Τοπογραφία της Θεσσαλονίκης κατά την εποχή της Τουρκοκρατίας 1430-1912* (Θεσσαλονίκη: Αφοι Κυριακίδη, 2008), 26-27.

νέα προκυμαία²⁶³. Με αφετηρία την πυρκαγιά του 1890, είχαμε αρχιτεκτονική αναπροσαρμογή τμήματος του κέντρου της πόλης, με μείωση του εμβαδού σε ποσοστό 18%²⁶⁴. Λίγο πριν την απελευθέρωση του 1912, η πόλη παρουσιάζει ένα σαφώς πιο δυτικό πρόσωπο στα πλακοστρωμένα παραθαλάσσια του ιστορικού κέντρου και φυσικά την συνοικία των Εξοχών με τις πολυτελείς επαύλεις, κυρίως Τούρκων και Εβραίων (συχνά Ντονμέδων). Σε αντίθεση οι λοιπές περιοχές διατηρούν το εθνικό και ανατολίτικο τους χρώμα, όπως και την αίσθηση των φτωχότερων τάξεων²⁶⁵. Η απογραφή του 1913, θα αποδώσει 39956 Έλληνες, 61439 Εβραίους, 45867 Τούρκους και περίπου 11000 άλλων εθνικοτήτων²⁶⁶.

Η μακράιωνη παρουσία των Οθωμανών στην Θεσσαλονίκη επηρέασε πολλούς τομείς της κοινωνικής και πολιτισμικής ζωής των κατοίκων για πολλά χρόνια μετά την απελευθέρωση. Επιπλέον, άφησε τα ίχνη της στην αρχιτεκτονική και τον δομημένο χώρο του αστικού κέντρου. Έτσι λοιπόν η εικόνα της πόλης αλλάζει αρκετές φορές την περίοδο εκείνη καθώς και το τοπίο της. Το τοπίο είναι ένας χώρος τον οποίο ο άνθρωπος δημιουργεί και διαμορφώνει ανάλογα με τις επιθυμίες του, τις επιδιώξεις του, την θρησκεία του, την καταγωγή του και γενικότερα το πολιτισμικό του υπόβαθρο. Η διαμόρφωση λοιπόν των δρόμων, των πλατειών, των γειτονιών της Θεσσαλονίκης από τις τρεις κυρίαρχες πολιτισμικές ομάδες αποτελεί στην ουσία τη διαμόρφωση ενός πολιτισμικού τοπίου σύμφωνα με τις κοινωνικοοικονομικές, θρησκευτικές και πολιτισμικές συνθήκες των ομάδων αυτών. Στο τελευταίο κεφάλαιο λοιπόν αναφερθήκαμε στην αρχιτεκτονική την περίοδο που μας απασχολεί και συγκεκριμένα στα κτίρια που μας σώζονται μέχρι σήμερα. Αμέσως μετά την προσάρτηση της Θεσσαλονίκης στο Ελληνικό κράτος ξεκινά η κατεδάφιση των μιναρέδων από τις εκκλησίες οι οποίες είχαν μετατραπεί σε τζαμιά καθώς επίσης και η κατεδάφιση πολλών άλλων κτηρίων συμβόλων της οθωμανικής εξουσίας. Ο εκσυγχρονισμός της πόλης στον τομέα της αρχιτεκτονικής και της οργάνωσης του

²⁶³ Α. Χ. Γρηγορίου και Ε. Χεκίμογλου, *Η Θεσσαλονίκη των περιηγητών 1430-1930: Επιλογές κειμένων και μαρτυριών* (Αθήνα: Μίλητος και Εταιρία Μακεδονικών Σπουδών, 2008), 170.

²⁶⁴ Α. Χ. Γρηγορίου και Ε. Χεκίμογλου, *ο. π.*, 183.

²⁶⁵ Α. Χ. Γρηγορίου και Ε. Χεκίμογλου, *ο. π.*, 200.

²⁶⁶ Β. Δημητριάδης, *ο. π.*, 463-464.

χώρου οδήγησε βαθμιαία στην εξαφάνιση των οθωμανικών καταλοίπων. Επιπροσθέτως, η πυρκαγιά του 1917 και ο σεισμός του 1978 κατέστρεψε ή προκάλεσε ανεπανόρθωτες ζημιές στα οθωμανικά κτίρια και πολλά από αυτά κατεδαφίστηκαν, καθώς κρίθηκαν ακατάλληλα προς χρήση. Έτσι, οι επί τούτου ή κατά λάθος καταστροφές συντέλεσαν στην απάλειψη του οθωμανικού και εβραϊκού στοιχείου στην πόλη. Τα κτίρια της οθωμανικής περιόδου διατηρήθηκαν μόνο σε ειδικές περιπτώσεις. Για παράδειγμα, κηρύχθηκαν διατηρητέα μνημεία τα κτίρια που διακρίνονται για την αρχιτεκτονική τους μορφή και για το μέγεθός τους, όπως το Αλκαζάρ και το Μπεζεστένι. Μολονότι η κήρυξή τους τα προστατεύει από την ολική καταστροφή, αρκετά από αυτά έχουν εγκαταλειφθεί και ερειπωθεί με συνέπεια τη σταδιακή φθορά τους. Από την άλλη μεριά, όσα κτίρια παρέμειναν στην ιδιοκτησία ιδιωτών, υπέφεραν από τις συνεχείς επεμβάσεις και τροποποιήσεις αλλοιώνοντας την αρχική τους μορφή. Η πόλη της Θεσσαλονίκης έχει την τύχη να διασώζει ορισμένα μνημεία της πρώιμης οθωμανικής περιόδου, κυρίως τζαμιά και λουτρά. Τα μνημεία αυτά διατηρήθηκαν λόγω της χρήσης τους που συνδέεται με τις θρησκευτικές και κοινωνικές αντιλήψεις των Οθωμανών. Αποτελούν μοναδικές ενδείξεις της αρχιτεκτονικής μορφής των κτιρίων της πρώιμης οθωμανικής περιόδου, χαρακτηριστικό γνώρισμα της οποίας υπήρξε η συνέχιση της βυζαντινής παράδοσης τόσο στη χρήση των δομικών υλικών όσο και στη διαμόρφωση των χώρων (πλινθοπερίκλειστο σύστημα δόμησης, οδοντωτά γείσα, σφαιρικά τρίγωνα τα οποία φέρουν τους τρούλους). Επιπλέον συνήθης πρακτική των Οθωμανών ήταν η επιλογή υλικών σε δεύτερη χρήση (spolia). Τα υλικά αυτά προέρχονταν κυρίως από αρχαίους και βυζαντινούς ναούς. Τα περισσότερα κτίσματα που διατηρούνται ανήκουν χρονολογικά στην τελευταία φάση της οθωμανικής κυριαρχίας, από τα μέσα του 19^{ου} έως τις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Στην περίοδο αυτή συντελούνται σημαντικές μεταρρυθμίσεις στην αυτοκρατορία σε μια προσπάθεια εξευρωπαϊσμού του οθωμανικού κράτους που θέλει να ακολουθήσει τις νέες συνθήκες που έχουν

διαμορφωθεί μετά την Βιομηχανική επανάσταση. Οι αλλαγές αυτές είχαν αντίκτυπο στην αστική αρχιτεκτονική και το τοπίο, καθώς η πόλη ήταν μεγάλο μεταπρατικό κέντρο. Έτσι, τα μεγάλα δημόσια έργα έδωσαν νέα πνοή στην αστική αρχιτεκτονική με την έλευση ξένων αρχιτεκτόνων και την εισροή αρχιτεκτονικών στυλ που επικρατούσαν στον δυτικό κόσμο. Παράλληλα, η αύξηση του πληθυσμού οδήγησε στην επέκταση της πόλης προς ανατολικά και δυτικά και έδωσε την ευκαιρία σε γνωστούς αρχιτέκτονες να ιδρύσουν μνημειακά κτίρια όπου εφάρμοσαν τα νέα ευρωπαϊκά ρεύματα της αρχιτεκτονικής και χρησιμοποίησαν νέα υλικά. Η αρχιτεκτονική λοιπόν, της τελευταίας φάσης της οθωμανικής κυριαρχίας δέχεται επιρροές από τη Δύση. Αρχιτέκτονες όπως ο P. Arrigoni και ο V. Poselli επιλέγουν τον εκλεκτικισμό και κατά δεύτερο λόγο τον νεοκλασικισμό για τη δημιουργία των επαύλεων στην περιοχή των Εξοχών. Εν κατακλείδι, θα λέγαμε ότι η Θεσσαλονίκη την περίοδο που μας απασχόλησε στα πλαίσια αυτής της εργασίας ήταν τριχοτομημένη σε περιοχές που διαφοροποιούνται από τις εθνότητες που την κατοικούν (Έλληνες, Μουσουλμάνοι, Εβραίοι). Κάθε εθνότητα επιλέγει το αρχιτεκτονικό στυλ ανάλογα με την ιδεολογία που εκφράζει. Έτσι λοιπόν τα πρώτα χρόνια οι Οθωμανοί επιλέγουν να χτίσουν μια σειρά από δημόσια κτήρια και κτήρια κοινής ωφελείας (τζαμιά, λουτρά) τα οποία συμβόλιζαν την εξουσία τους στην πόλη. Τα τελευταία χρόνια της Τουρκοκρατίας ανθεί στα ανατολικά της πόλης μια περιοχή στην οποία μετακομίζει η αφρόκρεμα της Θεσσαλονίκης την περίοδο εκείνη. Όσον αφορά στην αρχιτεκτονική στην περιοχή αυτή συναντάμε ένα συνονθύλευμα αρχιτεκτονικών στυλ που όπως είπαμε και παραπάνω αντιπροσωπεύουν τον κάθε ιδιοκτήτη. Οι μουσουλμάνοι χρησιμοποιούν έντονα στοιχεία μπαρόκ (Βίλλα Μορντώχ, οικία Μιχαηλίδη, σχολή Τυφλών), οι Εβραίοι επιλέγουν τον Ευρωπαϊκό εκλεκτικισμό (Βίλλα Καπαντζή, Κάζα Μπιάνκα) ενώ οι Έλληνες επιλέγουν τον νεοκλασικισμό, ρεύμα που επικρατεί και στην υπόλοιπη Ελλάδα. Τέλος, αν και περιορισμένα σε αριθμό, τα κτίσματα της οθωμανικής περιόδου που διατηρούνται

στην Θεσσαλονίκη κρατούν ζωντανή τη μνήμη ενός σημαντικού κεφαλαίου της μακράιωνης ιστορίας της.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Αναγνώστου Ιωάννου. 1958, *Διήγησις περί της τελευταίας αλώσεως της Θεσσαλονίκης*. Εκδ. Γ. Τσάρας. Θεσσαλονίκη.
2. Ανανιάδου – Τζημοπούλου Μ. 1986, *Η ανάλυση του τοπίου στο σχεδιασμό. Συμβολή στην έρευνα της αρχιτεκτονικής τοπίου*. Θεσσαλονίκη.
3. Ανδρούδης, Π. 2006, «Το μεγάλο караβάν σεράι της Θεσσαλονίκης», *Μακεδονικά*, 35, σ σ.63-99.
4. Ανδρούδης, Π. 2008. «Κοσμική Οθωμανική Αρχιτεκτονική στην Ελλάδα». Στο *Η Οθωμανική Αρχιτεκτονική στην Ελλάδα*, επιμ. Ε. Μπρούσκαρη, 51-66. Αθήνα.
5. Ανδρούδης, Π. 2014. «Νεώτερες έρευνες σε άγνωστα οθωμανικά μνημεία της Θεσσαλονίκης». *Το Αρχαιολογικό Έργο στη Μακεδονία και τη Θράκη* 24: 297-306.
6. Ανδρούδης, Π. 2015. «Το οθωμανικό λουτρό Pasa hamami (Λουτρά Φοίνιξ) της Θεσσαλονίκης. Νέα στοιχεία από τις εργασίες αποκατάστασης και συντήρησης». *Το Αρχαιολογικό Έργο στη Μακεδονία και τη Θράκη* 25: 377-386.
7. Αστρεϊνίδου, Π. και Θεολογίδου, Κ. 1983. «Οι Κήποι του Πασά. Ένα δείγμα φανταστικής αρχιτεκτονικής στη Θεσσαλονίκη την εποχή του εκλεκτικισμού». *Αρχαιολογία* 7: 84-87.
8. Αστρεϊνίδου, Π. 1984. «Χαράγματα στους μολυβδοσκεπάστους τρούλους του Μπεζεστενίου Θεσσαλονίκης». *Μακεδονικά* 24: 168-187.
9. Αστρεϊνίδου, Π. 1999. «Μπεζεστένι. Θεσσαλονίκη, Ελλάς». Στο *Κοσμική Μεσαιωνική Αρχιτεκτονική στα Βαλκάνια 1300-1500 και η διατήρησή της*, επιμ. S. Ćurčić και Ε. Χατζητρύφωνος, 286-289. Θεσσαλονίκη.
10. Αστρεϊνίδου, Π. 2009. «Μπεζεστένι Θεσσαλονίκης. Η ιστορία της αποκατάστασης». Στο *Η συντήρηση και η αποκατάσταση των οθωμανικών μνημείων στην Ελλάδα*, επιμ. Α. Στεφανίδου, 579-592. Θεσσαλονίκη.

11. Αλεξοπούλου, Α. 2009. «Γενί χαμάμ Θεσσαλονίκης, η αποκατάσταση και επανάχρηση του σινέ Αίγλη». Στο *Η συντήρηση και η αποκατάσταση των οθωμανικών μνημείων στην Ελλάδα*, επιμ. Α. Στεφανίδου, 479-492. Θεσσαλονίκη.
12. Archaeology & Arts, «Η Θεσσαλονίκη μετά την άλωση (1430-1912)», 24/06/2011, <https://www.archaiologia.gr/blog/issue/%CE%B7-%CE%B8%CE%B5%CF%83%CF%83%CE%B1%CE%BB%CE%BF%CE%BD%CE%AF%CE%BA%CE%B7-%CE%BC%CE%B5%CF%84%CE%AC-%CF%84%CE%B7%CE%BD-%CE%AC%CE%BB%CF%89%CF%83%CE%B7-1430-1912/>.
13. Αγγελόπουλος Αθανάσιος. 1991, Α. *Η Εκκλησία της Θεσσαλονίκης*. Θεσσαλονίκη: Π. Πουρναρά.
14. Αδάμ – Βελένη, Πολυξένη. 2001 *Θεσσαλονίκη νεράιδα, βασίλισσα, γοργόνα. Αρχαιολογική περιδιάβαση από την Προϊστορία στην Ύστερη Αρχαιότητα*. Θεσσαλονίκη: Ζήτρος.
15. Αδάμ – Βελένη, Πολυξένη. 2012 κ.α. (επιμ.). *Οι Εβραίοι στη Θεσσαλονίκη. Ανεξίτηλα σημάδια στον χώρο*. Θεσσαλονίκη: Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης.
16. Βακαλόπουλος, Απόστολος Ε. 1983, *Ιστορία της Θεσσαλονίκης 316 π.Χ. – 1983*. Θεσσαλονίκη: χ. ε.
17. Βακαλόπουλος, Α. 1974, « Η οργάνωση του γένους υπό του τουρκικού ζυγού και η επιβίωσή του», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. Ι, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα.
18. Βακαλόπουλος, Α. 1974, «Η θέση των Ελλήνων και οι δοκιμασίες τους από τους Τούρκους», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. Ι, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα.
19. Βαλαβανίδου, Α. 2000. «Η υδροδότηση των πόλεων: η περίπτωση της Θεσσαλονίκης». *Θεσσαλονικέων Πόλις* 1: 133-142.
20. Γαβρά, Ε. 1986. Χάνια και Καραβάν Σεράγια από τη Θεσσαλονίκη έως την πόλη των Σερρών και γύρω από αυτή από το 1774 έως το 1913. *Μακεδονικά* 25 (1985-1986), 143-179.

21. Γρηγορίου, Χ.Α. 2003. *Χάνια, Πανδοχεία, Ξενοδοχεία της Θεσσαλονίκης 1875-1917*. Θεσσαλονίκη.
22. Γρηγορίου, Αλέξανδρος Χ. και Χεκίμογλου, Ευάγγελος. 2008, *Η Θεσσαλονίκη των περιηγητών 1430-1930: Επιλογές κειμένων και μαρτυριών*. Αθήνα: Μίλητος και Εταιρία Μακεδονικών Σπουδών.
23. Δημαράς, Κ. 1974, «Το σχήμα του Διαφωτισμού», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. ΙΑ', Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα.
24. Δημητριάδης, Β. 2008, *Η τοπογραφία της Θεσσαλονίκης κατά την εποχή της Τουρκοκρατίας 1430-1912*, Εταιρία Μακεδονικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη.
25. Δημητριάδης, Β., *Η Θεσσαλονίκη κατά την Τουρκοκρατία*, http://ecourse.uoi.gr/pluginfile.php/93953/mod_resource/content/1/Dimitriadis_gr.pdf
26. Ζαρκάδα-Πιστιόλη, Χ. 1983. «Ο Εκλεκτικισμός στη Θεσσαλονίκη». *Αρχαιολογία* 7: 90-96.
27. Ζόμπου-Ασήμη, Α. 1999. «Λουτρά Παράδεισος, Θεσσαλονίκη, Ελλάς». Στο *Κοσμική Μεσαιωνική Αρχιτεκτονική στα Βαλκάνια 1300-1500 και η διατήρησή της*, επιμ. Σ. Ξυγεία και Ε. Χατζητρύφωνος, 318-321. Θεσσαλονίκη.
28. Ζυγομαλάς, Δ. 2008α. «Διοικητήριο Θεσσαλονίκης». Στο *Η Οθωμανική Αρχιτεκτονική στην Ελλάδα*, επιμ. Ε. Μπούσκαρη, 242-243. Αθήνα.
29. Ζυγομαλάς, Δ. 2008β. «Τελωνείο λιμένος Θεσσαλονίκης». Στο *Η Οθωμανική Αρχιτεκτονική στην Ελλάδα*, επιμ. Ε. Μπούσκαρη, 244-245. Αθήνα.
30. Ζυγομαλάς, Δ. 2008γ. «Δημοτικό νοσοκομείο». Στο *Η Οθωμανική Αρχιτεκτονική στην Ελλάδα*, επιμ. Ε. Μπούσκαρη, 250-251. Αθήνα.
31. Ζυγομαλάς, Δ. 2008δ. «Δημόσια Προπαρασκευαστική Σχολή». Στο *Η Οθωμανική Αρχιτεκτονική στην Ελλάδα*, επιμ. Ε. Μπούσκαρη, 248-249. Αθήνα.
32. Ζυγομαλάς, Δ. 2008ε. «Αντλιοστάσιο Οθωμανικής Εταιρείας Υδάτων». Στο *Η Οθωμανική Αρχιτεκτονική στην Ελλάδα*, επιμ. Ε. Μπούσκαρη, 252-253. Αθήνα.

33. Ζυγομαλάς, Δ. 2008στ. «Έπαυλη (βίλα) Χαφίζ Μπέη». Στο *Η Οθωμανική Αρχιτεκτονική στην Ελλάδα*, επιμ. Ε. Μπρούσκαρη, 254. Αθήνα.
34. Ζυγομαλάς, Δ. 2008ζ. «Έπαυλη (βίλα) Γιουσούφ και Αχμέτ Καπαντζή». Στο *Η Οθωμανική Αρχιτεκτονική στην Ελλάδα*, επιμ. Ε. Μπρούσκαρη, 255. Αθήνα.
35. Ζυγομαλάς, Δ. 2008η. «Έπαυλη (βίλα) Σεϊφουλάχ Πασά». Στο *Η Οθωμανική Αρχιτεκτονική στην Ελλάδα*, επιμ. Ε. Μπρούσκαρη, 256. Αθήνα.
36. Ζυγομαλάς, Δ. 2008θ. «Κατοικία Αμπντουραχμάν». Στο *Η Οθωμανική Αρχιτεκτονική στην Ελλάδα*, επιμ. Ε. Μπρούσκαρη, 257. Αθήνα.
37. Ζυγομαλάς, Δ. 2008ι. «Κατοικία Χιφζί Μπέη». Στο *Η Οθωμανική Αρχιτεκτονική στην Ελλάδα*, επιμ. Ε. Μπρούσκαρη, 258. Αθήνα.
38. Ζυγομαλάς, Δ. 2008ια. «Έπαυλη Αχμέτ Καπαντζή». Στο *Η Οθωμανική Αρχιτεκτονική στην Ελλάδα*, επιμ. Ε. Μπρούσκαρη, 259. Αθήνα.
39. Δώδος, Δ. 2005, *Οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης στις εκλογές του ελληνικού κράτους (1915-1936)*, Εταιρία Μακεδονικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη.
40. Ζώσιμος, *Ίστορία Νέα*
41. Θεοχαρίδου-Τσαπράλη, Κ. και Μαυροπούλου-Τσιούμη, Χ. 1985. *Η αναστήλωση των βυζαντινών και μεταβυζαντινών μνημείων στη Θεσσαλονίκη*. Θεσσαλονίκη.
42. Georgeon, F. 1994. «Η Σελανίκ των μουσουλμάνων και των ντονμέδων». Στο *Θεσσαλονίκη, 1850-1912, η πόλη των Εβραίων και η αφύπνιση των Βαλκανίων*, 117-130. Αθήνα.
43. Στράβων, *Γεωγραφία*.
44. Καμπούρη, Ε. 2002. «Εργασίες αποκάλυψης, συντήρησης και αισθητικής αποκατάστασης τοιχογραφικού διακόσμου του διατηρητέου κτιρίου της οδού Ολυμπιάδος 35 και Φ. Δραγούμη, στην Άνω Πόλη Θεσσαλονίκης». *Αποσπάσματα από το έργο της 4^{ης} Εφορείας Νεώτερων Μνημείων 2000-2001*, 107-112. Θεσσαλονίκη.
45. Κανετάκη, Ε. 2004. *Οθωμανικά λουτρά στον Ελλαδικό χώρο*. Αθήνα.

46. Κανετάκη, Ε. 2008α. «Μπέη χαμάμ». Στο *Η Οθωμανική Αρχιτεκτονική στην Ελλάδα*, επιμ. Ε. Μπρούσκαρη, 232-234. Αθήνα.
47. Κανετάκη, Ε. 2008β. «Γενί χαμάμ ή Αίγλη». Στο *Η Οθωμανική Αρχιτεκτονική στην Ελλάδα*, επιμ. Ε. Μπρούσκαρη, 235-236. Αθήνα.
48. Κανετάκη, Ε. 2008γ. «Παζάρ χαμάμ ή Γιαχουντί χαμάμ ή Λουλουδάδικα». Στο *Η Οθωμανική Αρχιτεκτονική στην Ελλάδα*, επιμ. Ε. Μπρούσκαρη, 237-239. Αθήνα.
49. Κανετάκη, Ε. 2008δ. «Πασά χαμάμ ή Λουτρά των Αγίων Αποστόλων ή Λουτρά Φοίνιξ». Στο *Η Οθωμανική Αρχιτεκτονική στην Ελλάδα*, επιμ. Ε. Μπρούσκαρη, 240-241. Αθήνα.
50. Καραγιάννη, Φ. 2000. «Οθωμανικά μνημεία σε δεύτερη χρήση. Η περίπτωση του Bey hamam». *Θεσσαλονικέων πόλις* 3: 113-124.
51. Καραδήμου-Γερόλυμπου, Α. 1983. «Εκσυγχρονισμός και πολεοδομία στη Θεσσαλονίκη του 19^{ου} αιώνα». Στο *Νεοκλασική πόλη και αρχιτεκτονική, Πρακτικά συνεδρίου*, 54-67, Θεσσαλονίκη.
52. Καραβαργιώτη, Α., Μουζά, Β., Μπασιούκα-Πολυχρονιάδου, Α., Μπούμπας, Α., Παλκοπούλου, Α. 2012. *Μελέτη αποκατάστασης και επανάχρησης του ιστορικού κτιρίου του Κρατικού Ωδείου Θεσσαλονίκης*. Θεσσαλονίκη, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο.
53. Καραδήμου-Γερόλυμπου, Α. και Κολώνας, Β. 1994. *Μια κοσμοπολίτικη πολεοδομία στη Θεσσαλονίκη 1850-1918. Η «πόλη των Εβραίων» και η αφύπνιση των Βαλκανίων*. Αθήνα.
54. Κολώνας, Β. και Παπαματθαϊάκη, Λ.Γ. 1980. *Ο αρχιτέκτονας Vitaliano Poselli. Το έργο του στη Θεσσαλονίκη του 19^{ου} αιώνα*. Θεσσαλονίκη.
55. Κολώνας, Β. 1990. «Ο εκλεκτικισμός, αρχιτεκτονική επιλογή των φορέων εκσυγχρονισμού της Θεσσαλονίκης στα τέλη του 19ου αιώνα». *Αρχιτεκτονικά θέματα* 24: 72-77.
56. Κολώνας, Β. 1991. *Η εκτός των τειχών επέκταση της Θεσσαλονίκης. Εικονογραφία της συνοικίας Χαμιδιέ (1885-1912)*. Αδημ. Διδ. Διατρηβή,

Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Πολυτεχνική Σχολή, Τμήμα Αρχιτεκτόνων.

57. Κορναράκη, Κ. και Σπηλιόπουλος, Α. 2009. «Το Αλατζά Ιμαρέτ τζαμί της Θεσσαλονίκης. Ιστορική έκθεση και περιγραφή του μνημείου». Στο *Η συντήρηση και η αποκατάσταση των οθωμανικών μνημείων στην Ελλάδα*, επιμ. Α. Στεφανίδου, 87-103. Θεσσαλονίκη.
58. Κουρκουτίδου-Νικολαΐδου, Ε. και Τούρτα, Α. 1997. *Περίπατοι στη βυζαντινή Θεσσαλονίκη*. Αθήνα.
59. Κόττης, Κωνσταντίνος. «Η μαρτυρική Θεσσαλονίκη κατά το 1821». Εφημερίδα «Πτολεμαίος», φ. 24 Μαρτίου 2016. Διαθέσιμο και στο <https://e-ptolemeos.gr/i-martiriki-thessaloniki-kata-to-1821-grafi-o-kottis-konstantinos/> (Ημερ. Ανάκτησης Παρασκευή 20 Απριλίου 2018).
60. Κολιόπουλος, Ι. & Μαζαράκης, Ι. 1977, «Ο Μακεδονικός αγώνας», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. ΙΔ', Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα.
61. Κολιόπουλος, Ι. 1977, «Η κατάσταση στη Μακεδονία από το 1909 έως το 1912», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. ΙΔ', Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα.
62. Κολοβού, Β. , 2018. *Αποτύπωση του κτιρίου της Σχολής Τυφλών Θεσσαλονίκης και Δημιουργία Απτικού μοντέλου*, Διπλωματική Διατριβή, Θεσσαλονίκη: ΑΠΘ.
63. Κουλούρη, Χ. 2013. *Μια Βαλκανική ιστορία. Κατάλογος έκθεσης Ιστορικού Μουσείου Κρήτης*. Ηράκλειο.
64. Κώτσια, Σ. 2016. Βίλα Πετρίδη. Το κομφοτέχνημα της Θεσσαλονίκης αναμένεται να στολίζει και πολιτισμικά την πόλη, <https://www.maxmag.gr/politismos/vila-petridi/>.
65. Κωφός, Ε. 1977, «Ο υπόδουλος ελληνισμός από το 1832 ως το 1881», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. ΙΓ', Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα.
66. Λαμπρινός, Χ. 1979. «Πότε εκτίσθη το Ελληνικό Γενικό Προξενείο Θεσσαλονίκης». *Μακεδονικά* 18: 401-408.

67. Μιχαήλ, Γ. 2014, *Πηγές των τριών Αλώσεων της Θεσσαλονίκης. Συγκριτική μελέτη*, Διπλωματική Εργασία, ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη.
68. Μαρκή, Ευτέρπη. 2006, *Η νεκρόπολη της Θεσσαλονίκης στους υστερορωμαϊκούς και παλαιοχριστιανικούς χρόνους*. Αθήνα: ΤΑΠ.
69. Μαντοπούλου-Παναγιωτοπούλου, Θ.Σ. 1989. *Θρησκευτική αρχιτεκτονική στη Θεσσαλονίκη κατά την τελευταία φάση της Τουρκοκρατίας (1839-1912)*. Αδημ. Διδ. διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Τμήμα Αρχιτεκτόνων Πολυτεχνικής Σχολής.
70. Mazower, Mark. 2006. *Θεσσαλονίκη, πόλη των φαντασμάτων: χριστιανοί, μουσουλμάνοι και εβραίοι, 1430-1950*. 1^η εκδ. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
71. Μοσκόφ, Κ. 1978. *Θεσσαλονίκη 1700-1912, τομή της μεταπρατικής πόλης*. Αθήνα.
72. Μπακιρτζής, Χ. 1997. «Η Θεσσαλονίκη από το 1430 έως το 1912: αρχαιολογία και τέχνη». Στο Ι.Κ. Χασιώτης (επιμ.), *Θεσσαλονίκη, Ιστορία και πολιτισμός*, 61-79. Θεσσαλονίκη: Τοποπαρατηρητής.
73. Νεχαμά, Γ. 2000. *Ιστορία των Ισραηλιτών της Θεσσαλονίκης*, τόμ. Α'. Θεσσαλονίκη.
74. *Νεώτερα μνημεία της Θεσσαλονίκης*, Υπουργείο Πολιτισμού, 4^η Εφορεία Νεωτέρων Μνημείων. Θεσσαλονίκη.
75. Ναρ, Α. 1997, *Κειμένη επί ακτής θαλάσσης*, University Studio Press, Θεσσαλονίκη.
76. Οικονόμου, Ν. 1977, «Ο Α' Βαλκανικός Πόλεμος», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. ΙΔ', Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα.
77. Παπαγιαννόπουλος, Απόστολος. 1983, *Μνημεία της Θεσσαλονίκης*. Θεσσαλονίκη: Ρέκος.
78. Παπάζογλου, Α. 2008. «Δύο άγνωστοι τεκέδες της οθωμανικής Θεσσαλονίκης». *Θεσσαλονικέων Πόλις* 26: 67-73.

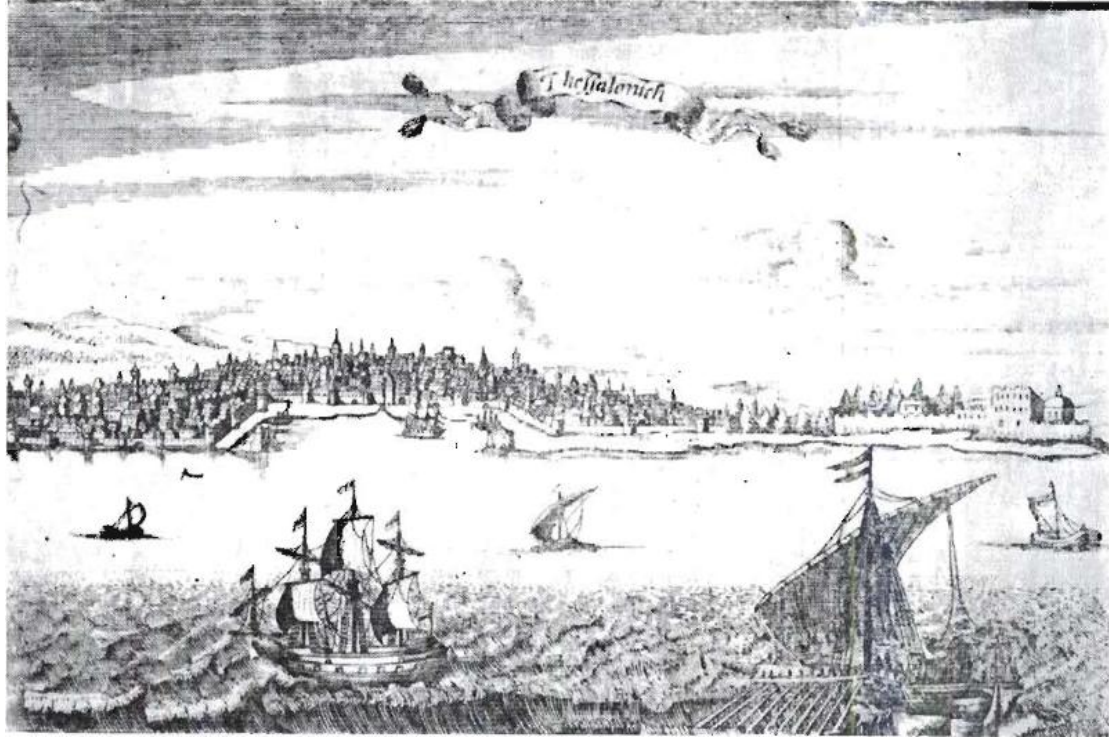
79. Παπάζογλου, Α. «Η Θεσσαλονίκη κατά τον Μάιο του 1821». *Μακεδονικά* 1 (1940), 417-428.
80. Παπαδόπουλος, Σ. 1977, «Ο Κριμαϊκός πόλεμος και Ελληνισμός», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τ. ΙΓ'*, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα.
81. Παπαδριανός, Ι. 1968, «Η άλωση της Θεσσαλονίκης στα 1430 και ο Σέρβος δεσπότης Γεώργιος Μπράνκοβιτς», *Μακεδονικά*, 8, 1, σ σ.401-405.
82. Παϊσίδου, Μ. 2006. *Οθωμανικά μνημεία Θεσσαλονίκης*. Θεσσαλονίκη.
83. Ράπτης, Κ.Θ. και Βασιλειάδου, Σ. 2013. «Αρχιτεκτονικά γλυπτά της ύστερης αρχαιότητας και βυζαντινών χρόνων στο Χαμζά Μπέη τζαμί στη Θεσσαλονίκη». *Δελτίον Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας* 34: 53-66.
84. Ράπτης, Κ.Θ. 2015. «Το τζαμί του Χαμζά Μπέη στη Θεσσαλονίκη. Η αρχιτεκτονική του οθωμανικού μνημείου». *Μνημείο και περιβάλλον* 12: 105-138.
85. Σφυρόερας, Β. 1974, «Επισκόπηση του Ελληνισμού κατά περιοχές», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τ. ΙΑ'*, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα.
86. Σφυρόερας, Β. 1975, «Τοπική επικράτηση της επανάστασης», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τ. ΙΒ'*, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα.
87. Σαμουηλίδου, Α. και Στεφανίδου, Α. 1983. «Η Θεσσαλονίκη κατά την Τουρκοκρατία- τα μνημεία». *Αρχαιολογία και Τέχνες* 7: 53-65.
88. Σαμπανοπούλου, Λ. 2008α. «Τζαμί Χαμζά Μπέη». Στο *Η Οθωμανική Αρχιτεκτονική στην Ελλάδα*, επιμ. Ε. Μπρούσκαρη, 222-223. Αθήνα.
89. Σαμπανοπούλου, Λ. 2008β. «Αλατζά μαρέτ». Στο *Η Οθωμανική Αρχιτεκτονική στην Ελλάδα*, επιμ. Ε. Μπρούσκαρη, 229-231. Αθήνα.
90. Σαμπανοπούλου, Λ. 2008γ. «Γενί Τζαμί». Στο *Η Οθωμανική Αρχιτεκτονική στην Ελλάδα*, επιμ. Ε. Μπρούσκαρη, 226-228. Αθήνα.
91. Σαμπανοπούλου, Λ. 2008δ. «Μπεζεστένι». Στο *Η Οθωμανική Αρχιτεκτονική στην Ελλάδα*, επιμ. Ε. Μπρούσκαρη, 246-247. Αθήνα.

92. Τσάρας, Γ. 1969, «Οι δύο έμμετρες μονωδίες για την τελευταία άλωση της Θεσσαλονίκης», *Μακεδονικά*, 9, σ σ.64-100.
93. Ταχόπουλος, Γιάννης. 2012, *Η Θεσσαλονίκη, ο Μαζάουερ και τα φαντάσματα του οθωμανισμού*. Αθήνα: Εναλλακτικές Εκδόσεις.
94. Ταμιωλάκης, Γ. 1985. *Η ιστορία της ύδρευσης της Θεσσαλονίκης*. Θεσσαλονίκη.
95. Τρακοσοπούλου, Κ. 1983. «Το αρχοντικό του Αλλατίνι στο Φραγκομαχαλά. Η εξέλιξη του αστικού χώρου και ο αρχιτεκτονικός τύπος». Στο *Νεοκλασική πόλη και Αρχιτεκτονική. Πρακτικά Πανελληνίου Συνεδρίου*, 161-171. Θεσσαλονίκη.
96. Τρακοσοπούλου, Κ. 2005. *Ο εκσυγχρονισμός της βορειοελλαδικής αρχιτεκτονικής και πόλης στον 19^ο αιώνα και τις αρχές του 20^{ου}*. Αδημ. Διδ. Διατριβή, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών.
97. Τρατσέλα Μ. 2011, *Αρχιτεκτονική του τοπίου της Θεσσαλονίκης. Ο ρόλος της χρονικότητας στο σχεδιασμό του τοπίου*. Θεσσαλονίκη
98. Τσολάκης, Π. 2008. *Οθωμανικά διοικητήρια στον ελλαδικό χώρο 1850-1912*. Θεσσαλονίκη.
99. Χαραλάμπους, Μ.Μ. 2001. *Η μυστική ιστορία της Θεσσαλονίκης*. Θεσσαλονίκη.
100. Χασιώτης, Ι.Κ. 1997. «Η τουρκοκρατούμενη Θεσσαλονίκη: η πρώτη περίοδος (15^{ος} αι.-1830)». Στο *Τοις αγαθοίς Βασιλεύουσα Θεσσαλονίκη, Ιστορία και Πολιτισμός*, επιμ. Ι.Κ. Χασιώτης, 103-116. Θεσσαλονίκη.
101. Χατζητρύφωνος, Ευ. 1990. «Το οθωμανικό λουτρό Yahudi Hamami της Θεσσαλονίκης». *Μακεδονικά* 27: 79-120.
102. Χατζητρύφωνος, Ευ. 1999. «Το Λουτρό της Αγοράς, Θεσσαλονίκη, Ελλάς». Στο *Κοσμική Μεσαιωνική Αρχιτεκτονική στα Βαλκάνια 1300-1500 και η διατήρησή της*, επιμ. Σ. Ξυγιάς και Ε. Χατζητρύφωνος, 322-325. Θεσσαλονίκη.
103. Χεκίμογλου, Ε. 2004. *Η ιστορία της επιχειρηματικότητας στη Θεσσαλονίκη*, τόμ. Β' 1. Θεσσαλονίκη.

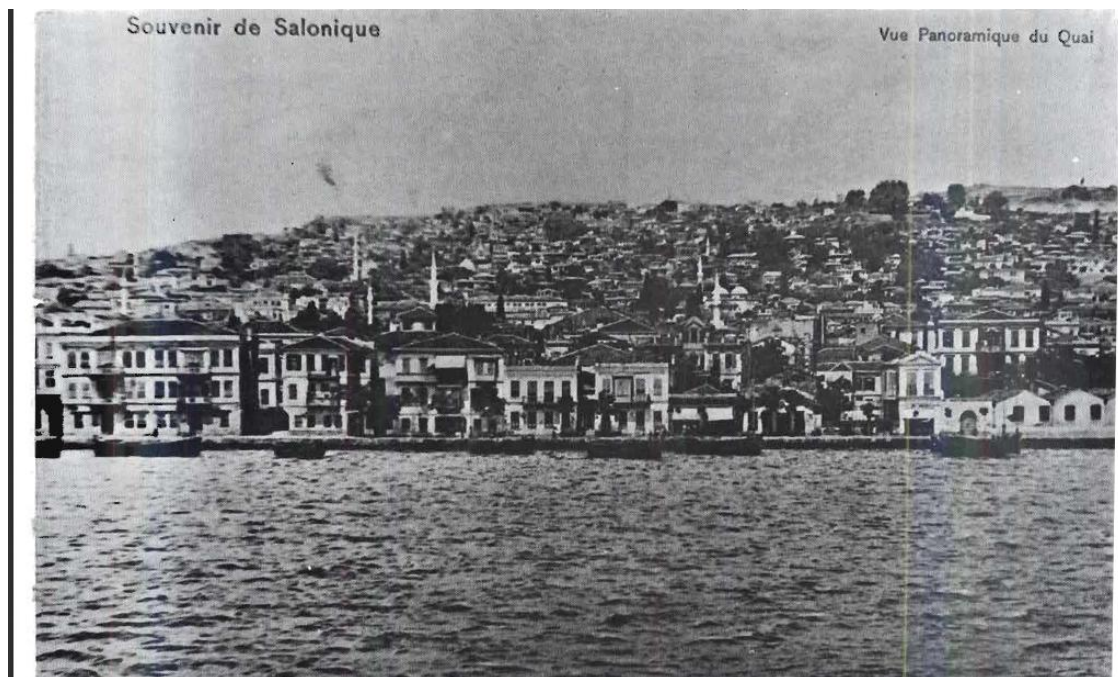
Ξενογλώσση βιβλιογραφία

1. Titus Livius. *Ab Urbe Condita Libri*
2. Burckhardt, Augustus (Ed.), *Hieroclis Synecdemvs; accedvnt fragmenta apvd Constantinvm Porphyrogennetvm servata ET nomina vrbivm mvtata*. Lipsiae: Teubner, 1893.
3. Kiel, M. 1970. "Notes on the history of some Turkish monuments in Thessaloniki and their founders." *Balkan Studies* 11:123-149.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ-ΕΙΚΟΝΕΣ

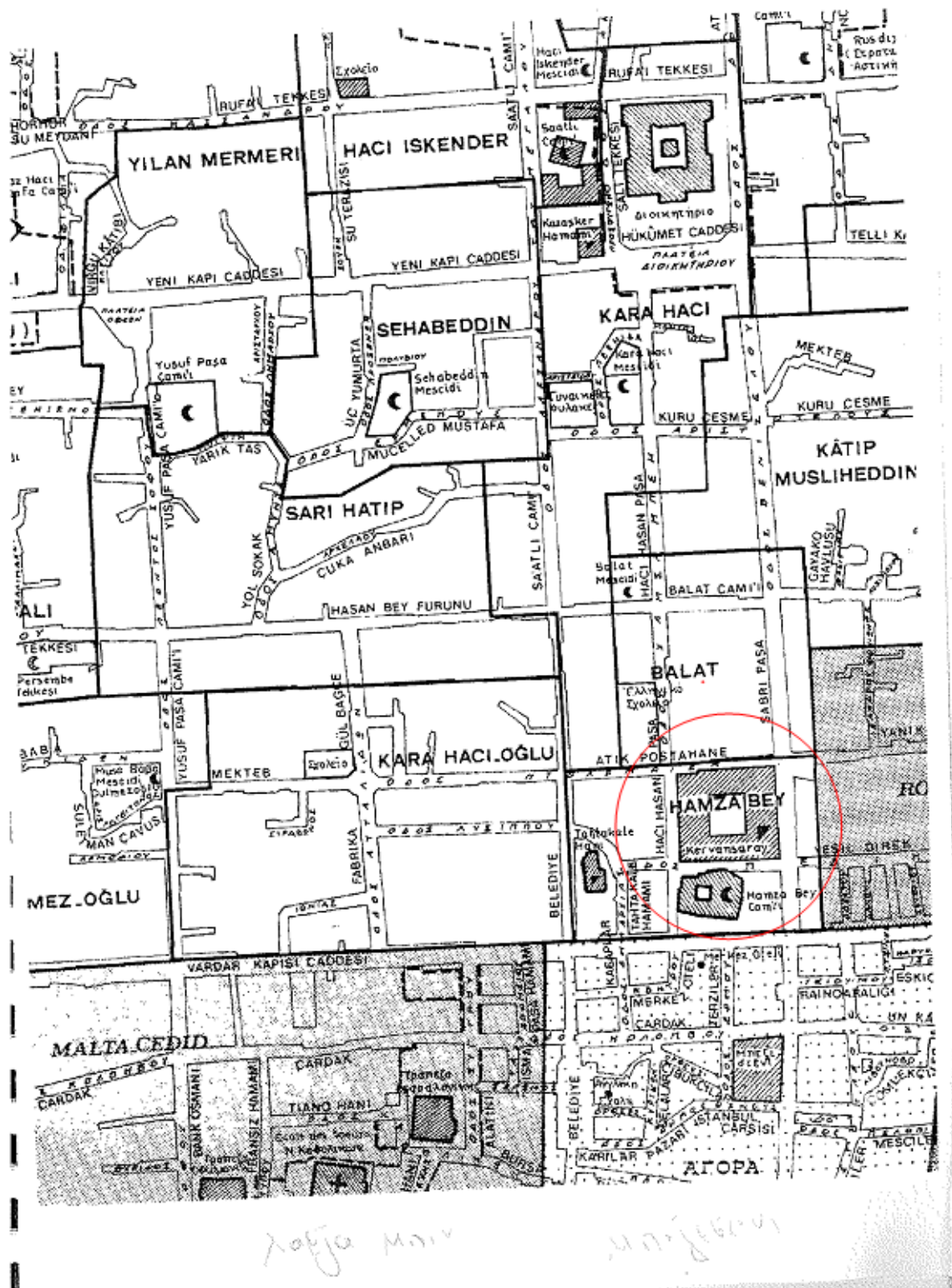
Εικ.1. Χαλκογραφία της Θεσσαλονίκης, 17^{ος} αιώνας. (Δημητριάδης 1983).

Εικ.2. Η Θεσσαλονίκη σε καρτ-ποστάλ του 19^{ου} αιώνα (Δημητριάδης 1983).

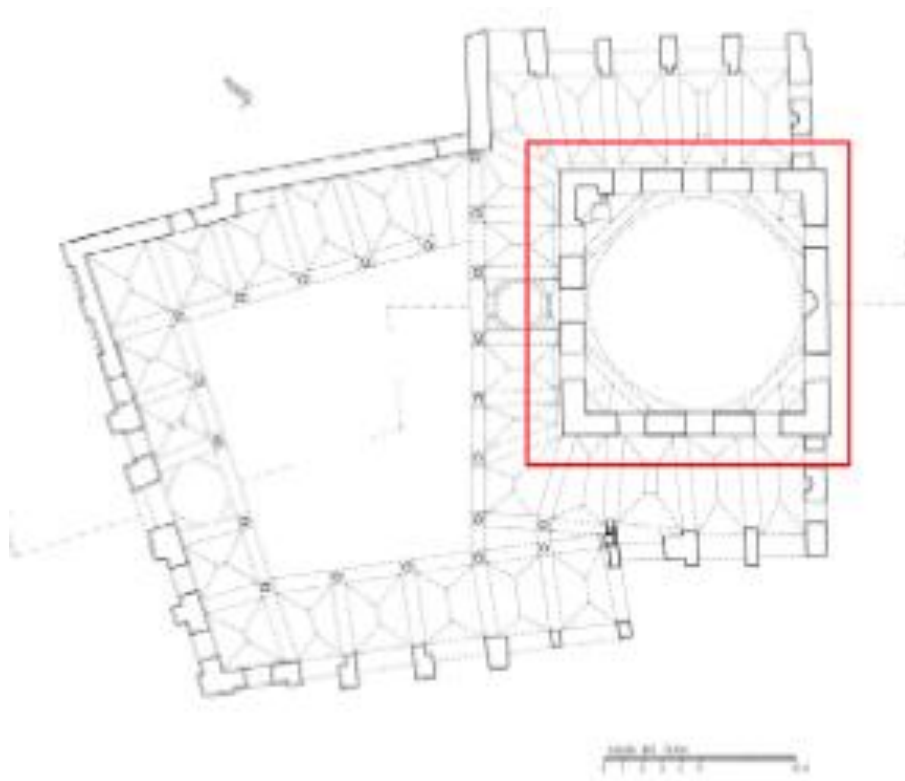
Εικ.3. Χάρτης της Θεσσαλονίκης το 1882-1883 (Ανδρούδης 2006).

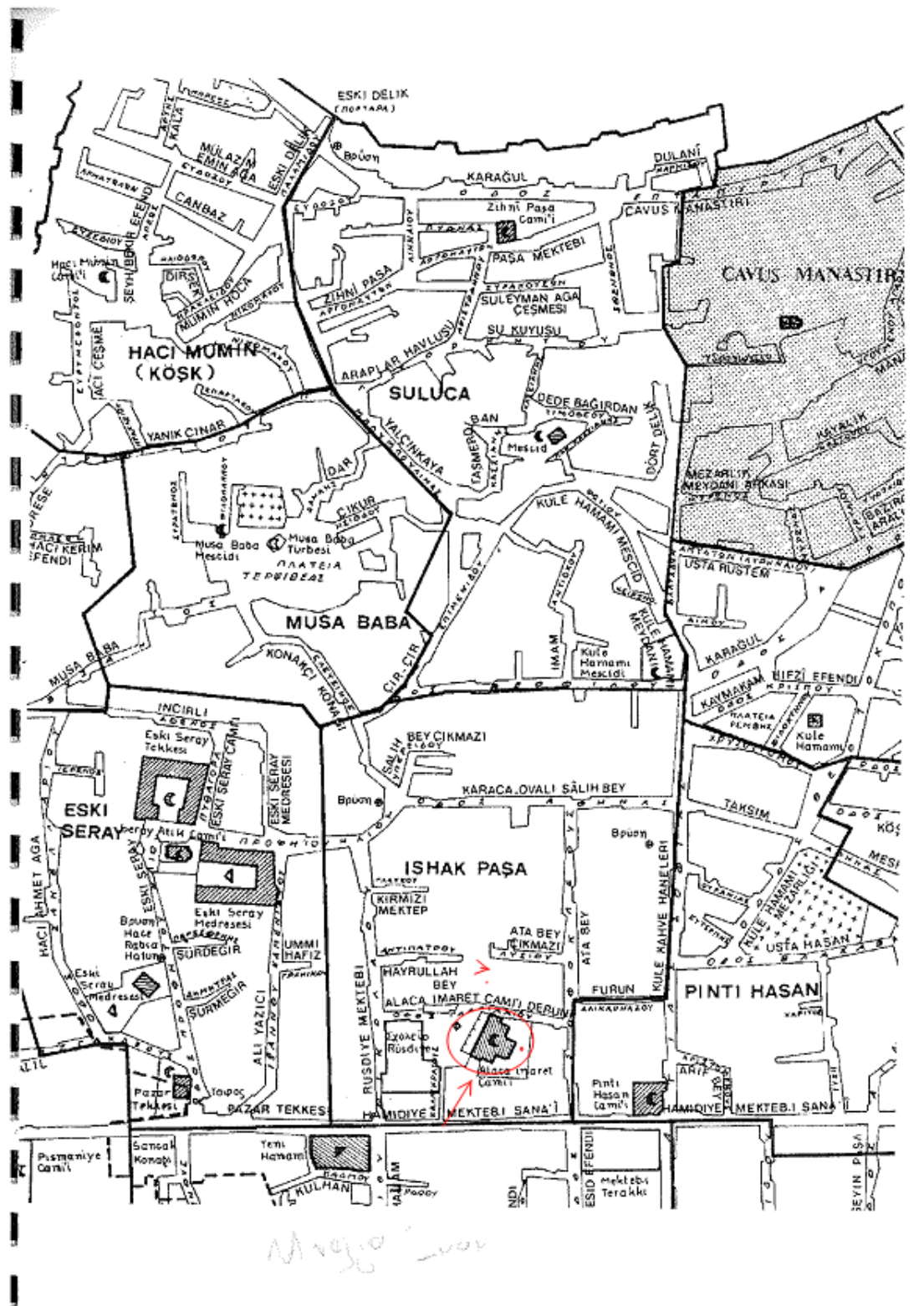
Εικ. 4. Χατζά Μπέη τζαμί , Χάρτης με σημειωμένη τη θέση του μνημείου.
(Δημητριάδης 1983)

Εικ.5. Χαμζά Μπέη τζαμί ή Αλκαζάρ (Παϊσίδου 2006).

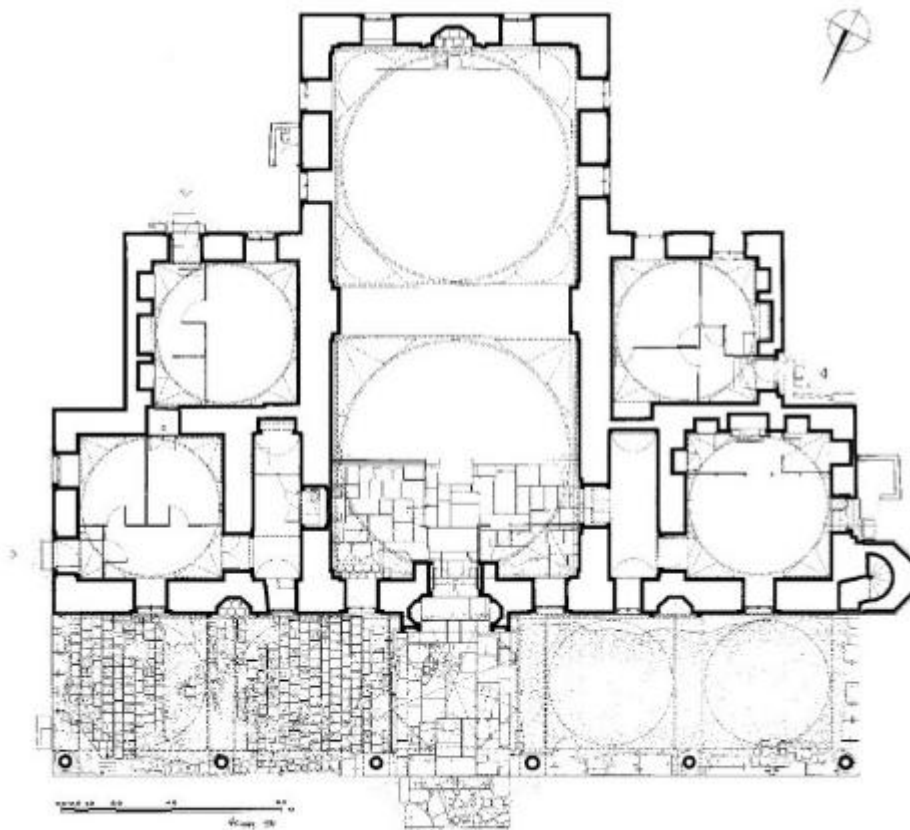
Εικ. 6. Χαμζά Μπέη τζαμί ή Αλκαζάρ, κάτοψη (Ράπτης 2015).

Εικ. 7. Αλατσα İμαρέτ, Χάρτης με σημειωμένη τη θέση του μνημείου (Δημητριάδης 1983)

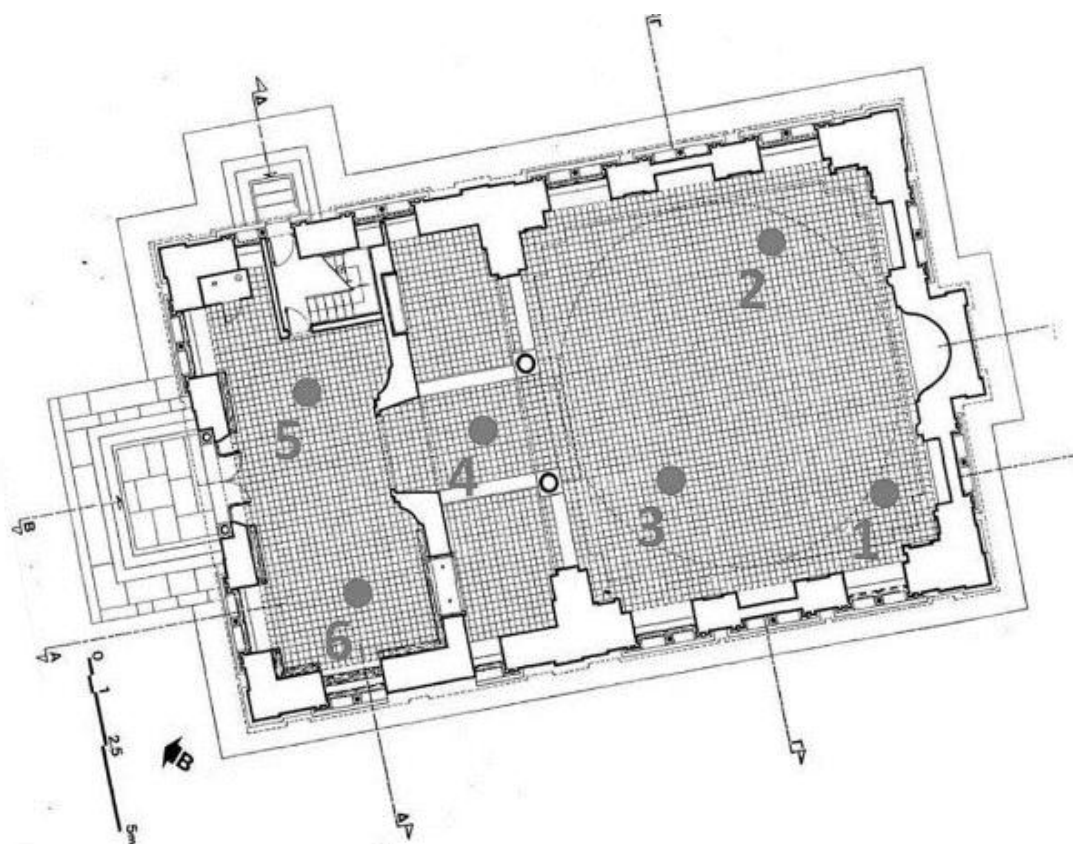
Εικ.8. Αλατσά Ιμαρέτ (Παϊσίδου 2006)

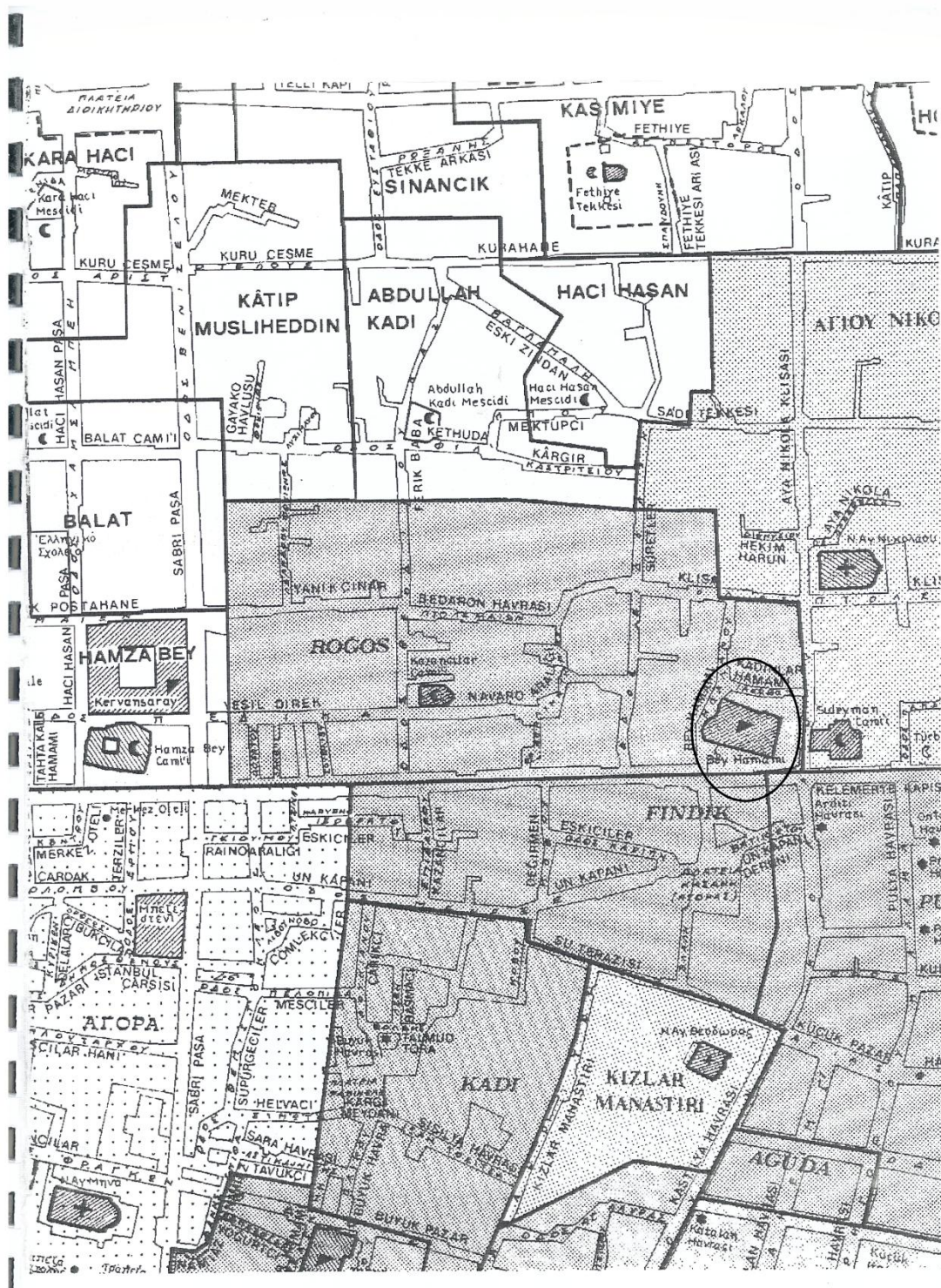
Εικ.9. Αλατσά Ιμαρέτ, κάτοψη (αρχείο Δήμου Θεσσαλονίκης)

Εικ. 10. Γενί τζαμί (Κουλούρη 2013).

Εικ.11. Γενί τζαμί, κάτοψη (Μαντοπούλου-Παναγιωτοπούλου 1989).

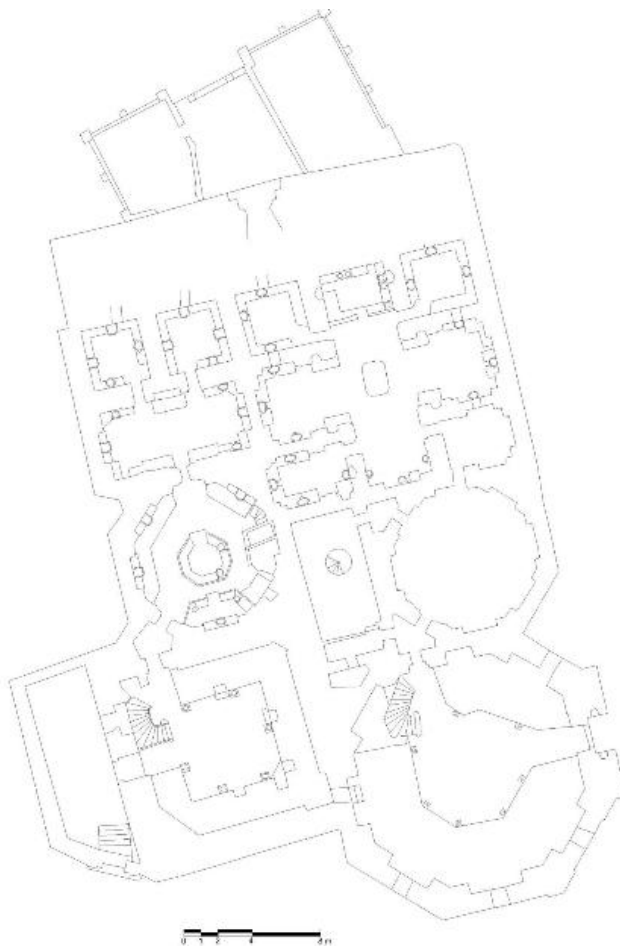

Μνημ Χαμάμ

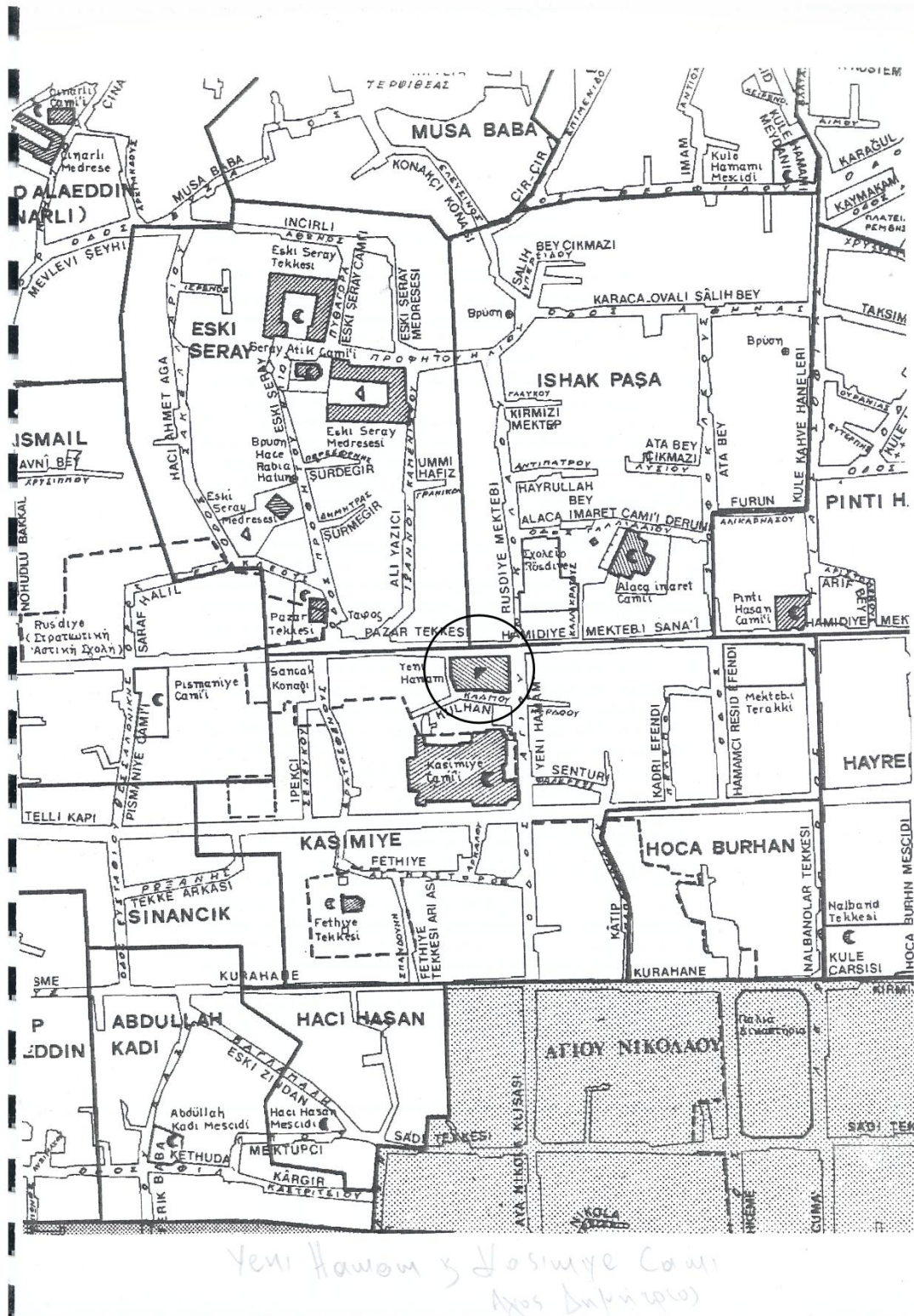
Εικ.12. Μπή Χαμάμ, Χάρτης με σημειωμένη τη θέση του μνημείου (Δημητριάδης 1983).

Εικ. 13. Μπέη χαμάμ (Παϊσίδου 2006).

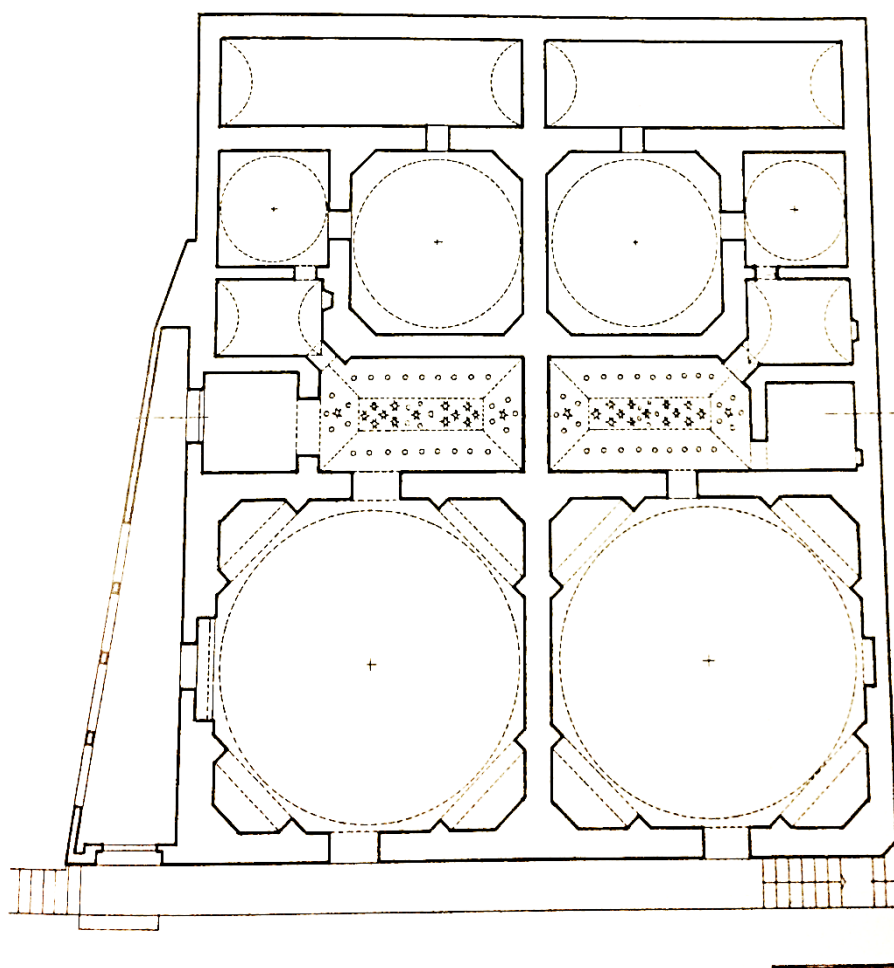
Εικ. 14. Μπέη χαμάμ, κάτοψη (Κανετάκη 2004).

Εικ.15. Γενί Χαμάμ, ακριβώς πίσω από το Casimiye cami (Άγιος Δημήτριος), Χάρτης με σημειωμένη τη θέση του μνημείου (Δημητριάδης 1983)

Εικ. 16. Γενί χαμάμ ή Αίγλη (Δημητριάδης 1983)

Εικ. 17. Γενί χαμάμ ή Αίγλη, κάτοψη (Κανετάκη 2004).

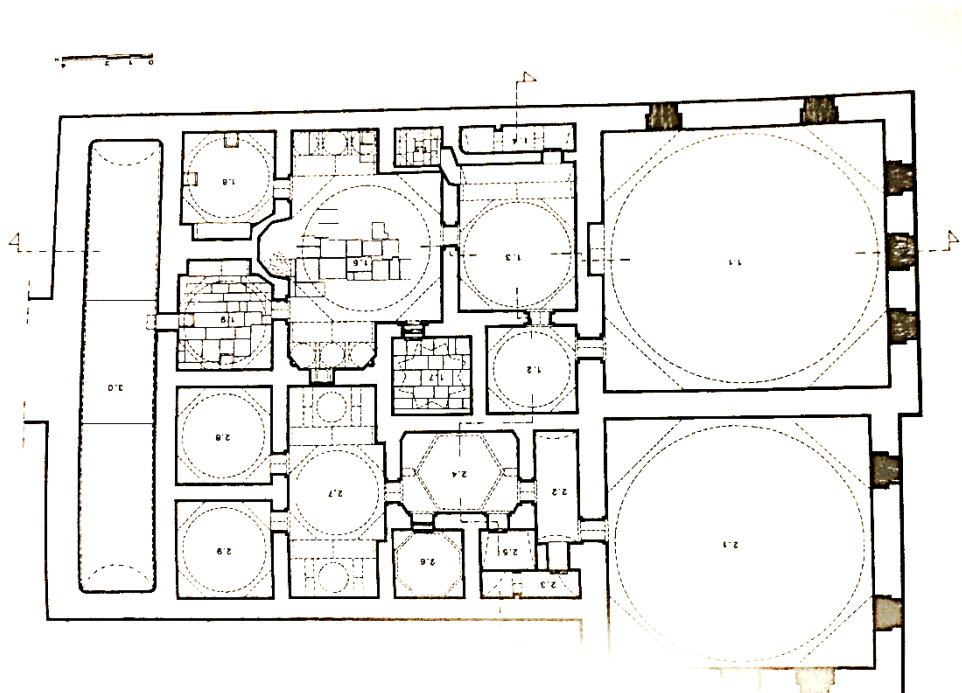

Yahudi Hovumu

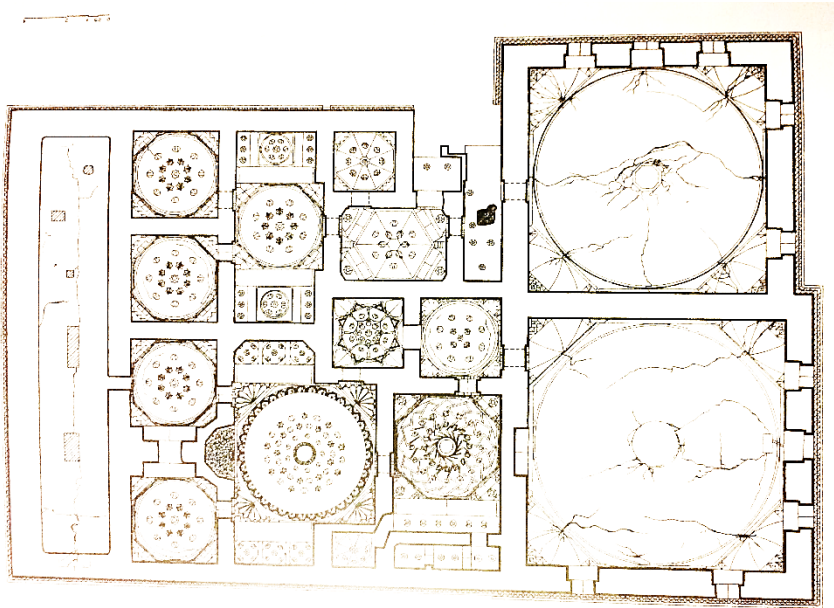
Εικ.18. Γιαχουντί Χαμάμ, Χάρτης με σημειωμένη τη θέση του μνημείου (Δημητριάδης 1983).

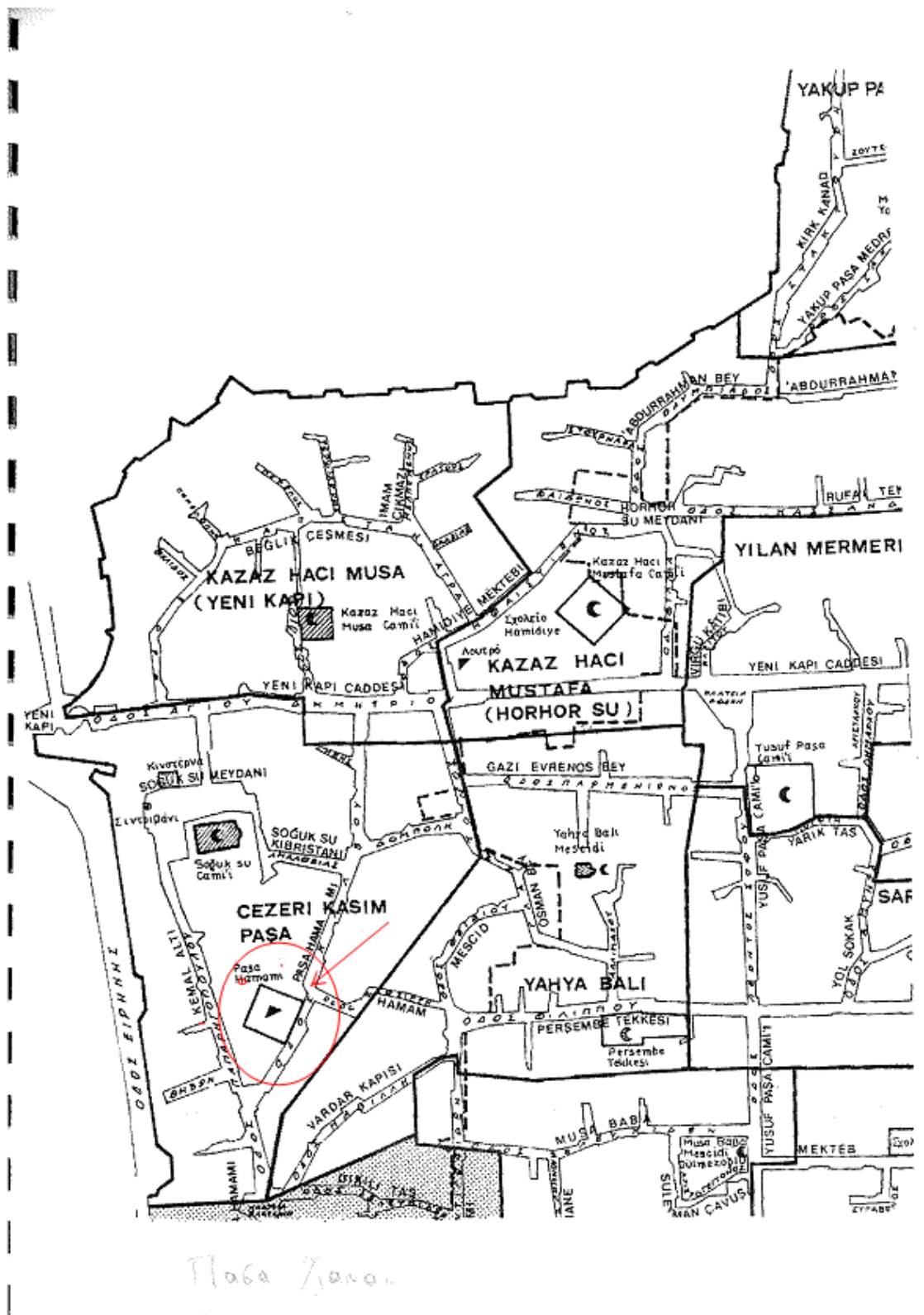
Εικ. 19. Γιαχουντί χαμάμ ή Λουτρό της Αγοράς (Παϊσίδου 2006).

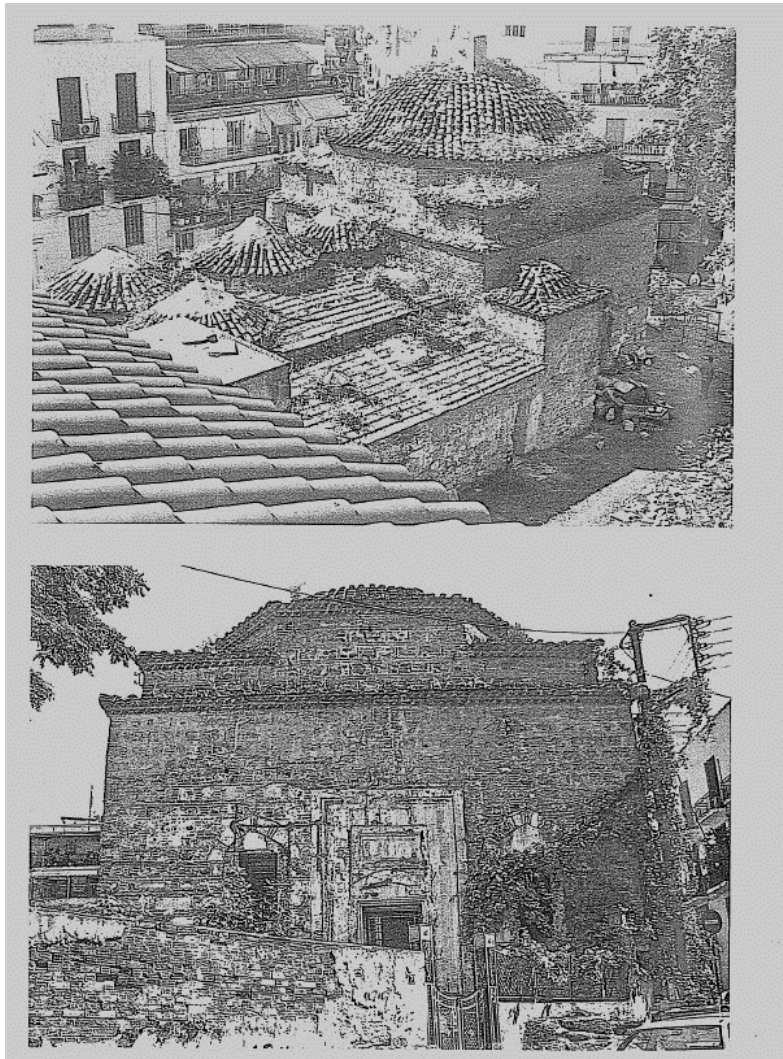
Εικ. 20. Γιαχουντί χαμάμ ή Λουτρό της Αγοράς, κάτοψη (Κανετάκη 2004).

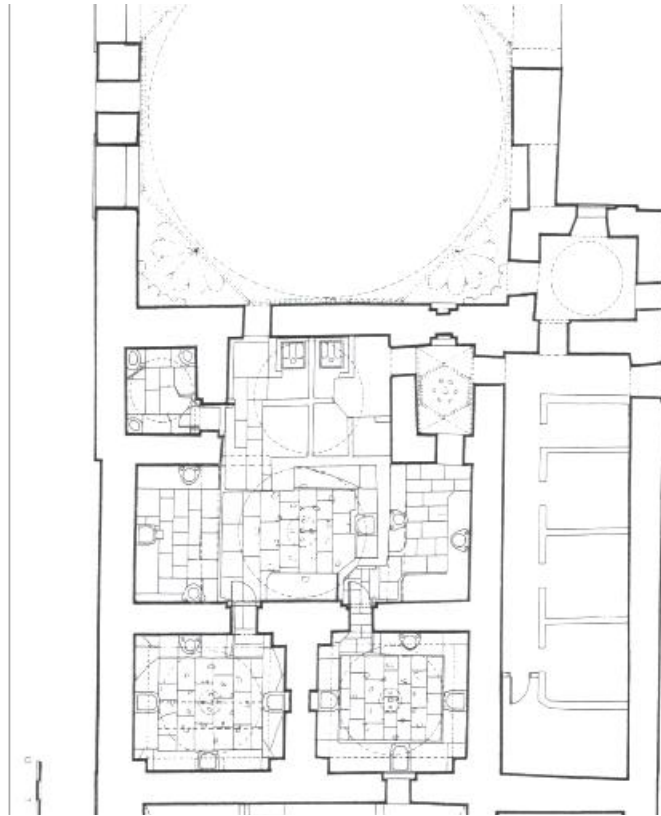
Εικ. 21. Γιαχουντί χαμάμ ή Λουτρό της Αγοράς, άνοψη θόλων (Κανετάκη 2004).

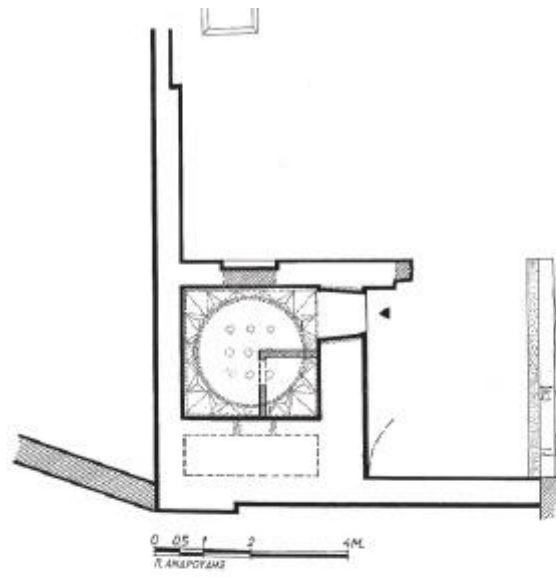
Εικ.22. Πασά Χαμάμ, Χάρτης με σημειωμένη τη θέση του μνημείου (Δημητριάδης 1983)

Εικ. 23. Πασά χαμάμ ή λουτρά Φοίνιξ (Ανδρούδης 2015).

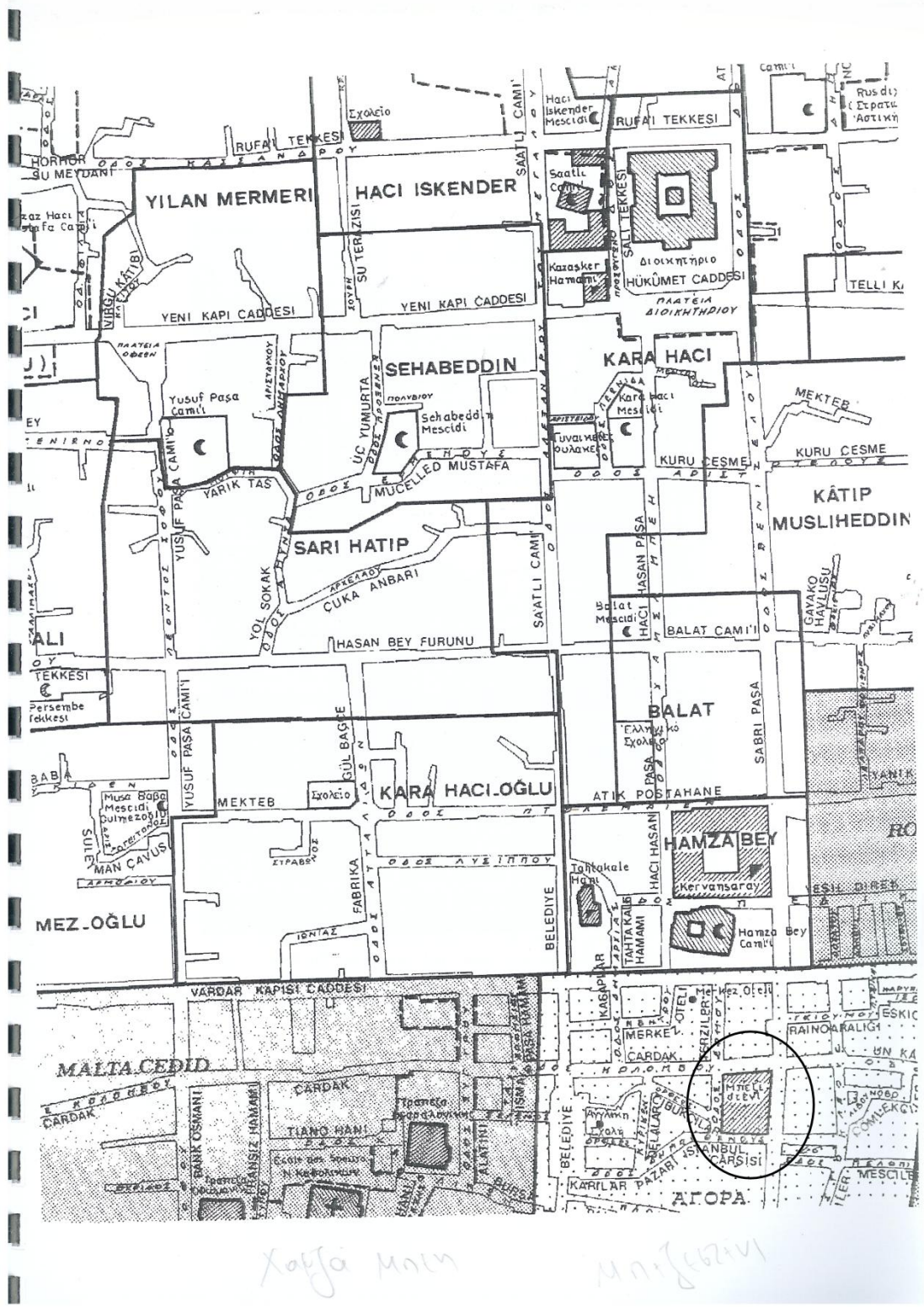
Εικ. 24. Πασά χαμám ή λουτρά Φοίνιξ, κάτοψη (Κανετάκη 2004).

Εικ. 25. Λουτρό στην οδό Γλαύκου, (Ανδρούδης 2014).

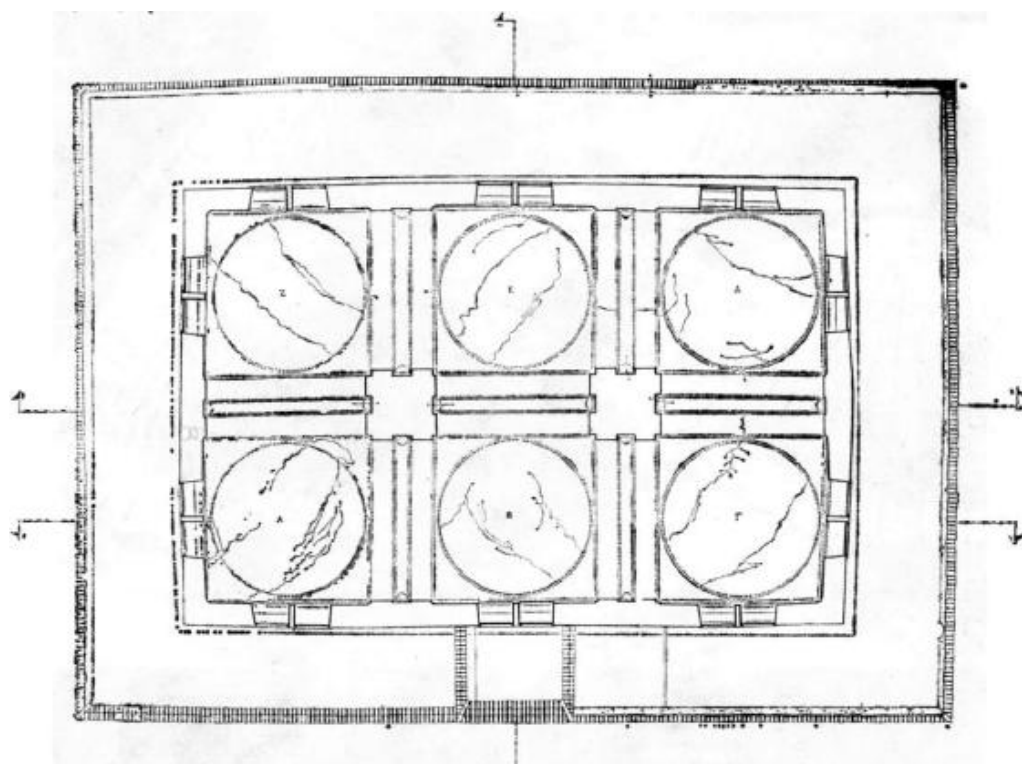
Εικ. 26. Λουτρό επί της οδού Ολυμπιάδος ,(Ανδρούδης 2014).

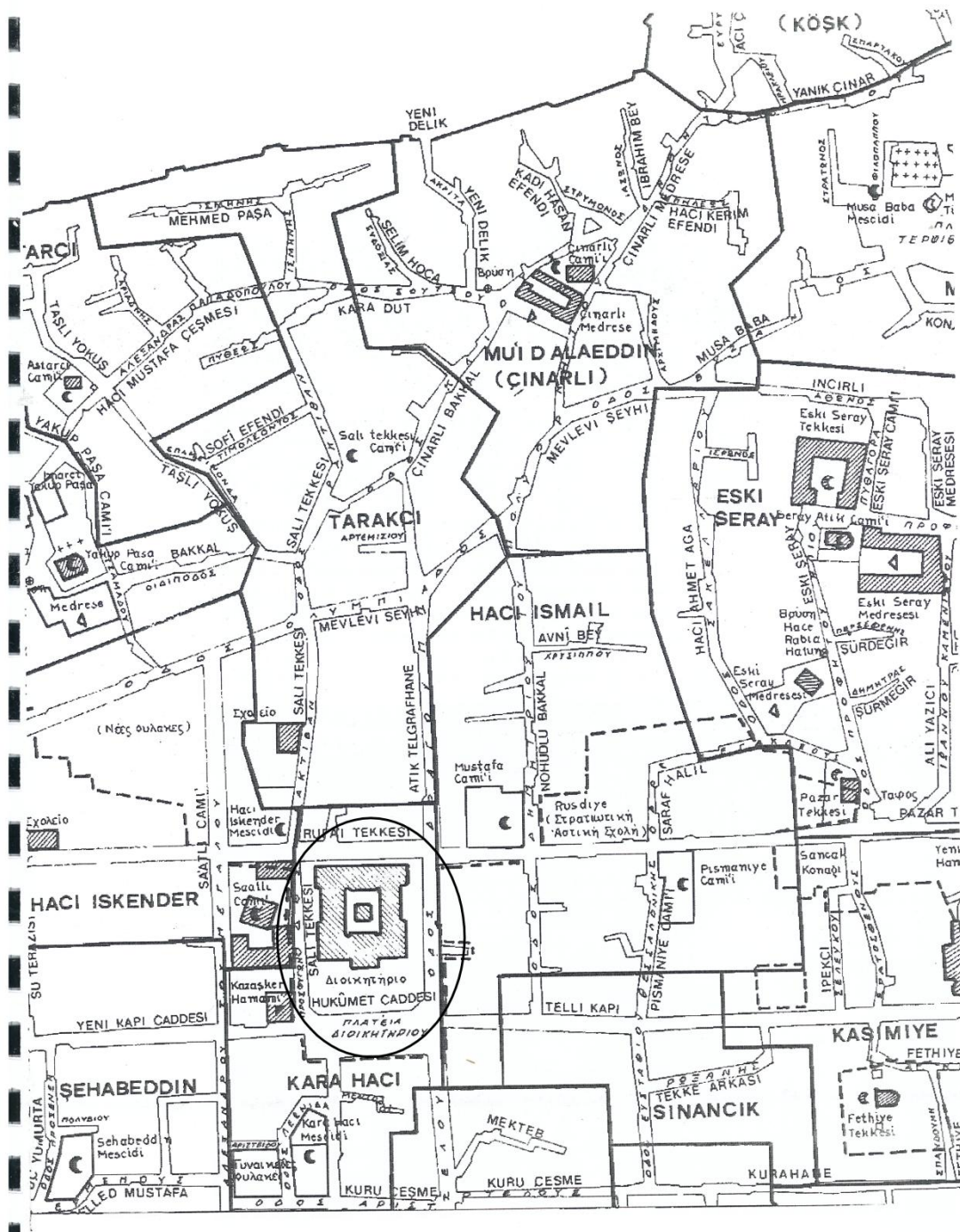
Εικ. 27. Μπεζεστένι, Χάρτης με σημειωμένη τη θέση του μνημείου (Δημητριάδης 1983).

Εικ. 28. Μπεζεστένι, (Παϊσίδου 2006)

Εικ. 29. Μπεζεστένι, κάτοψη (Αστρεϊνίδου 1984).

Διοικητήριο

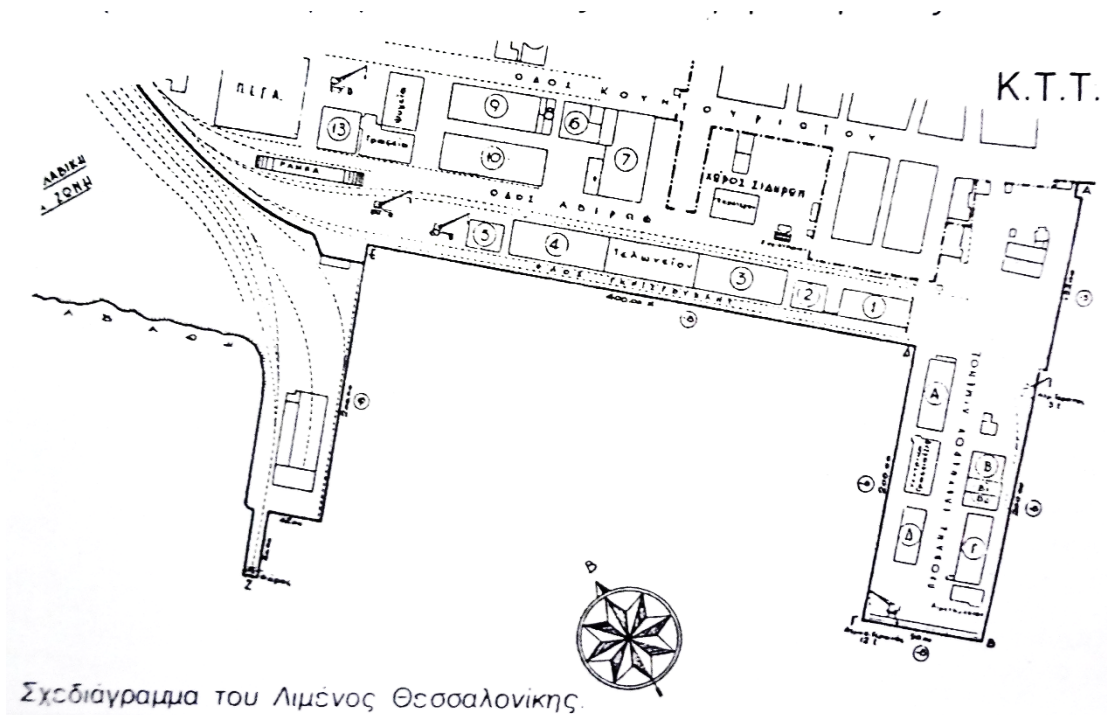
Εικ.30. Διοικητήριο. Χάρτης με σημειωμένη τη θέση του μνημείου (Δημητριάδης 1983)

Εικ. 31. Διοικητήριο (Δημητριάδης 1983).

Εικ. 32. Το Διοικητήριο την περίοδο της Τουρκοκρατίας (φωτοθήκη ΥΠΠΟ)

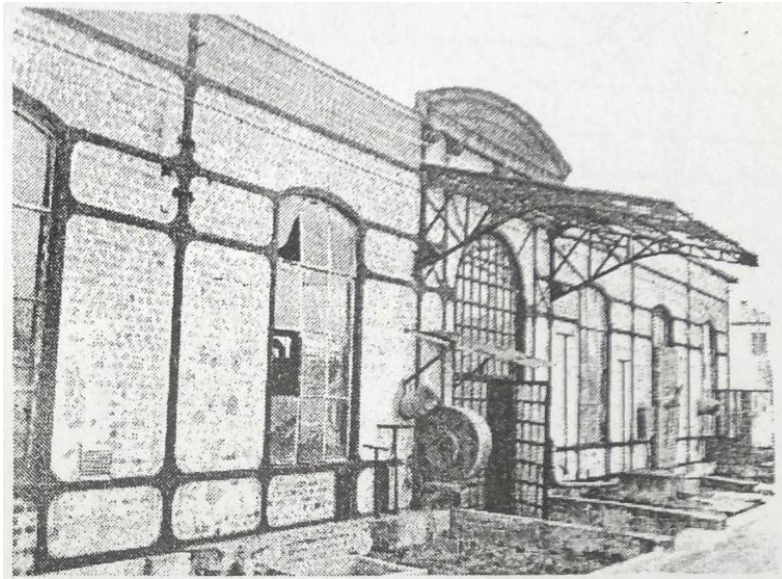

Σχεδιάγραμμα του Λιμένος Θεσσαλονίκης.

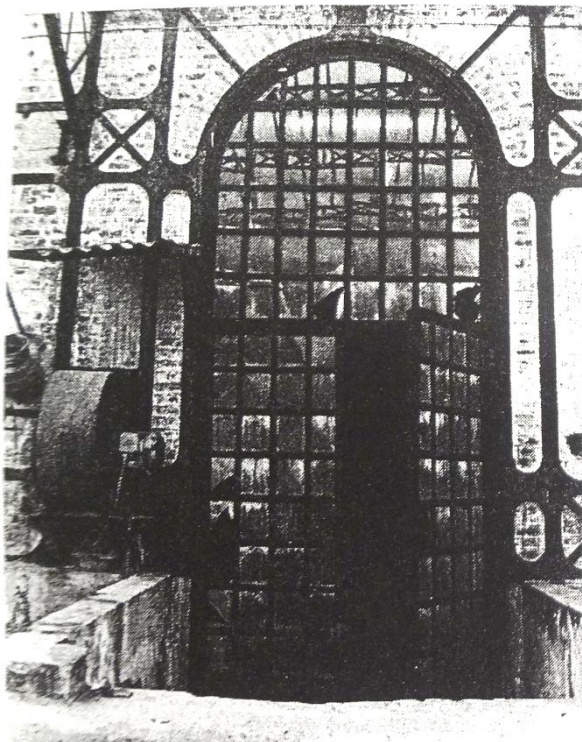
Εικ. 33. Τοπογραφικό λιμένος Θεσσαλονίκης (Νεώτερα μνημεία Θεσσαλονίκης)

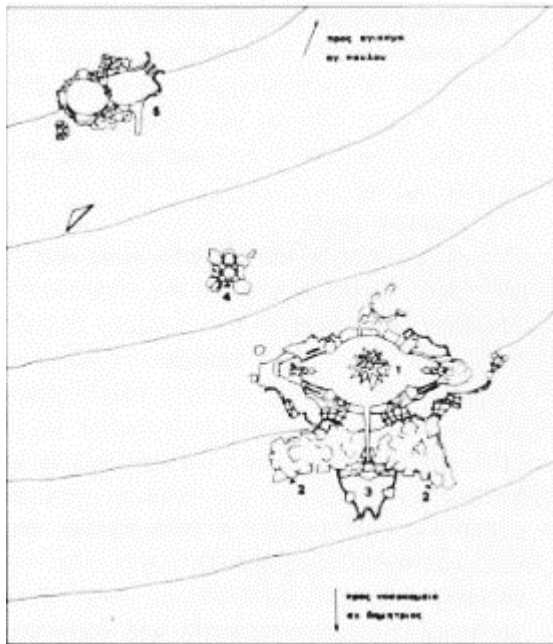
Εικ. 34. Το Τελωνείο (Νεώτερα μνημεία Θεσσαλονίκης)

Εικ. 35. Αντλιοστάσιο Οθωμανικής Εταιρείας Υδάτων, κύρια όψη (Νεώτερα μνημεία Θεσσαλονίκης)

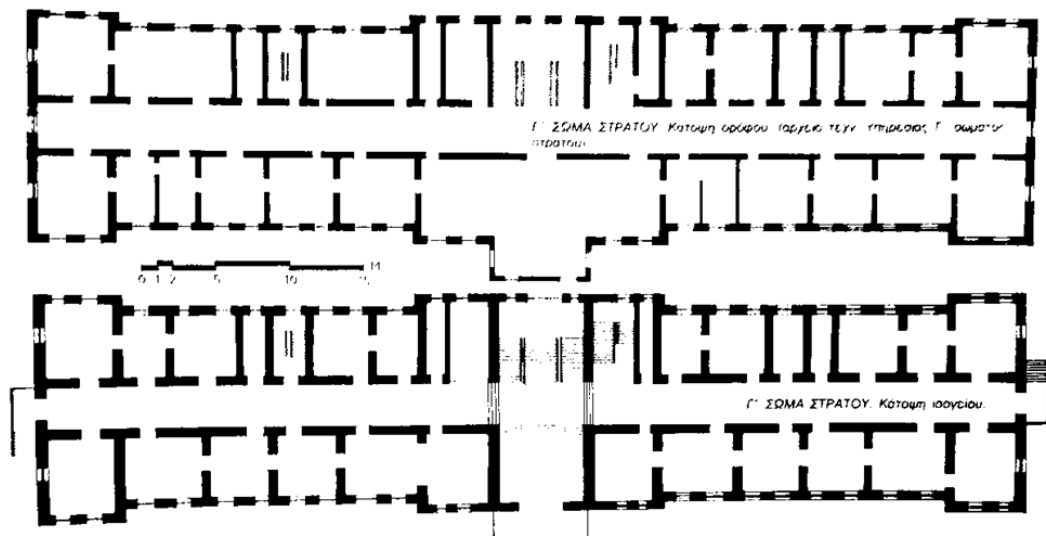
Εικ. 36. Αντλιοστάσιο Οθωμανικής Εταιρείας Υδάτων, λεπτομέρεια της εισόδου (Νεώτερα μνημεία Θεσσαλονίκης)

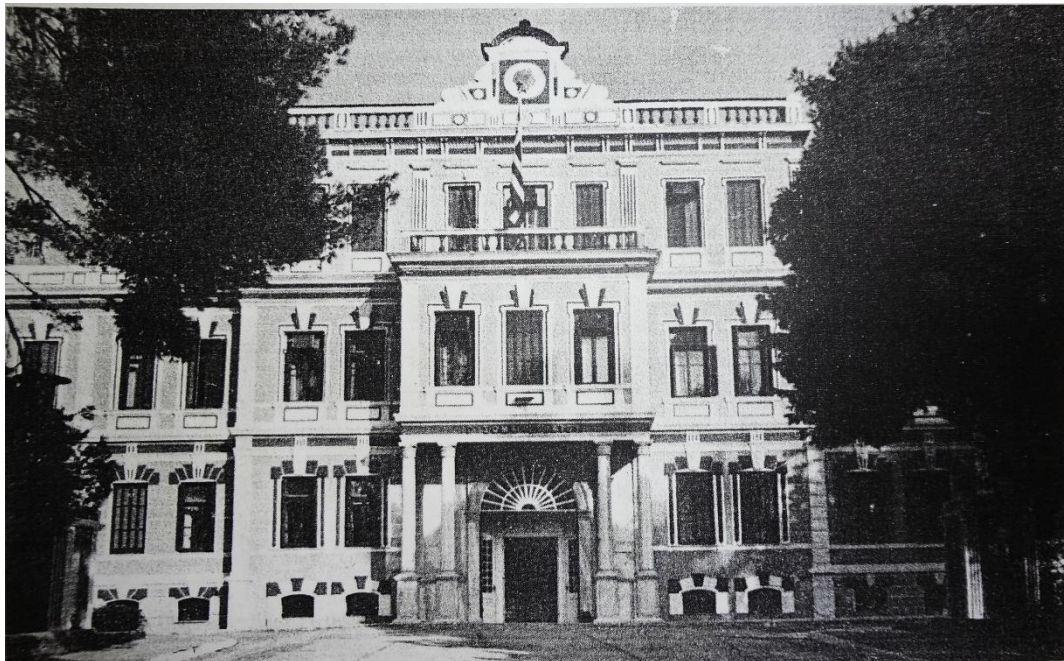
Εικ. 37. Σχέδιο με τη γενική διάταξη των κήπων του Πασά (Αστρεινίδου 1983)

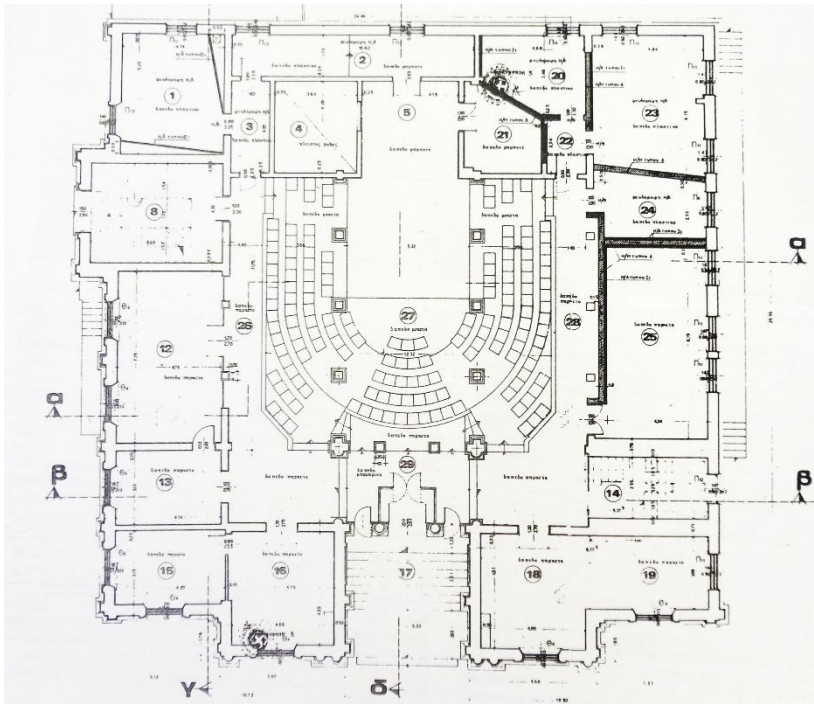
Εικ. 38. Κήποι του Πασά. Το κάθισμα-παγκάκι (Αστρεινίδου 1983)

Εικ. 39. Στρατηγείο, κάτοψη ισογείου και ορόφου (Νεώτερα μνημεία Θεσσαλονίκης)

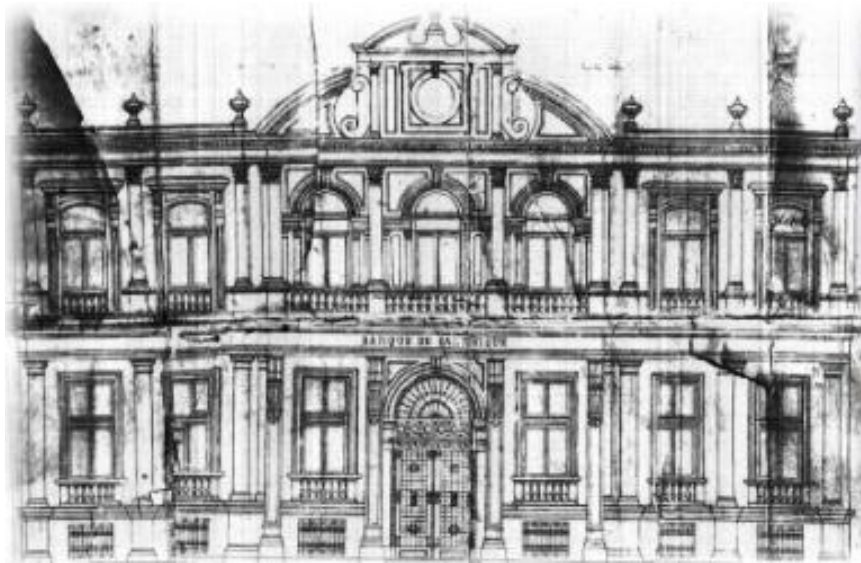
Εικ. 40. Στρατηγείο, κύρια όψη (Νεώτερα μνημεία Θεσσαλονίκης)

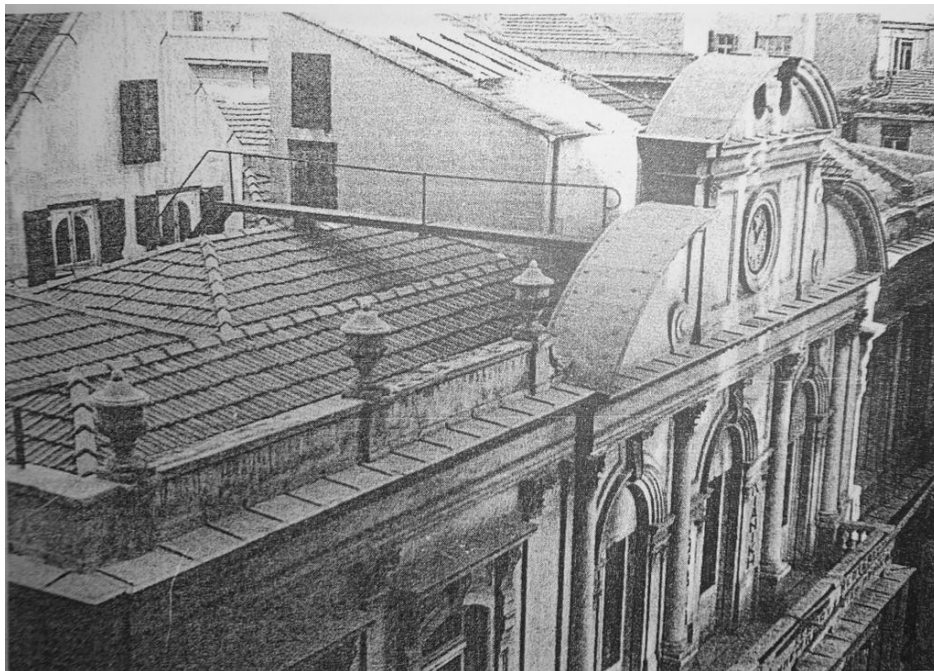
Εικ. 41. Οθωμανική Αυτοκρατορική Τράπεζα, κάτοψη ισογείου (Νεώτερα μνημεία Θεσσαλονίκης)

Εικ. 42. Οθωμανική Αυτοκρατορική Τράπεζα (Καραβαργιώτη et al. 2012)

Εικ. 43. Τράπεζα Θεσσαλονίκης, κύρια όψη (Κολώνας-Παπαματθαϊάκη 1980)

Εικ. 44. Τράπεζα Θεσσαλονίκης, λεπτομέρεια κύριας όψης (*Νεότερα μνημεία Θεσσαλονίκης*)

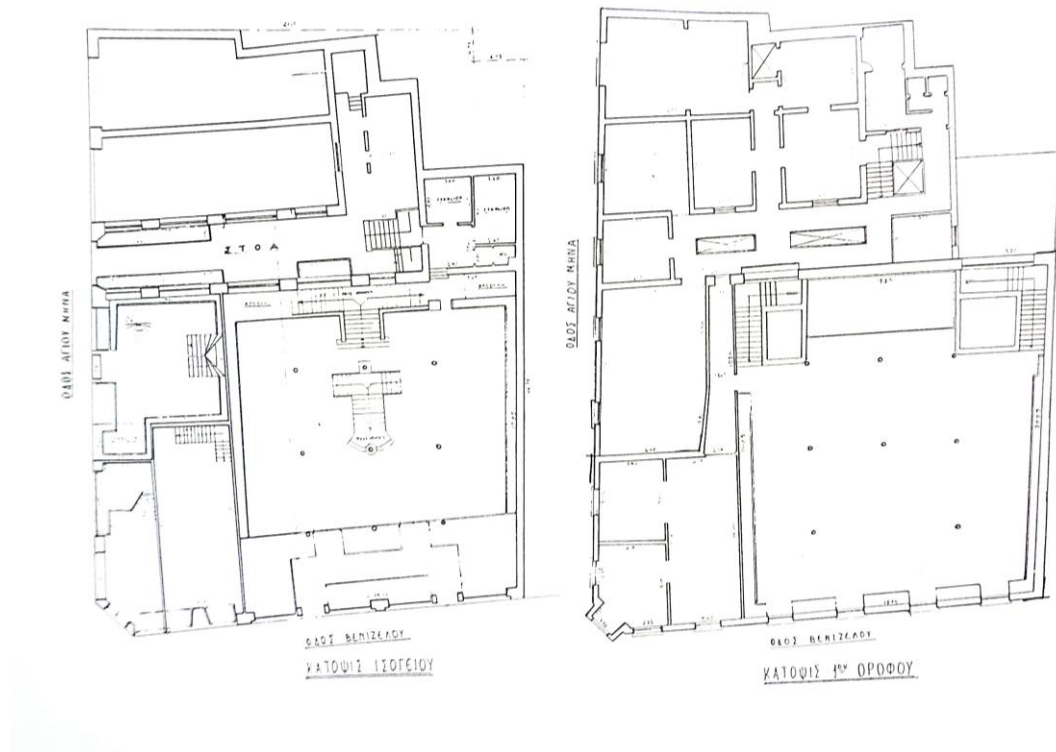
Εικ.45. Τράπεζα Θεσσαλονίκης , κύρια όψη, σήμερα

Εικ. 46. Τράπεζα Ανατολής, κύρια όψη (Νεώτερα μνημεία Θεσσαλονίκης)

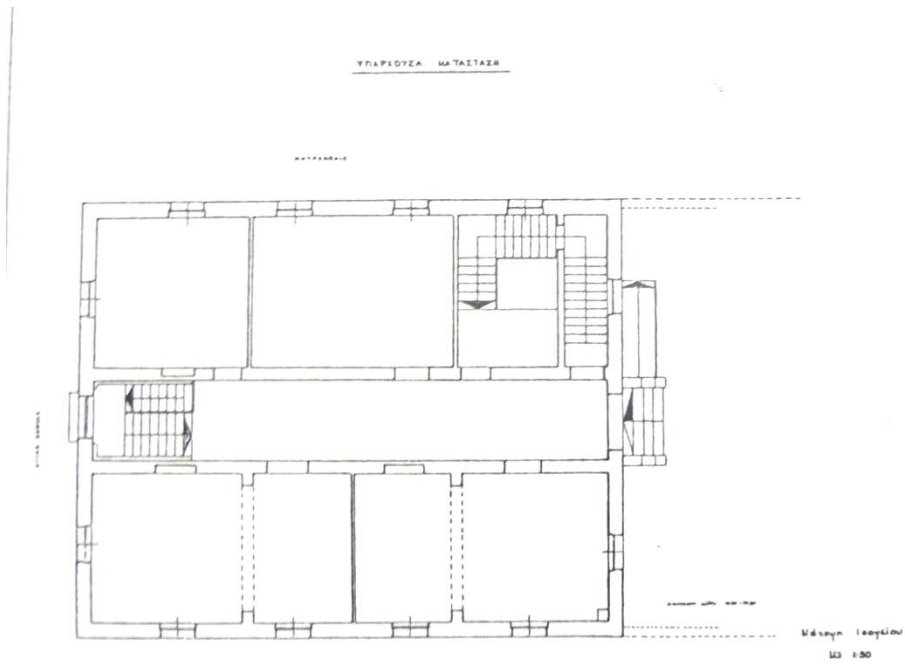
Εικ. 47. Τράπεζα Ανατολής, λεπτομέρεια ανάγλυφου διάκοσμου (*Νεώτερα μνημεία Θεσσαλονίκης*)

Εικ. 48. Τράπεζα Αθηνών, κάτοψη ισογείου και ορόφου (Νεώτερα μνημεία Θεσσαλονίκης)

Εικ. 49. Τράπεζα Αθηνών (Νεώτερα μνημεία Θεσσαλονίκης)

Εικ. 50. Ελληνικό Γενικό προξενείο, κάτοψη (Νεώτερα μνημεία Θεσσαλονίκης)

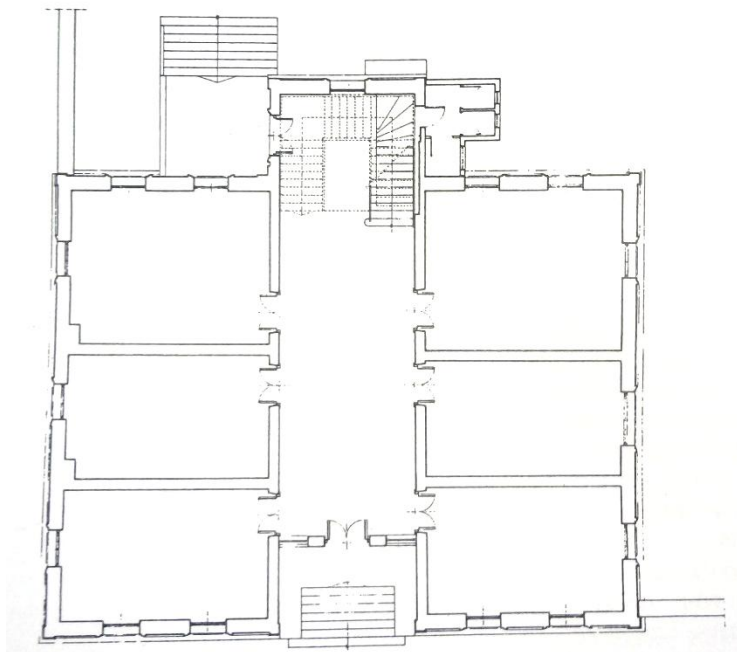
Εικ.51. Ελληνικό Γενικό Προξενείο, κύρια όψη (Νεώτερα μνημεία Θεσσαλονίκης)

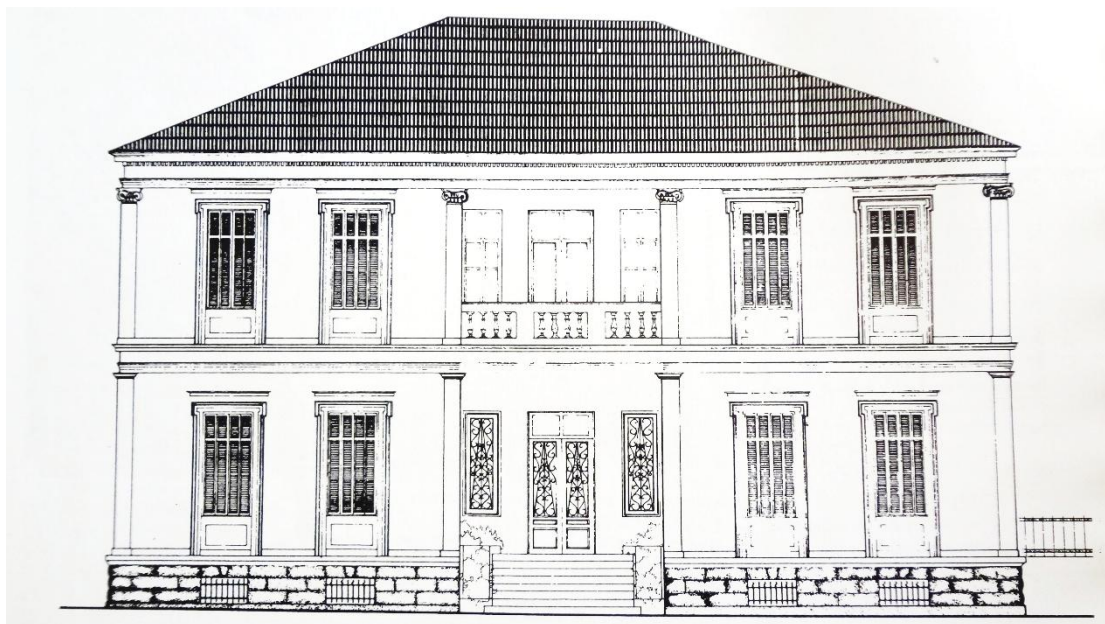
Εικ. 52. Η Δημόσια Προπαρασκευαστική Σχολή το 1904 (φωτογραφικό αρχείο ΑΠΘ)

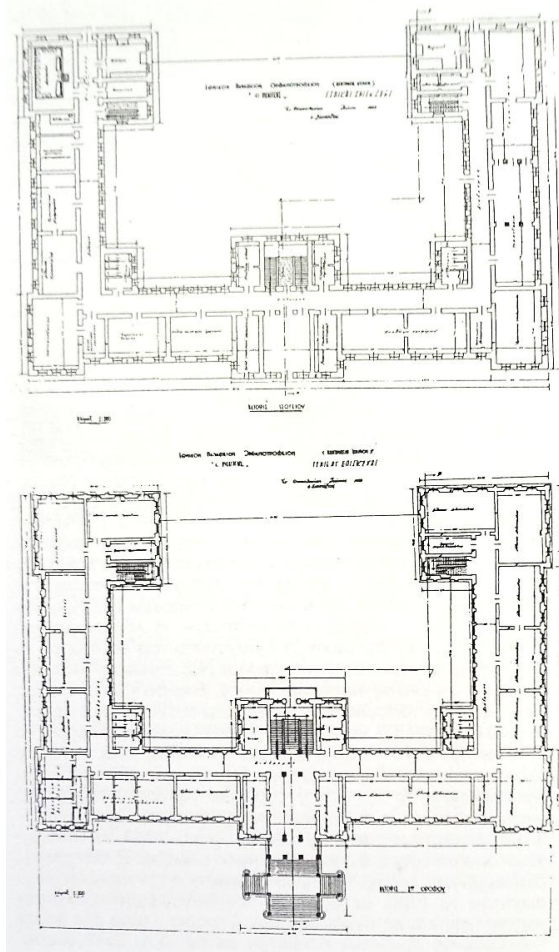
Εικ. 53. Η Δημόσια Προπαρασκευαστική Σχολή μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο (φωτογραφικό αρχείο ΑΠΘ)

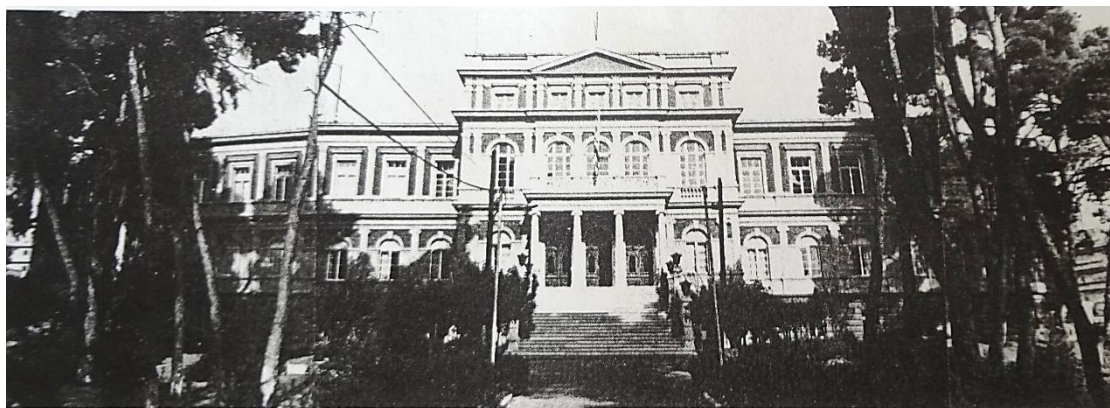
Εικ. 54. Παλιά Οικοκυρική Σχολή, κάτοψη ισογείου (Νεώτερα μνημεία Θεσσαλονίκης)

Εικ.55. Παλιά Οικοκυρική Σχολή, σχέδιο της όψης (Νεώτερα μνημεία Θεσσαλονίκης)

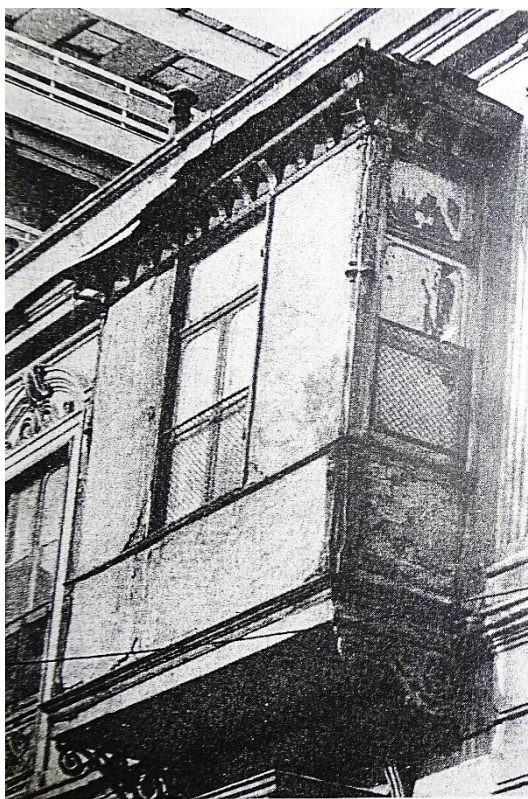
Εικ. 56. Παπάφειο ορφανοτροφείο, κάτοψη ισογείου και ορόφου (Νεώτερα μνημεία Θεσσαλονίκης)

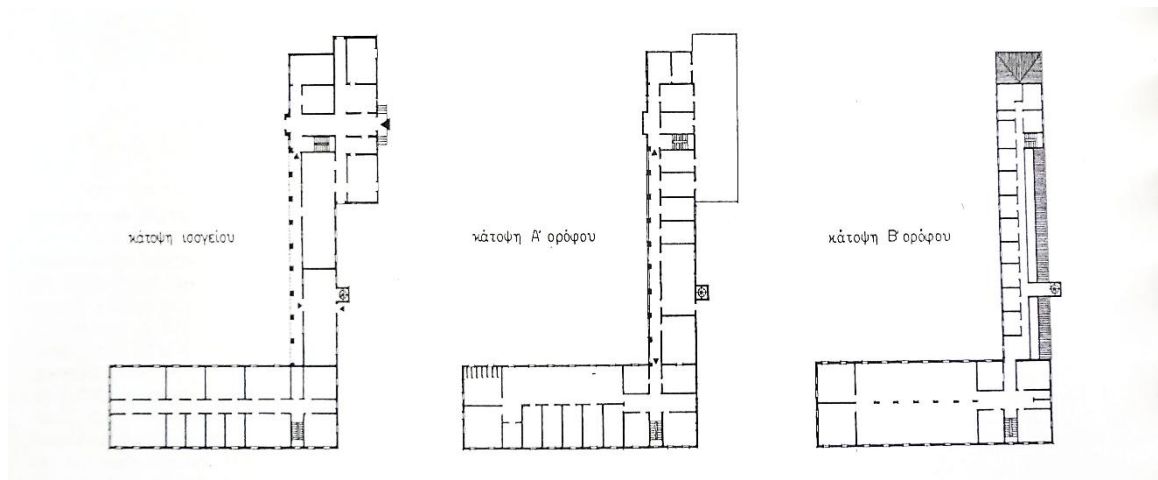
Εικ.57. Παπάφειο ορφανοτροφείο, κύρια όψη (Νεώτερα μνημεία Θεσσαλονίκης)

Εικ. 58. Ορφανοτροφείο Αλλατίνι (Νεώτερα μνημεία Θεσσαλονίκης)

Εικ. 59. Ορφανοτροφείο Αλλατίνι, σαχισί στην ανατολική όψη (Νεώτερα μνημεία Θεσσαλονίκης)

Εικ.60. Ιεροσπουδαστήριο Μονής Λαζαριστών, κατόψεις (Νεώτερα μνημεία Θεσσαλονίκης)

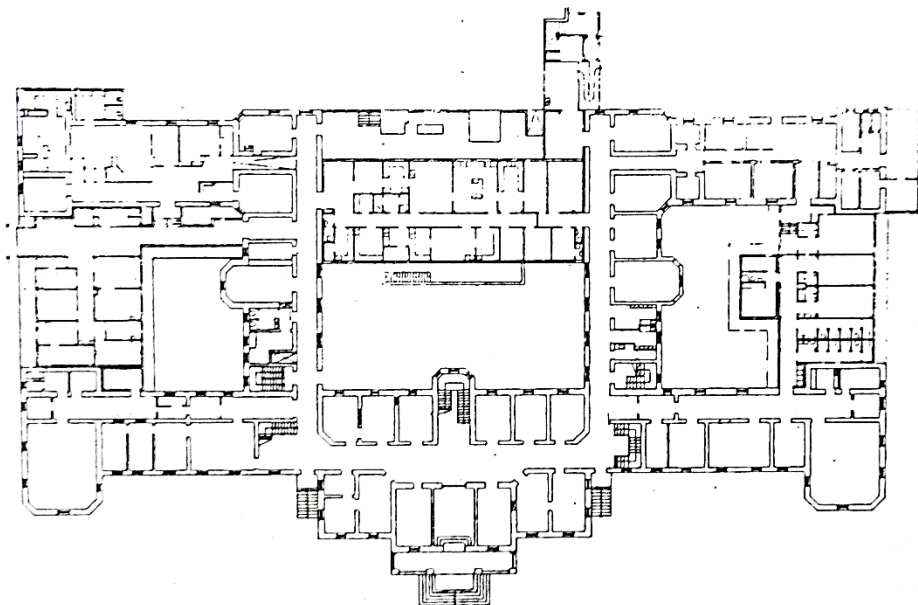
Εικ. 61. Ιεροσπουδαστήριο Μονής Λαζαριστών (Νεώτερα μνημεία Θεσσαλονίκης)

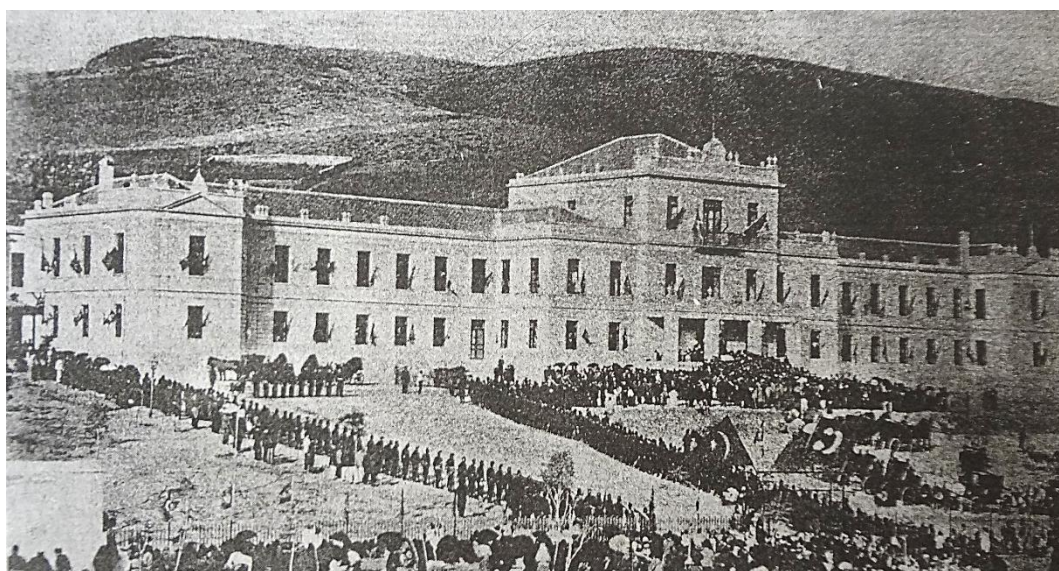
Εικ.62. Παλιά Σχολή Αναλήψεως, όψη από την Δελφών (Νεώτερα μνημεία Θεσσαλονίκης)

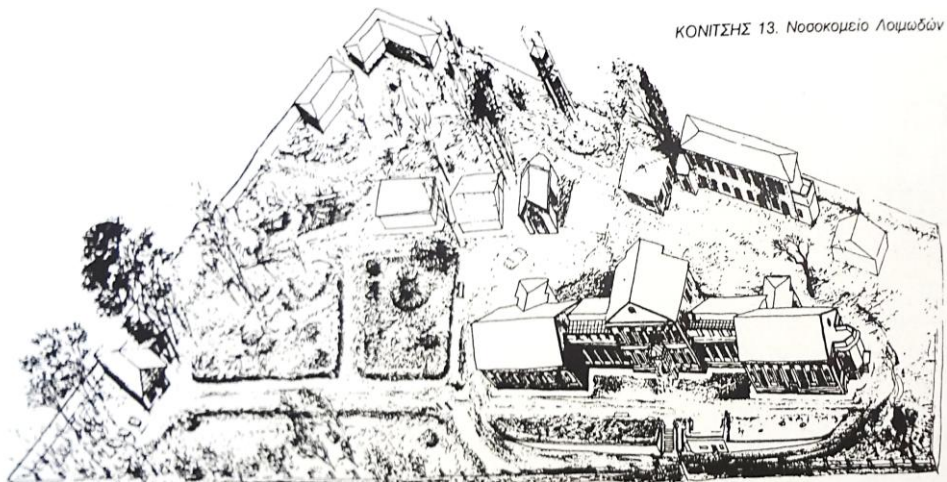
Εικ. 63. Παλιά Σχολή Αναλήψεως, όψη από την Σόλωνος (Νεώτερα μνημεία Θεσσαλονίκης)

Εικ.64. Δημοτικό Νοσοκομείο, κάτοψη (Νεώτερα μνημεία Θεσσαλονίκης)

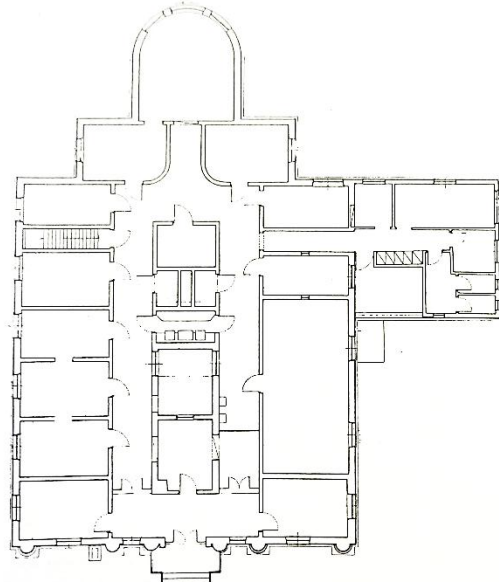
Εικ. 65. Δημοτικό Νοσοκομείο, καρτ-ποστάλ του 1907 (Νεώτερα μνημεία Θεσσαλονίκης)

Εικ. 66. Ιταλικό Νοσοκομείο, τοπογραφικό σχέδιο (Νεώτερα μνημεία Θεσσαλονίκης)

Εικ. 67. Ιταλικό νοσοκομείο, απόληξη πτέρυγας στο κεντρικό τμήμα (Νεώτερα μνημεία Θεσσαλονίκης)

Εικ. 68. Ρωσικό νοσοκομείο, όψη και κάτοψη (*Νεώτερα μνημεία Θεσσαλονίκης*)

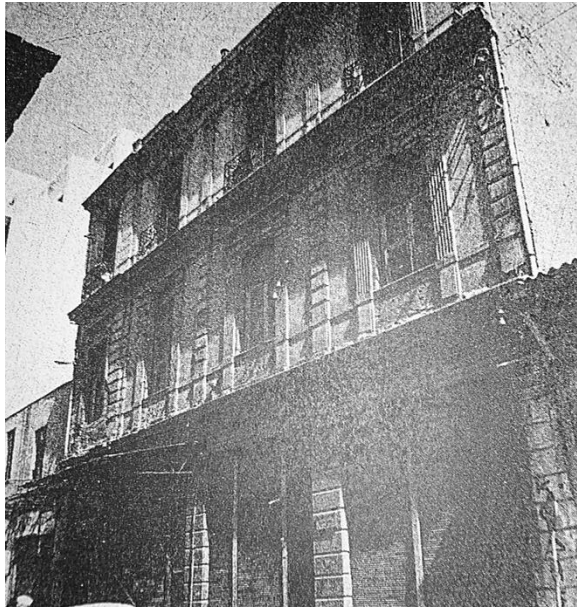
Εικ. 69. Ρωσικό νοσοκομείο, άποψη της πίσω πλευράς (*Νεώτερα μνημεία Θεσσαλονίκης*)

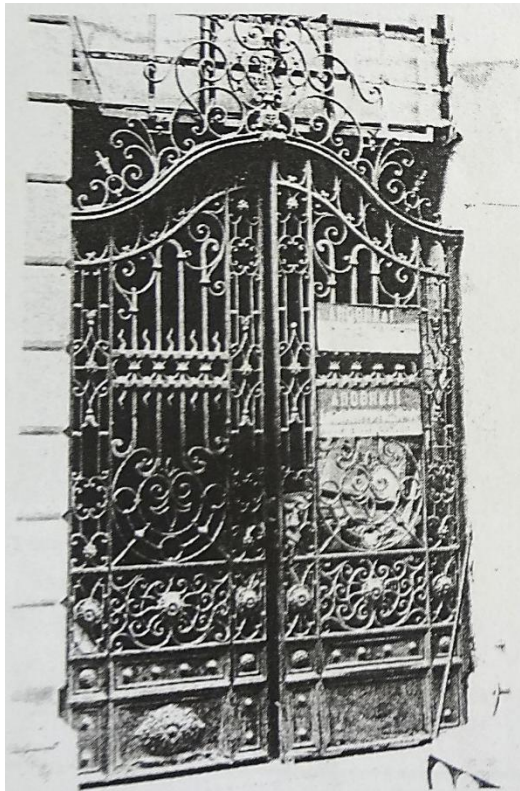
Εικ. 70. Κύρτση χαν, όψη του ορόφου (<https://thessarchitecture.wordpress.com>)

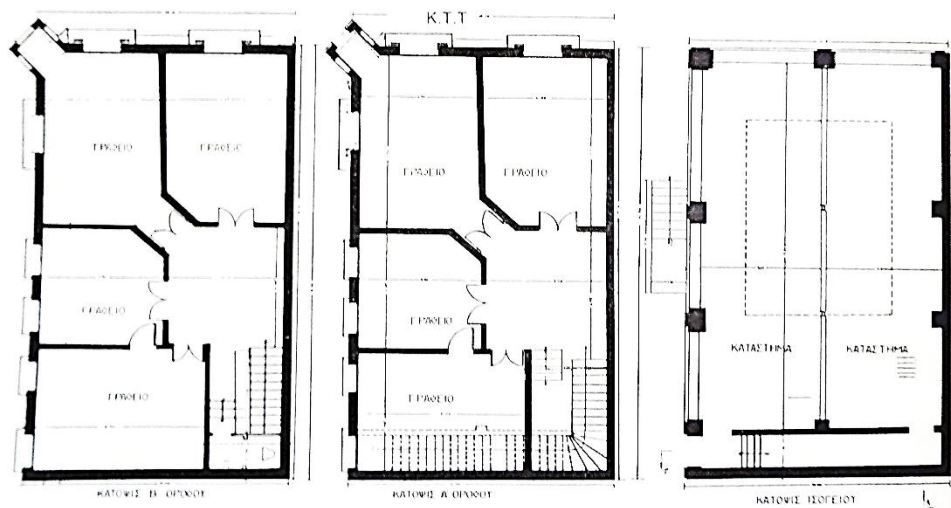
Εικ. 71. Κύρτση χαν, άποψη της εισόδου (<https://thessarchitecture.wordpress.com>)

Εικ. 72. Passage Kyrtsi, κύρια όψη (Νεώτερα μνημεία Θεσσαλονίκης)

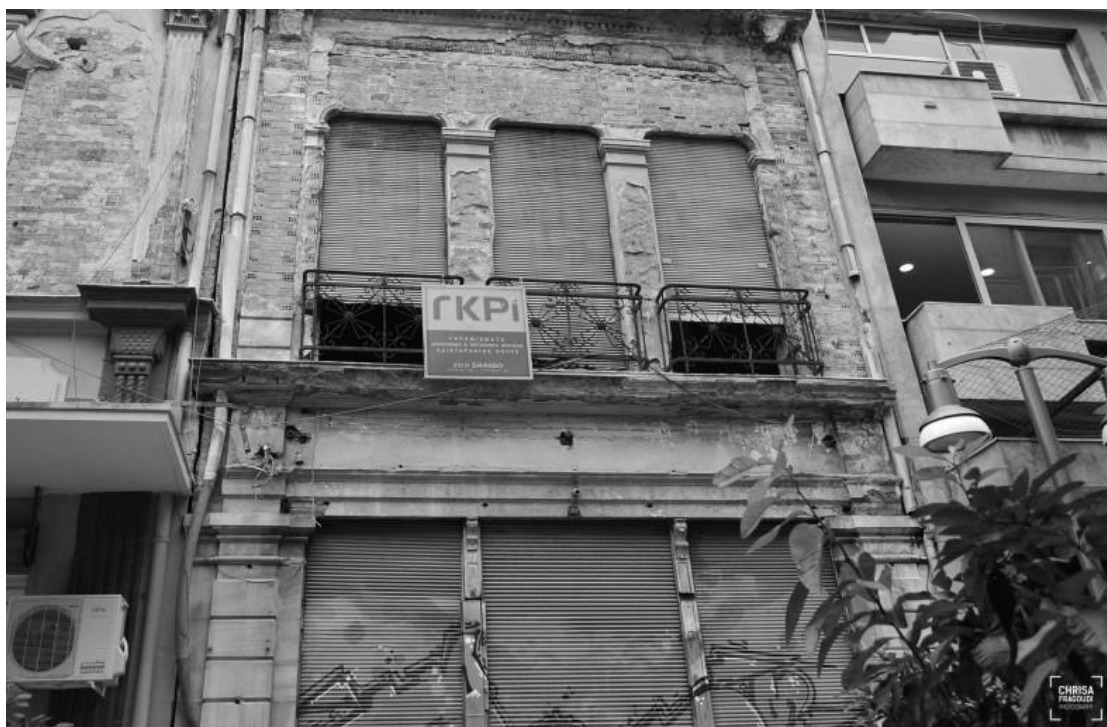
Εικ. 73. Passage Kyrtsi, κύρια είσοδος (Νεώτερα μνημεία Θεσσαλονίκης)

Εικ. 74. Εμνιέτ χάνι, κατόψεις ισογείου και ορόφων (Νεώτερα μνημεία Θεσσαλονίκης)

Εικ. 75. Εμνιέτ χάνι, άποψη γωνιαίας διαμόρφωσης (<https://thessarchitecture.wordpress.com>)

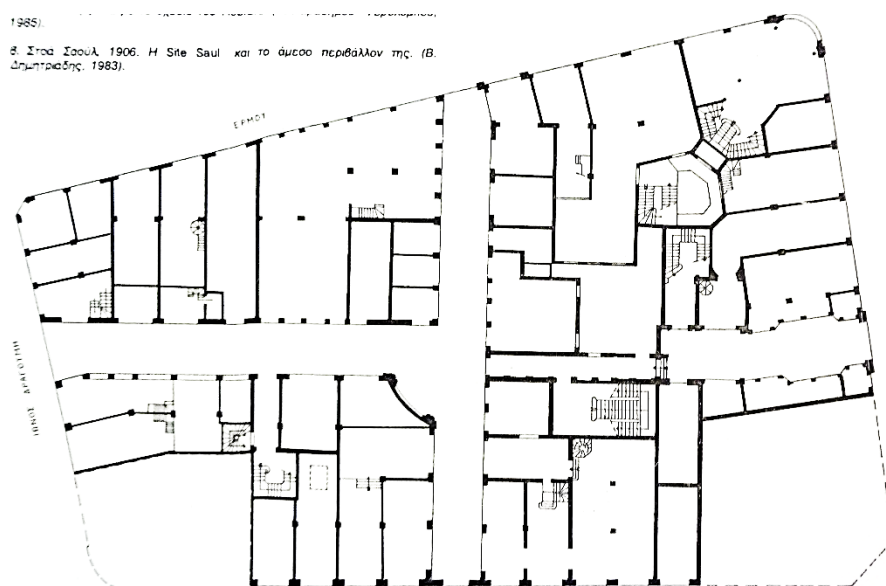
Εικ. 76. Εδέσσης 4, άποψη του κτιρίου (<https://thessarchitecture.wordpress.com>)

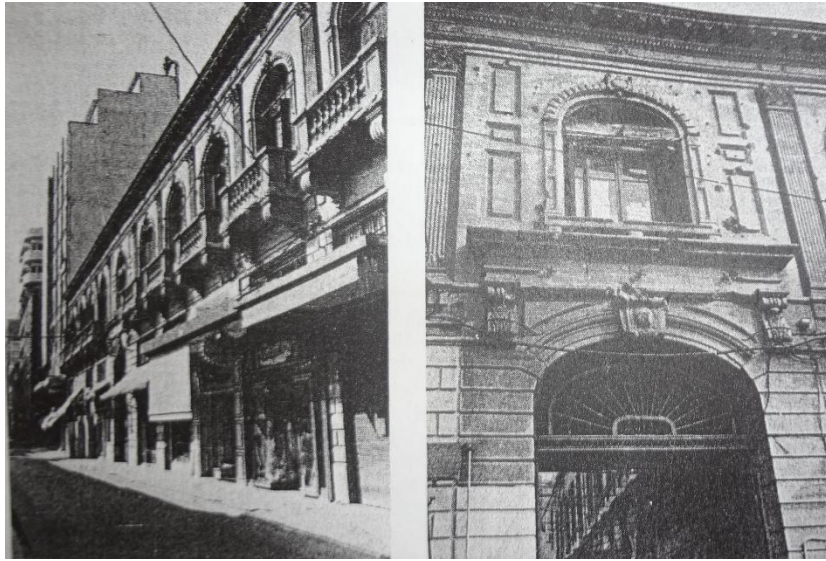
Εικ. 77. Εδέσσης 6, άποψη του κτιρίου (<https://thessarchitecture.wordpress.com>)

Εικ. 78. Εδέσσης 7, άποψη του κτιρίου (Νεώτερα μνημεία Θεσσαλονίκης)

Εικ. 79. Στοά Σαούλ, κάτοψη (Νεώτερα μνημεία Θεσσαλονίκης)

Εικ. 80. Στοά Σαούλ, άποψη του κτιρίου και η είσοδος (*Νεώτερα μνημεία*)

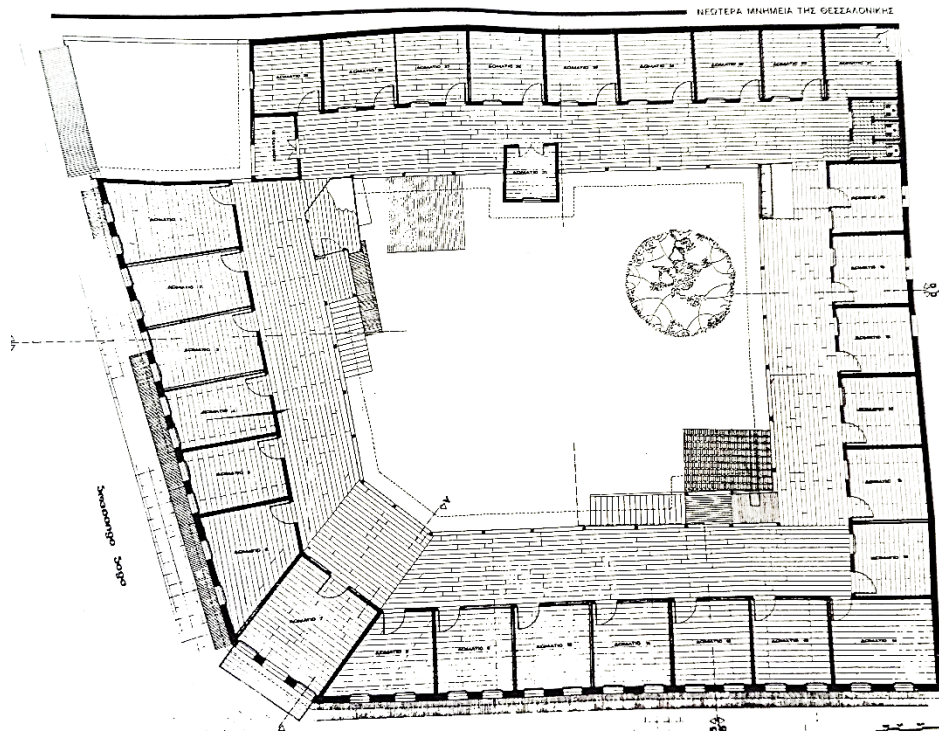
Θεσσαλονίκης)

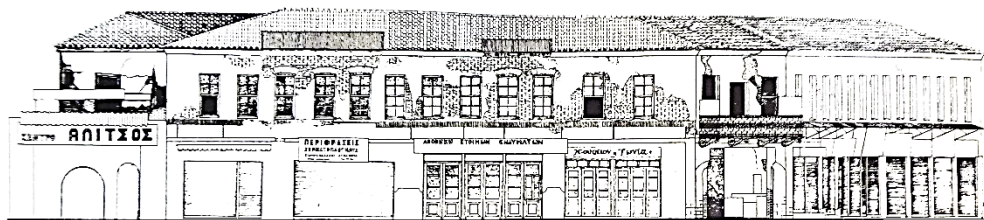
Εικ.81. Στοά Σαούλ, κύρια είσοδος, σήμερα

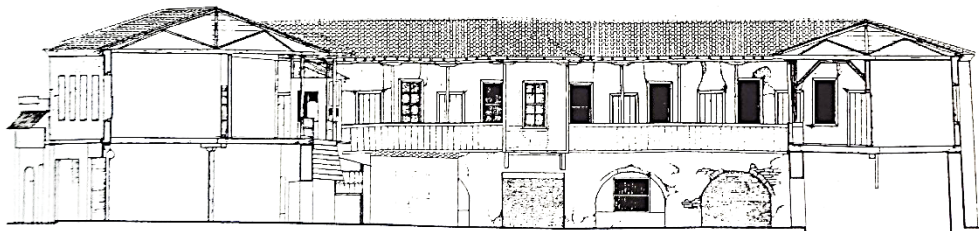
Εικ. 82. Στοά Σαούλ, άποψη κτηρίου, σήμερα

Εικ. 83. Χάνι Κορυτσά, κάτοψη (Νεώτερα μνημεία Θεσσαλονίκης)

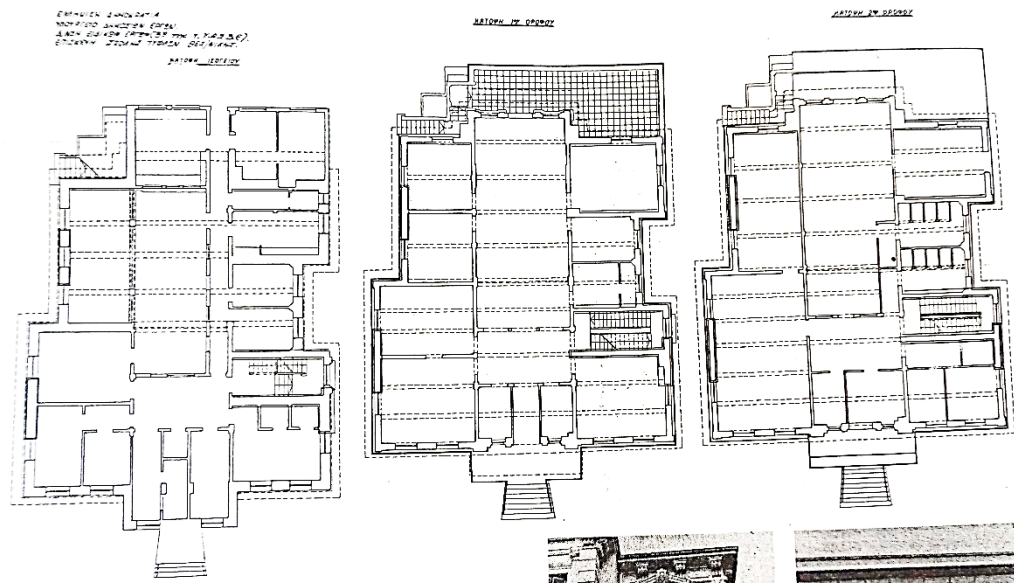
ΜΟΝΑΣΤΗΡΙΟΥ 7. Χάνι «η Κορυτσά». Όψη επί της οδού Οδυσσεώς (επιπλαστική εργασία: Α. Ιωαννίδου-Β. Παπαδοπούλου).

Εικ. 84. Χάνι Κορυτσά, όψη και τομή (Νεώτερα μνημεία Θεσσαλονίκης)

Εικ. 85. Χάνι Κορυτσά, γενική άποψη (*Νεώτερα μνημεία Θεσσαλονίκης*)

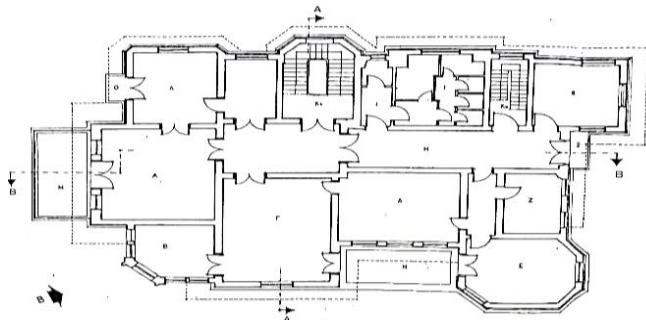
Εικ.86. Βίλα Χαφίζ Μπέη, κάτοψη ισογείου και ορόφων (Νεώτερα μνημεία Θεσσαλονίκης)

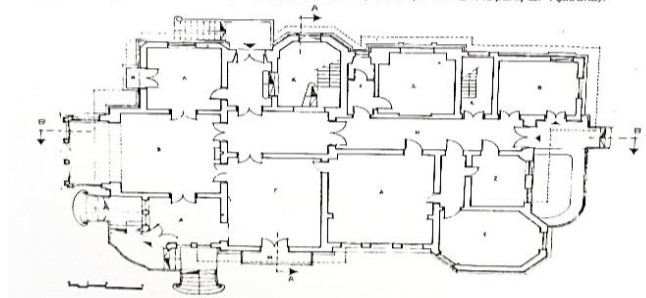
Εικ. 87. Βίλα Χαφίζ Μπέη, κύρια όψη (<https://thessarchitecture.wordpress.com>)

Εικ. 88. Βίλα Χαφίζ Μπέη, κύρια όψη, Σήμερα

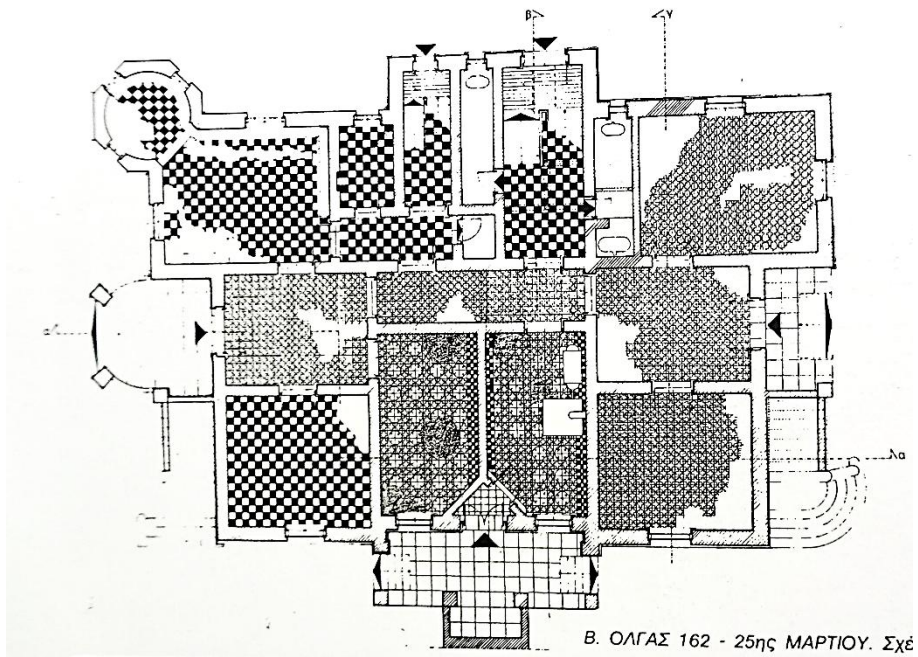
Β. ΟΛΓΑΣ 105. Σχέδια κατοίκων ανώγειου και α' ορόφου (αρχείο της έδρας της Ιστορίας της Αρχιτεκτονικής του Α.Π.Θ. - Φωτογραφική εργασία 1978-79, Α. Θωμαΐδου-Σ. Λεφάκη-Δ. Τζαβέλα).

Εικ. 89. Βίλα Γιουσσούφ και Αχμέτ Καπαντζή, κάτοψη (Νεώτερα μνημεία Θεσσαλονίκης)

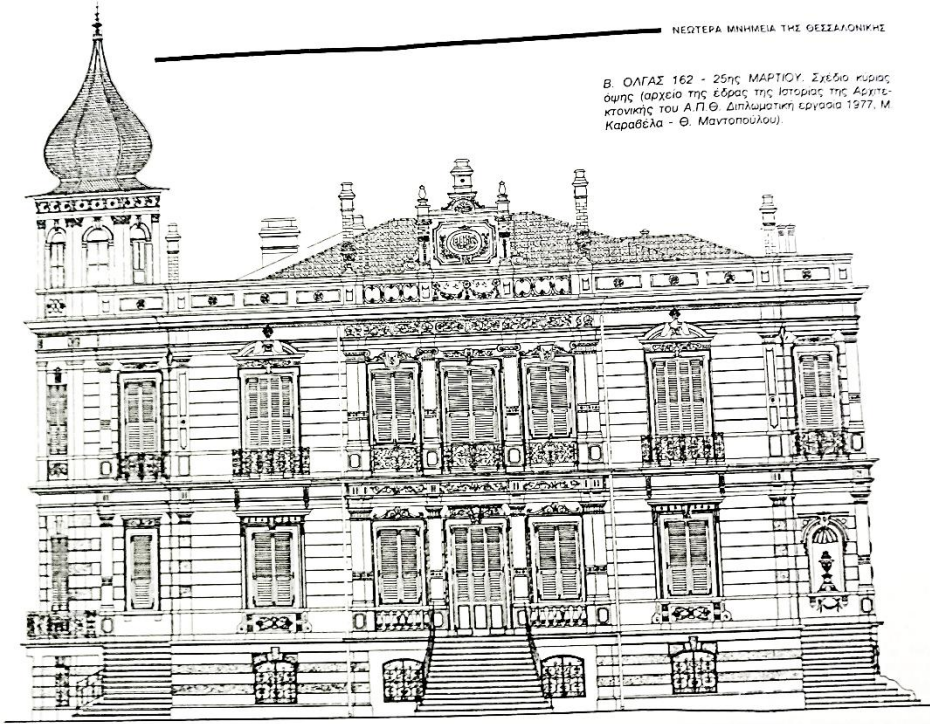

Εικ. 90. Βίλα Γιουσσούφ και Αχμέτ Καπαντζή, άποψη (Νεώτερα μνημεία Θεσσαλονίκης)

Εικ. 91. Βίλα Σεΐφουλάχ πασά, κάτοψη (Νεώτερα μνημεία Θεσσαλονίκης)

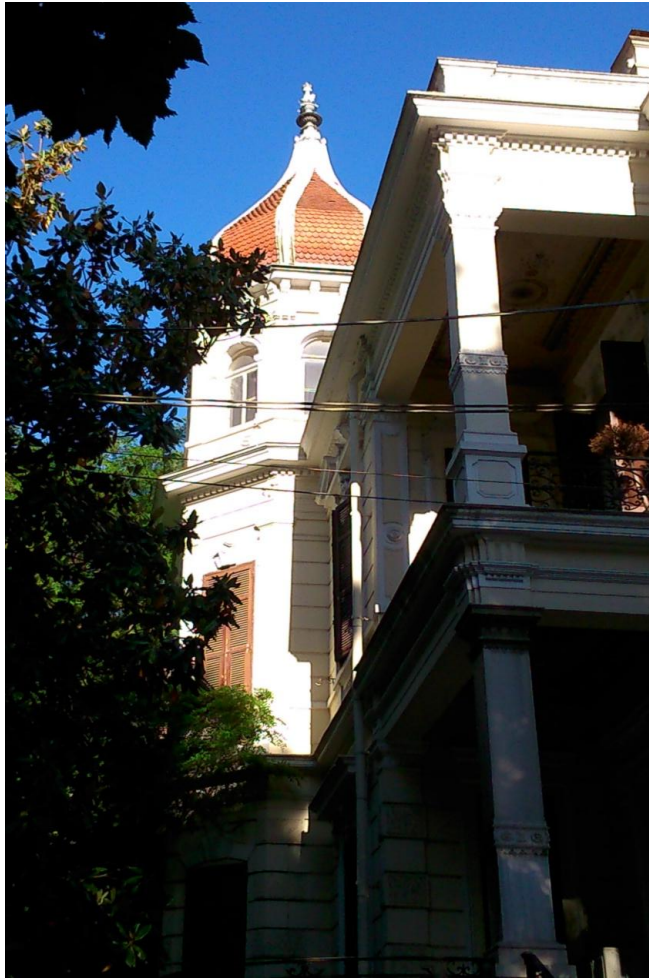
Β. ΟΛΓΑΣ 162 - 25ης ΜΑΡΤΙΟΥ. Σχέδιο κύριας όψης (αρχείο της έδρας της Ιστορίας της Αρχιτεκτονικής του Α.Π.Θ. Διπλωματική εργασία 1977, Μ. Καραβέλα - Θ. Μαντοπούλου).

Εικ. 92. Βίλα Σεϊφουλάχ πασά, κύρια όψη (Νεώτερα μνημεία Θεσσαλονίκης)

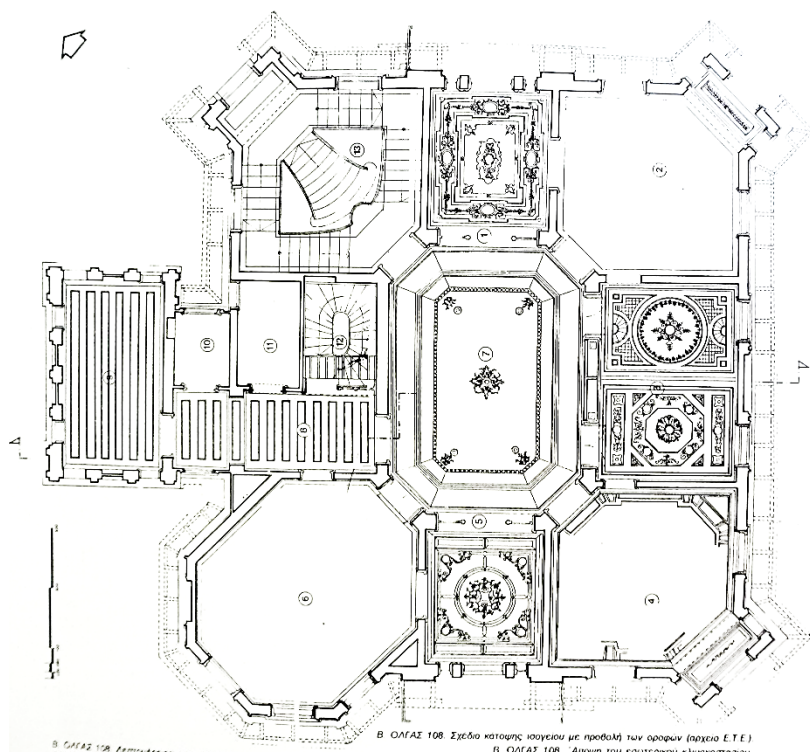
Εικ. 93. Βίλα Σεϊφουλάχ πασά, κύρια είσοδος
(<https://thessarchitecture.wordpress.com>)

Εικ. 94. Βίλα Σεϊφουλάχ Πασά, Λεπτομέρεια, Ανατολική πλευρά, σήμερα

Εικ. 95. Βίλα Σεϊφουλάχ πασά, λεπτομέρεια οροφωγραφίας
(<https://thessarchitecture.wordpress.com>)

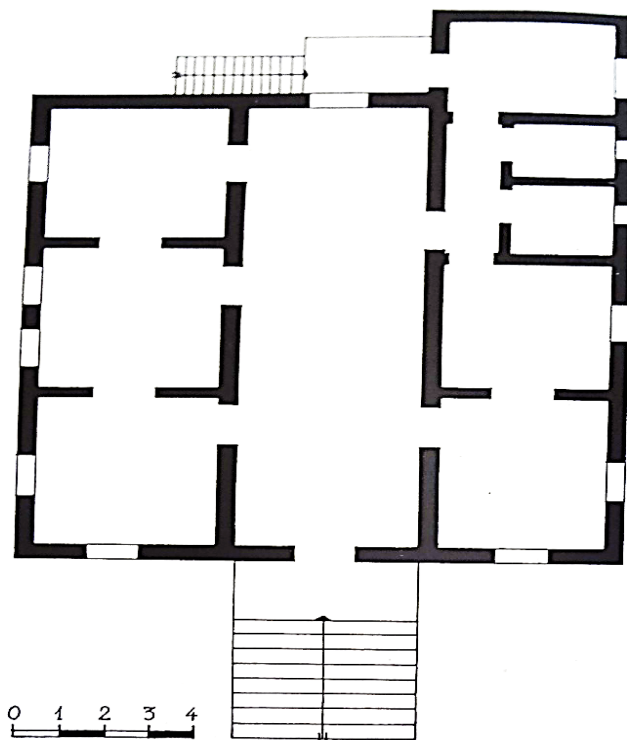
Εικ. 96. Βίλα Αχμέτ Καπαντζή, κάτοψη ισογείου (Νεώτερα μνημεία Θεσσαλονίκης)

Εικ. 97. Βίλα Αχμέτ Καπαντζή, άποψη (<https://thessarchitecture.wordpress.com>)

Εικ. 98. Βίλα Αχμέτ Καπαντζή, άποψη, σήμερα

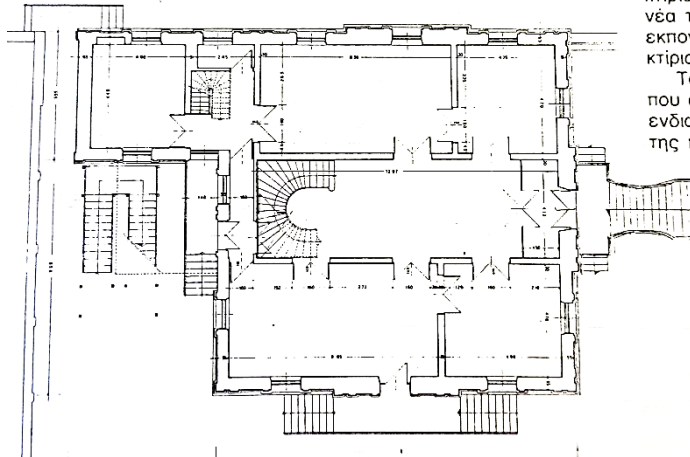
Εικ. 99. Βίλα αδερφών Χατζημήσεφ, κάτοψη (Νεώτερα μνημεία Θεσσαλονίκης)

Εικ. 100. Βίλα αδερφών Χατζημήσεφ, κύρια όψη (Νεώτερα μνημεία Θεσσαλονίκης)

ρίζει του
ραστάδω
της όψη
φουρούς
Εσωτ
κοινόχρη
Στον κο
ωνίας
κτιριακό
λεσμά π
ση δωμα
σες διδ
είναι αρ
κτιρίου
νέα τοι
εκπονε
κτιριο
Το
που σά
ενδιαφ
της πε

Εικ. 101. Βίλα Ιβάν Χατζημήσεφ, κάτοψη και όψη (Νεώτερα μνημεία Θεσσαλονίκης)

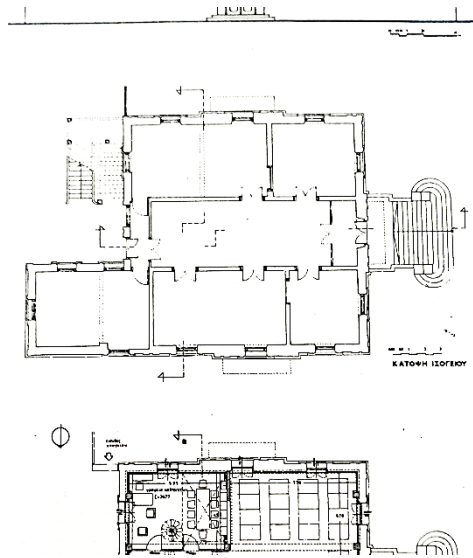
Εικ. 102. Βίλα Ιβάν Χατζημήσεφ, όψη (Νεώτερα μνημεία Θεσσαλονίκης)

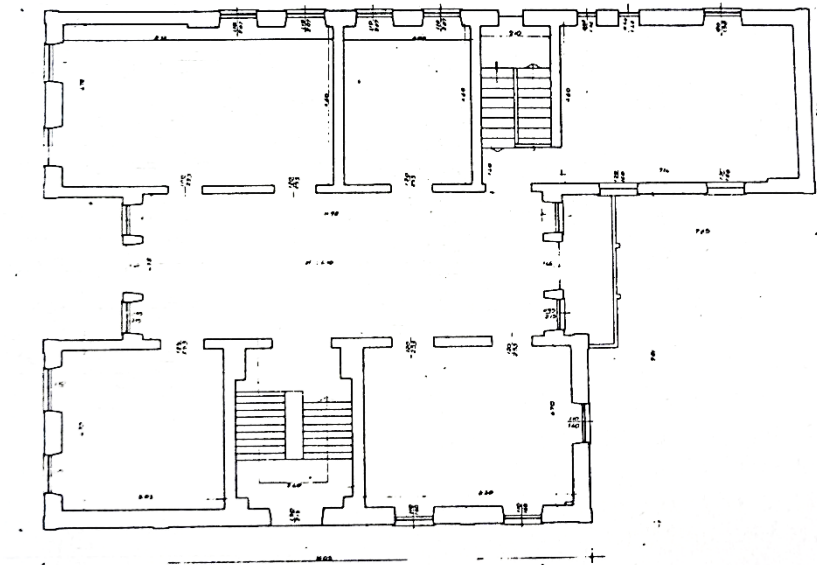
Εικ. 103. Βίλα Ιβάν Χατζημήσεφ. Σήμερα

Εικ. 104. Οικία Ναβάρο (*Νεώτερα μνημεία Θεσσαλονίκης*)

Εικ. 105. Βίλα Θεωδωρή Χατζημήσεφ, όψη και κάτοψη ισογείου και ορόφου (Νεώτερα μνημεία Θεσσαλονίκης)

Εικ. 106. Οικία Μοντιάνο (Νεώτερα μνημεία Θεσσαλονίκης)

Εικ. 107. Οικία Μοντιάνο, κύρια όψη (<https://thessarchitecture.wordpress.com>)

Εικ.108. Οικία Μοντιάνο, κύρια όψη, σήμερα

Εικ. 109. Οικία Μιχαηλίδη, κύρια όψη (<https://thessarchitecture.wordpress.com>)

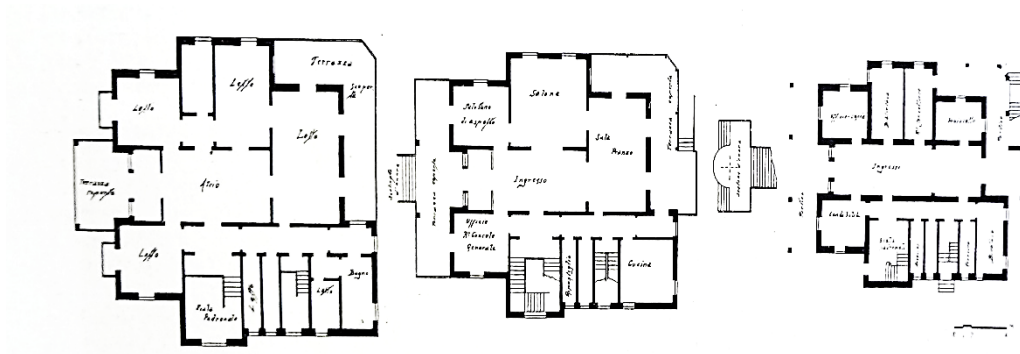
Εικ. 110. Οικία Μιχαηλίδη, το αέτωμα της πρόσοψης (<https://thessarchitecture.wordpress.com>)

Εικ.111. Οικία Μιχαλίδη, το αέτωμα της πρόσοψης, σήμερα

Εικ. 112. Οικία Μιχαηλίδη, κύρια όψη, Σήμερα

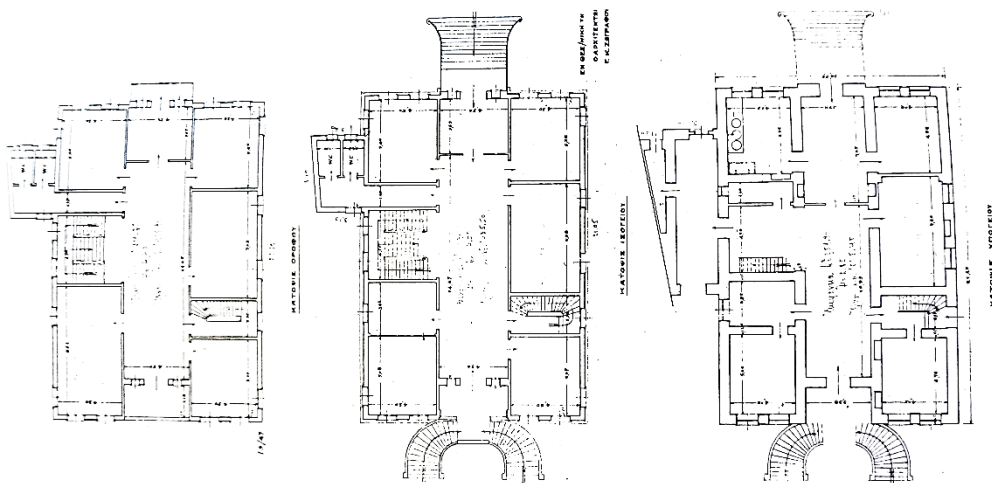
Εικ. 113. Βίλα Τζεμποργά, κατόψεις ισογείου και ορόφων (Νεώτερα Μνημεία Θεσσαλονίκης)

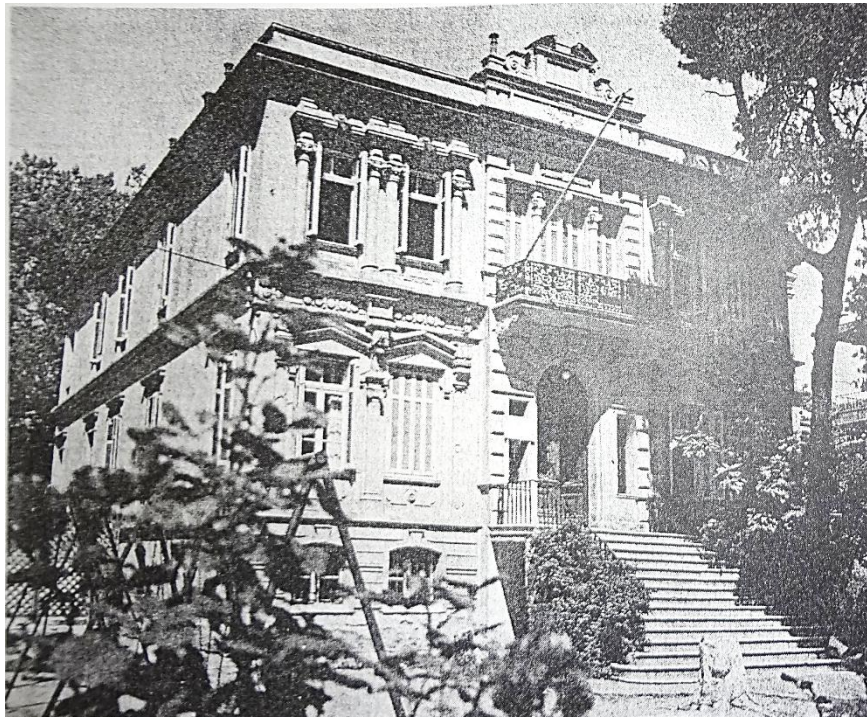
Εικ. 114. Βίλα Τζεμποργά, φωτογραφία του 1970 (<https://thessarchitecture.wordpress.com>)

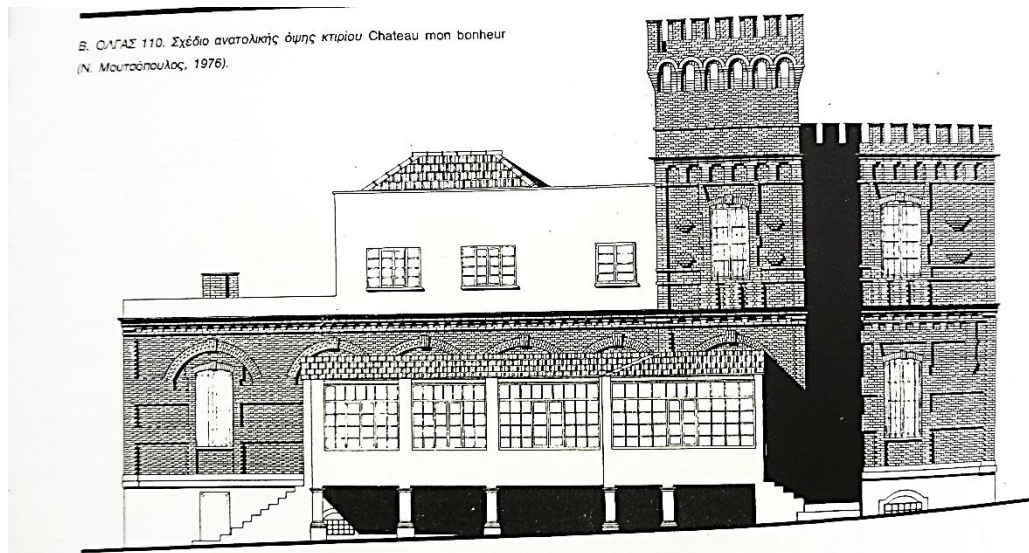
Εικ.115. Βίλλα Τζεμποργά, Σήμερα

Εικ. 116. Βίλλα Οσμάν Αλή Μπέη, κατόψεις ισογείου και ορόφων (Νεώτερα Μνημεία Θεσσαλονίκης)

Εικ. 117. Βίλλα Οσμάν Αλή Μπέη, πρόσοψη (*Νεώτερα Μνημεία Θεσσαλονίκης*)

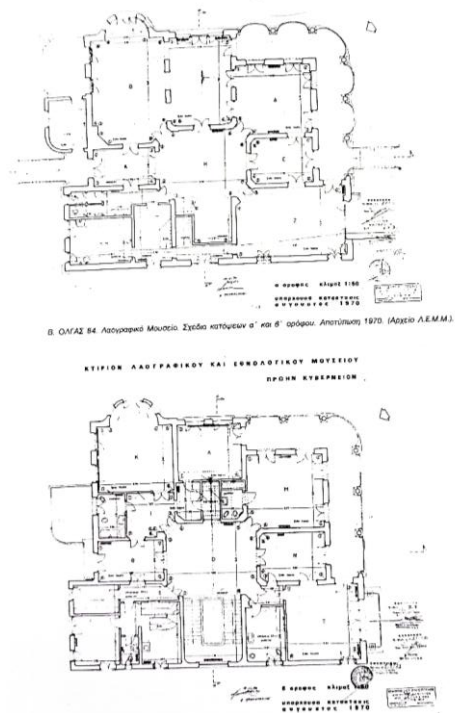
Εικ. 118. Chateau mon Bonheur, ανατολική όψη (*Νεώτερα Μνημεία Θεσσαλονίκης*)

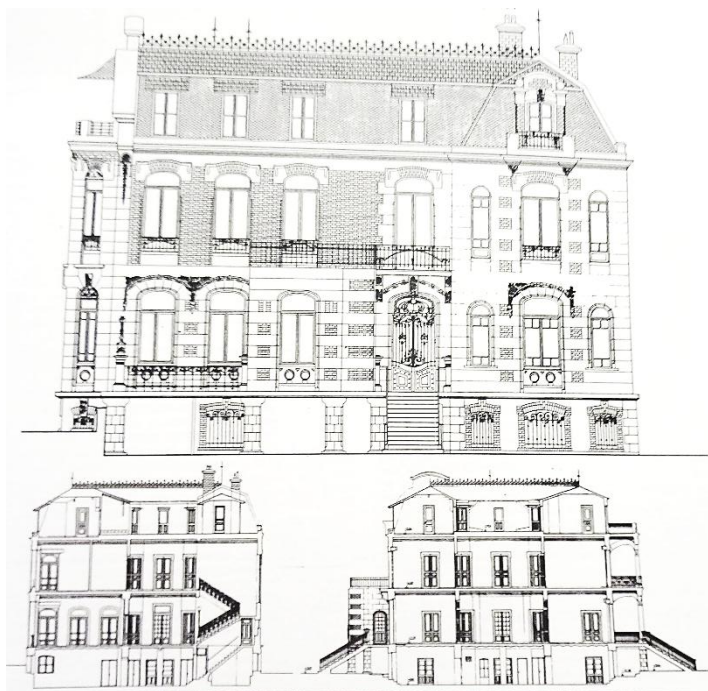
Εικ. 119. Chateau mon Bonheur (<https://thessarchitecture.wordpress.com>)

Εικ. 120. Chateau mon Bonheur, Σήμερα καλυμμένο από κισσό

Εικ. 121. Λαογραφικό Μουσείο, κατόψεις ορόφων (Νεώτερα Μνημεία Θεσσαλονίκης)

Εικ. 122. Λαογραφικό Μουσείο, σχέδιο κύριας όψης και σχέδια τομών (Νεώτερα Μνημεία Θεσσαλονίκης)

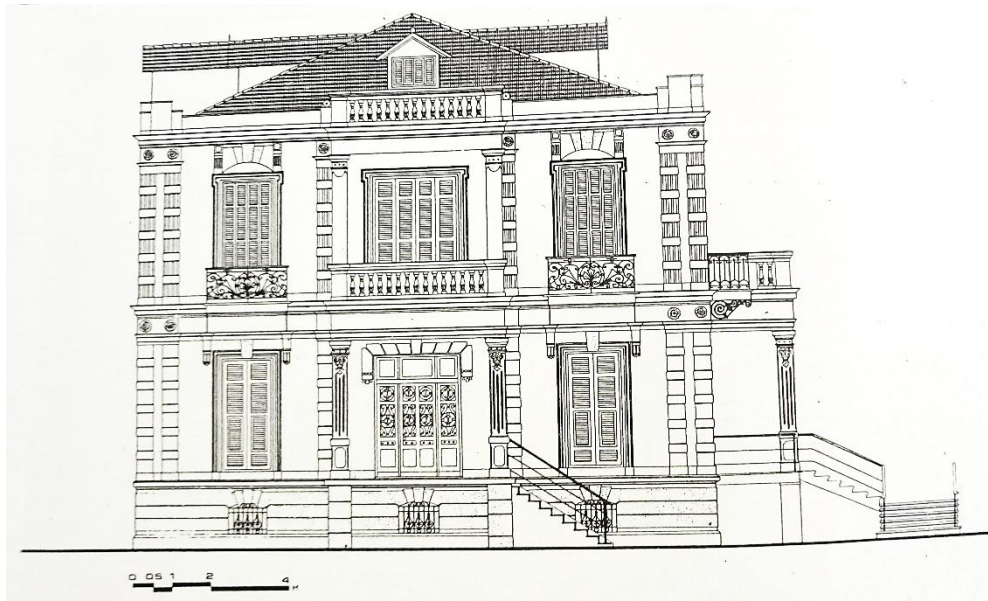
Εικ. 123. Λαογραφικό μουσείο, ο εξώστης (<https://thessarchitecture.wordpress.com>)

Εικ. 124. Λαογραφικό μουσείο. Σήμερα

Εικ. 125. Λαογραφικό μουσείο, Υαλογράφημα κεντρικού κλιμακοστασίου

Εικ. 126. Βίλλα Χατζηλαζάρου, σχέδιο όψης (Νεώτερα Μνημεία Θεσσαλονίκης)

Εικ. 127. Βίλλα Χατζηλαζάρου, εξωτερική όψη (<https://thessarchitecture.wordpress.com>)

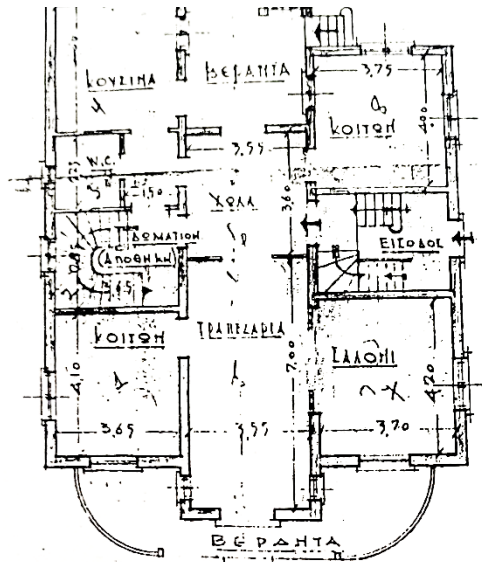
Εικ. 128. Βίλλα Χατζηλαζάρου , Σήμερα

Εικ. 129. Οικία Μαρόκου, εξωτερική όψη (*Νεώτερα Μνημεία Θεσσαλονίκης*)

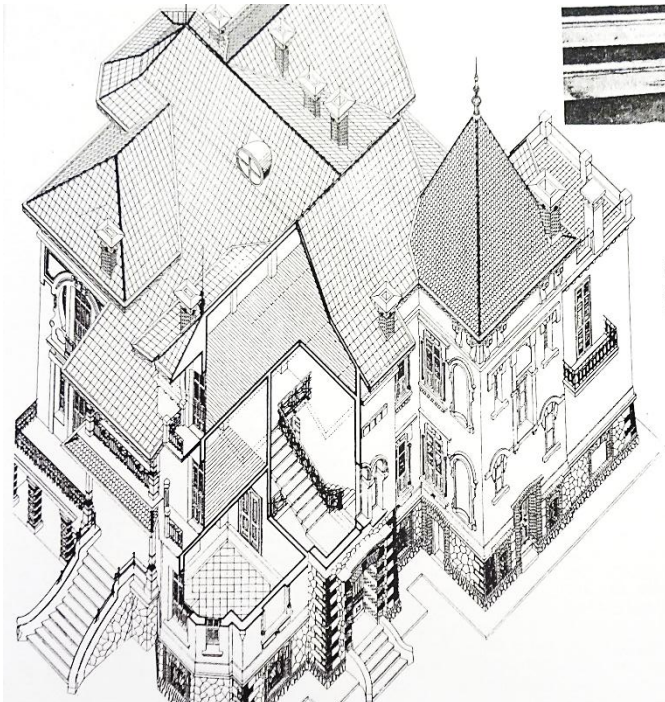
Εικ. 130. Οικία Μαρόκου, πρόσοψη, Σήμερα

Εικ. 131. Βίλλα Νεχαμά, κάτοψη α΄ ορόφου (Νεώτερα Μνημεία Θεσσαλονίκης)

Εικ. 132. Βίλλα Νεχαμά, εξωτερική όψη (Νεώτερα Μνημεία Θεσσαλονίκης)

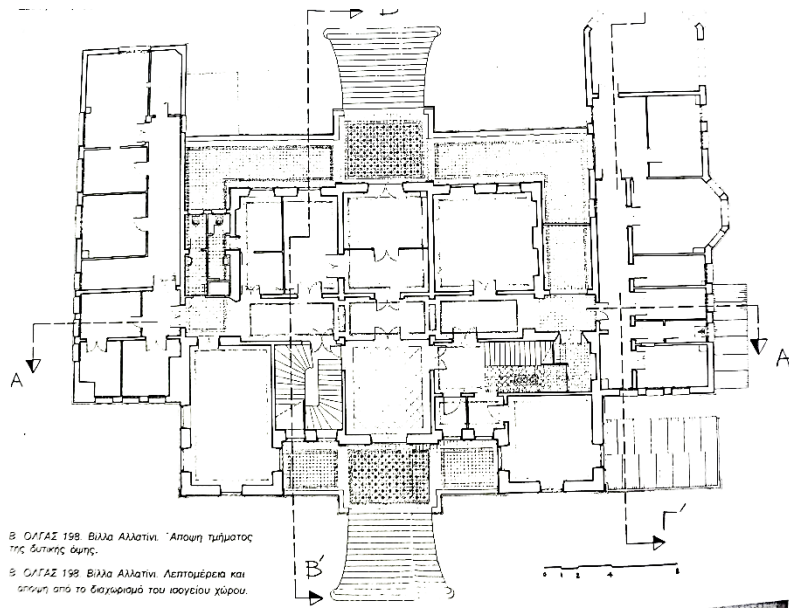
Εικ. 133. Κάζα Μπιάνκα, αξονομετρικό σχέδιο (*Νεώτερα Μνημεία Θεσσαλονίκης*)

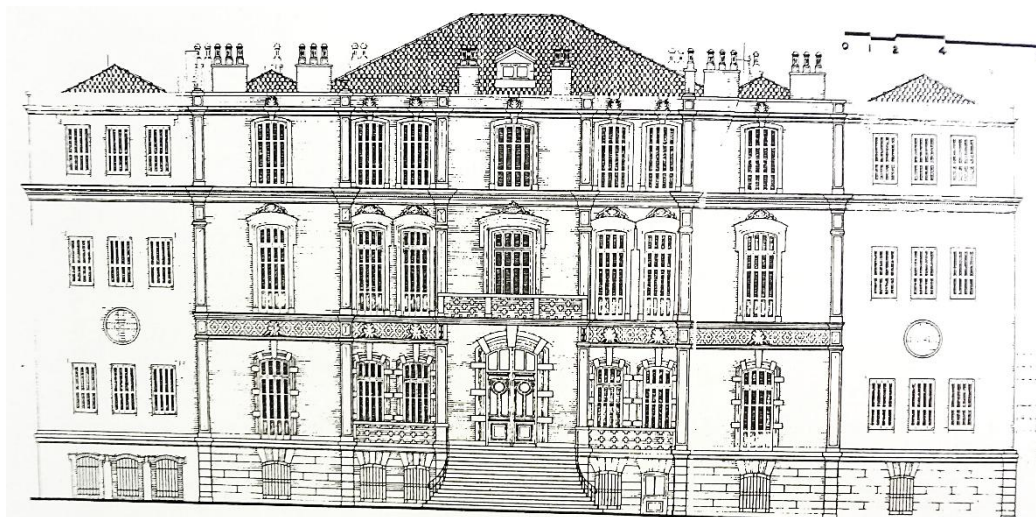
Εικ. 134. Κάζα Μπιάνκα, εξωτερική όψη (<https://thessarchitecture.wordpress.com>)

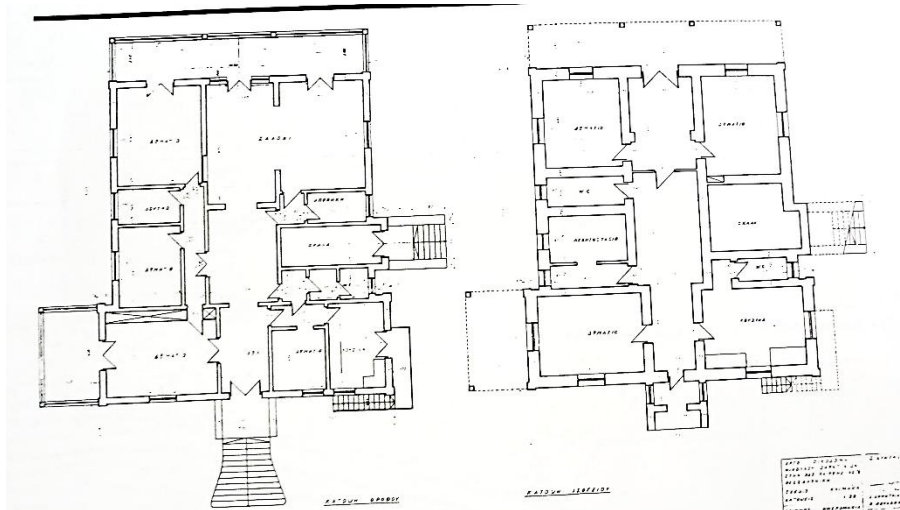
Εικ. 135. Κάζα Μπιάνκα, Λεπτομέρεια, Σήμερα

Εικ. 136. Βίλλα Αλλατίνι, κάτοψη ισόγειου (Νεώτερα Μνημεία Θεσσαλονίκης)

Εικ. 137. Βίλλα Αλλατίνι, σχέδιο κύρια όψης (Νεώτερα Μνημεία Θεσσαλονίκης)

Εικ. 138. Βίλλα Ζαρντινίδη, κάτοψη ημυπογείου και ορόφου (Νεώτερα Μνημεία Θεσσαλονίκης)

Εικ. 139. Βίλλα Ζαρντινίδη, εξωτερική όψη (<https://thessarchitecture.wordpress.com>)

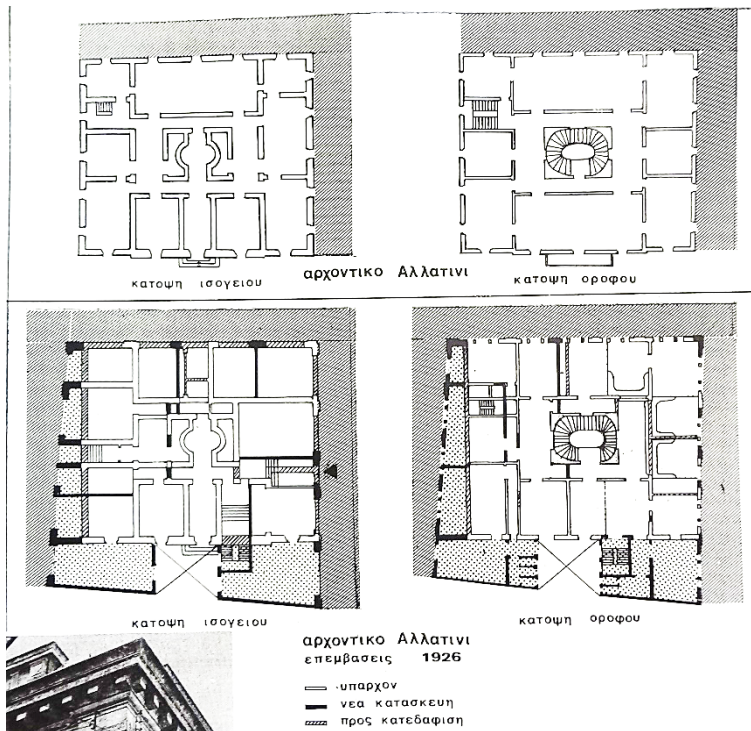
Εικ. 140. Βίλλα Χιρς, όψη από Βασ. Όλγας (<https://thessarchitecture.wordpress.com>)

Εικ. 141. Βίλλα Χιρς, ανάγλυφη μορφή πάνω από το υπέρθυρο (<https://thessarchitecture.wordpress.com>)

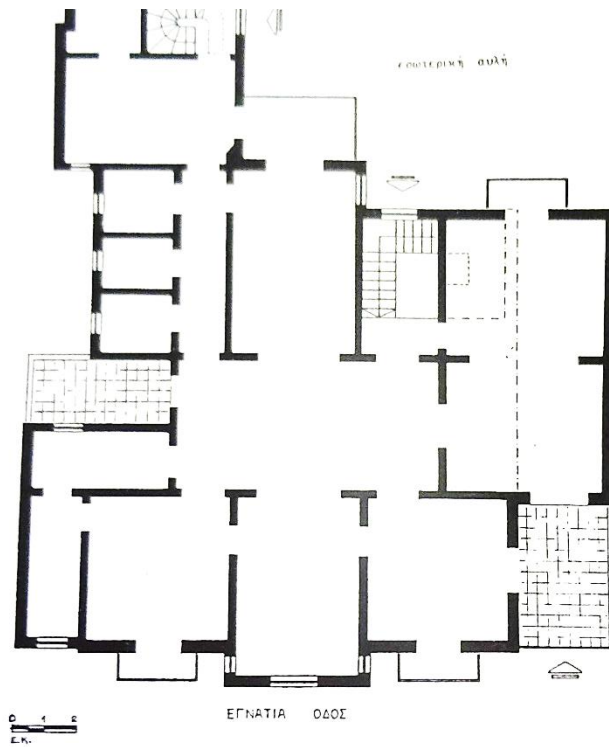
Εικ.142. Βίλλα Χίρις. Σήμερα

Εικ. 143. Αρχοντικό Αλλατινι, κατόψεις ισόγειου και ορόφου στην αρχική φάση και μετά τις επεμβάσεις του 1926 (Νεώτερα Μνημεία Θεσσαλονίκης)

Εικ. 144. Αρχοντικό Αλλατίνι, άποψη από βορειοανατολικά
(<https://thessarchitecture.wordpress.com>)

Εικ. 145. Κτίριο Νεδέλκου, κάτοψη (*Νεώτερα Μνημεία Θεσσαλονίκης*)

Εικ. 146. Κτίριο Νεδέλκου, κεντρική όψη (<https://thessarchitecture.wordpress.com>)

Εικ. 147. Βίλλα Πετρίδη, άποψη μετά την ανακαίνιση
(<https://thessarchitecture.wordpress.com>)

Εικ. 148. Οικία Ναζίφέ, άποψη από την Λεωφόρο Στρατού (*Νεώτερα Μνημεία Θεσσαλονίκης*)

Εικ. 149. Καρίπειον Μέλαθρον, γενική άποψη (<https://thessarchitecture.wordpress.com>)

Εικ. 150. Οικία Χιφζί Μπή, γενική άποψη (<https://thessarchitecture.wordpress.com>)

Εικ. 151. Συναγωγή Ιτάλια Γιασάν, πίσω όψη
(<https://thessarchitecture.wordpress.com>)

Εικ. 152. Συναγωγή Ιτάλια Γιασάν, οροφografia
(<https://thessarchitecture.wordpress.com>)

SUMMURY

Thessaloniki as a city has always had three characteristics: it maintained deep religious traditions, never ceased to have an urban and metropolitan character, while to a greater or lesser extent it was governed by a multicultural character. It was associated with its hometown with the syncretism of the early Hellenistic years, Roman rule, communities such as the Judaism, later the Byzantine character and of course the Latins. All this, before the Turkish occupation, which took place in 1430, 23 years before Constantinople. In the present work, we study the change of the image of the city through the centuries of the Ottoman conquest through the traces left by the three large communities that made up the city at that time, that is, the founders of the Greeks, established in ancient times. , the Jews as well as the Ottoman conquerors. The first chapter of the work deals with the history of the city of Thessaloniki from its foundation in 315 BC until its liberation in 1912. More specifically, it refers to the political and economic conditions that prevailed at that time, as well as to those events that constituted milestones in the history of the city, such as its founding by Cassander in 315 BC. X., its conquest by the Ottomans in 1430, the movements of the populations, the periods of prosperity and decline of the city, the Macedonian struggle and finally the Balkan wars and the liberation of the city in 1912. The second chapter refers to its residential topography. of the three main communities of Thessaloniki. These communities are examined in turn, with the Jewish first, the Greek second, and the Muslim third. The third chapter deals with the Ottoman and Jewish buildings of Thessaloniki, which were built from its fall in 1430 until its liberation in 1912. The examination of the following monuments includes buildings in both the historic center of Thessaloniki and the Hamidyedistrict and the group they were made according to their function. The location of each monument is examined in the broader urban fabric of the city and issues of naming, dating, rhythm and evolution are mentioned. The

period of this work extends from 1430 until 1912, when the Greek army liberated the city.